

HOLMI

XVII. évfolyam 1. szám

2005. január

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- A nemzeti zenéről, a Bartók-interpretációról
és a közállapotokról (Kocsis Zoltánnal
beszélget Farkas Zoltán) • 3
- Határ Győző:* Öreg mandró • 15
Alízka • 16
- Tóth Krisztina:* Szülők • 17
- Vörös István:* Az öregség dicsérete • 18
A benti kéz • 18
- Móricz Zsigmond:* Tükör (II) (Közzéteszi Cséve Anna) • 19
- Lackfi János:* Kopogtató • 49
A költő • 49
Padlás • 50
Sóhideg • 51
- Jónás Tamás:* Hektor búcsúja feleségétől • 52
13. kerületi sivatag • 52
- Ferdinandy György:* Hiátus • 53
- Maxim Biller:* A valódi Liebermann (Nádori Lídia
fordítása) • 56
- Csengery Kristóf:* Látomás a strandon • 71
Dal a költözésről • 72
- Schein Gábor:* (vonat dubrovnikba) • 73
(fácánleves) • 74
- Gabriel Liiceanu:* A tiltott ajtó (Demény Péter
fordítása) • 74

• **Fővárosi térzene** •

Áfra János: Az 1880-as évek népmulatságai
és munkásszórakozásai a fővárosban
(Közzéteszi Kovács Ákos) • 78

FIGYELŐ

Schiller Erzsébet–Nagy András: Két bírálóat egy könyvről (Berniczky
Éva: A tojásárus hosszúnapja) • 89

Schlett István: Az erkölcs mint politikai probléma
(Kis János: A politika mint erkölcsi
probléma) • 98

Király Júlia: „Az én századfordulóm” (Antal László:
Fenntartható-e a fenntartható
növekedés? Az átmeneti gazdaságok
tapasztalatai) • 114

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)

További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)

Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00

Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A NEMZETI ZENÉRŐL, A BARTÓK-INTERPRETÁCIÓRÓL ÉS A KÖZÁLLAPOTOKRÓL

Kocsis Zoltánnal beszélget Farkas Zoltán

– *Beszélgetésünk apropója egy közkeletű vélekedés, mely szerint az előadóművészek valamiféle többlettudással rendelkeznek azokról az alkotókról, akikkel egyazon nemzethez tartoznak. Egy-szerűbben és konkrétan szólva: „Bartókot igazán a magyar zenészek értik.” Eötvös Pétert nemrég megkérdezték, hogy a külföldiek magyarnak érzik-e a zenéjét, s hogy ő maga mit tart a zenei anyanyelvéről. Egyfelől azt mondta, hogy mind a mai napig nemzetenként, nyelvcsopor-tonként változik a zenei stílus, ezért egy kortárs mű hallgatása közben igen hamar meg lehet mon-dani, hogy honnan származik. Másfelől utalt rá, hogy külföldön gyakran bizony idegenül ve-zénylik Bartókot, mert nem értik, nem ismerik a nyelvét. Végül úgy vélte, hogy a magyar nyelv artikulációja, a magyar népdal formulái és persze Bartók zenéje olyan források, amelyek kihall-ható közösséget teremtenek mai magyar alkotók, például Kurtág, Ligeti vagy a saját zenéje kö-zött. Egy hiteles Bartók-interpretációhoz tehát tudni kell magyarul?*

– A nyelv dikciója valóban fontos. Én mégis a Juilliard Vonósnégyest szoktam fel-hozni ellenpéldaként: ez a kvartett soha nem volt magyar; egyetlen tagja sem kötődik Magyarországhoz, és valahogy mégiscsak megtanulták Bartók nyelvét. Nyilván sok pa-rasztzenét hallgattak, meg Bartók saját zongorajátékát és autentikus Bartók-előadá-sokat is, valószínűleg tanulmányozták Bartók írásait stb. stb. Bár a vonósnégyesekhez kell ez a tudás a legkevésbé, mert hiszen azok viselik magukon a legkevésbé a nemze-ti sajátosság jegeit. A zongoraművek nagy többségéhez inkább kell magyarnak vagy kelet-európainak lenni. Túl is mennék a magyarság fogalmán, mert Bartók esetében tulajdonképpen arról van szó, hogy ha valaki kelet-európai, akkor nemcsak az anya-nemzetének, hanem a szomszédos nemzetek zenéjének sajátosságait is könnyebben érti, mint az, aki egy más földrésről vagy akár Nyugat-Európából jött. Az a tapasztalatom, hogy földrajzilag, topográfiailag minél messzebből érkezik valaki, annál ne-hezebb megtanítani Bartókra. Ezt a szombathelyi Bartók Szemináriumon is éreztük. Ugyanakkor nem is értem ezt igazán, mert hiszen nekünk, univerzális vagy „minden-evő” előadónak is van affinitásunk más népek zenéje iránt; olyanok iránt, amelyek nagyon is magukon viselik a nemzeti sajátosságokat. Bartók zenéjéhez annyival több kellene? Hogy egész őszinte legyek, nem hiszem. Egyszerűen jóakarát kérdése. Nem is szólva arról, hogy hallottam már nagyon rossz előadásokat olyan előadóktól, akik saját nemzetük zenéjét játszották. Például orosz előadótól bűn rossz Csajkovszkij-zon-goraversenyt... De hadd térjek vissza Bartókhoz, mert úgy érzem, hogy – különösen az utóbbi időben – a Bartók-előadási tradíció elment egy olyan irányba, amely két-ségtelenül helyet biztosít neki az európai zenetörténet kánonjában, ugyanakkor meg-fosztja azoktól a jellegzetességektől, amelyek nélkül talán Bartók zenéje már nem Bar-tók-zene.

– *Külföldi interpretációkra gondolsz?*

– Igen, de olyan megközelítésekre is, amelyek például nem veszik figyelembe a met-ronómjelzéseket. Számtalanszor hallottam már olyan véleményt, hogy nem kell

azokat olyan komolyan venni, hiszen Bartók maga sem vette komolyan... Hasonlóképpen a népzenei rétegről is mondták már, hogy – ha mindent egybevetünk – talán nem a legfontosabb rétege Bartók zenéjének, és ha ezt lehántjuk róla, akkor Bartók ugyanolyan klasszikus, mint más európai zeneszerzők. Én ebben nem hiszek. A népzene annyira összeforrott, összeépült műveinek többi összetevőjével, hogy lehetlenség lenne levetni róla, mint egy felsőkabátot. Játékával maga Bartók mutatja meg, hogy milyen úton kellene haladni zenéjének előadásakor, és ma – úgy veszem észre – sokan nem azon az úton haladnak. A legkönnyebben a zenekari művek esetében sikerül a mismásolás, tudniillik zenekaron, ezen a – mondjuk – nyolcvan különböző individuumból összeálló hangszeren sokkal nehezebb azokat a jellegzetességeket megvalósítani, amelyeket Bartók egyedül könnyűszerrel kidomborít a saját zongoráján. A zenekar gyakorlatilag egy nagy tisztítóvíz, amelyben elégnek az értékek, valljuk meg. A kamarazene a másik fórum; ott meg az egymáshoz való alkalmazkodás ürügyén kvázi vegytiszta lesz minden, s aztán előállnak a zenészek olyan előadásokkal, amelyeknek se íze, se bűze. Még tulajdonképpen a fantáziadús szolisták a mentőangyalok, mert ezek között lehet találni olyanokat, akik ápolják a jó értelemben vett tradíciót. Természetesen vannak vadhajtások, de azt hiszem, hogy ez már inkább ízlés kérdése. Az én alapállásom – amivel általában vitatkozni szoktak – az, hogy nem kell, hogy valaki az illető nemzet fia vagy lánya legyen ahhoz, hogy az illető zenét jól játssza. Ez pusztán tehetség kérdése. Tehát érthet a jazzhez valaki fantasztikusan, miközben nem fekete bőrű: Los Angelesben például egy magyar származású, abszolút fehér ember tanítja a feketéket a jazz művészetére.

– *Tehát nem valamiféle misztikus, faji, genetikus adottság kell a hiteles interpretációhoz. Ugyanakkor – úgy érzem – a tehetségen kívül jó, ha él az előadóban egyfajta igény, hogy a művek értéséhez szükséges háttértudást is megszerezze. Ha tehát az ember például Bartókkal foglalkozik, akkor nem kerülhető meg a népzene bizonyos fokú ismerete.*

– Bartók esetében abszolút nem kerülhető meg. De igencsak keresgélnem kellene a zeneirodalomban, hogy még egy olyan szerzőt próbáljak meg előhalászni, aki ennyire mélyen kötődött a népzenehez, akinek művészetébe ennyire beivódott a népzenei ihletés. Mert Stravinskyt – mint ahogy tagadja is elég sokszor – lényegesen kevésbé inspirálta a népzene. Például a *LES NOCES (A MENYEGZŐ)*, amely elejétől a végéig olyan népiesnek tűnik, mintha csak egy parasztlakodalom rekonstrukciója lenne, mindössze egyetlen népi jellegű témát tartalmaz. Ugyanúgy a *SACRE DU PRINTEMPS*-nak mindössze egy vagy két dallamáról mutatható ki, hogy népi eredetű is lehet. A *PETRUSKÁ*-ban előforduló témáknak egy része gyerekdal, más része verkli, kintornazene. Janáček népiessége mögött sincs igazán – nem is népzenei élmény, hanem – tudatos rendszerező szándék vagy olyasfajta mély megismerése a népzene egészének, mint Bartók és Kodály esetében volt. Bartók esetében sem lehet elmenni a mellett a tény mellett, hogy népdalfeldolgozásainak, kimutathatóan népzenei ihletésű darabjainak egy része – és nem tudom, hogy nem a nagyobbik része-e – román népzene. Kodályról szólva sem közömbös megjegyeznünk, hogy gyakorlatilag csak magyar népzenevel foglalkozott. Ám azt gondolom, hogy a népzene lényegének megértéséhez nem szükséges a nyelv ismerete. Ahhoz *sem* szükséges. Egyáltalán, olyan nagyképpen beszélünk arról, hogy a zene túlmege a szavakon, és hogy a zene ott kezdődik, ahol a szavak hatalma véget ér. Hát akkor kezdődjön ott, és ne kelljen verbálisan megmagyarázni, hogy mi a népzene lényege, hogyan alakul ki a népdal vagy a hangszeres népzene, és hogyan szívó-

dik ez aztán fel különböző alkotók munkájában. Weinernél például kifejezetten kollázsszerűnek érzem a népzene megjelenését, bár még az is több, mint sok más – úgy mond – népi ihletésű darab. Ha arra gondolok, hogy Brahms milyen erősen hatása alá került a magyar zenének, illetőleg a cigányzenének, akkor hát Brahmsnál is elkerülhetetlen az előadó számára a népzene tanulmányozása. Például az op. 87-es C-DÚR ZONGORATRIÓ második tételét – azt hiszem – nem lehet eljátszani anélkül, hogy az ember ne legyen tisztában a magyar népzene lényegi elemeivel. Ez Brahms egyéb műveire is vonatkozik. Olyan mélyen át van itatva ezzel a fajta kultúrával, hogy meg is kockáztatom: Brahms bizonyos szempontból talán még magyarabb szerző, mint Liszt.

– *Hadd térjünk vissza egy pillanatra a nyelvre: Eötvös Péter azt mondta, hogy azokban a darabokban is fontos szerepet játszik a magyar nyelv hangsúlyozása, hanglejtése, amelyeknek semmi közük a népzenehez, tudniillik egyszerűen ez a nyelvi közeg határozza meg a frazeálást, az artikulációt; például azt, hogy meddig tart egy értelmes zenei gondolat.*

– Ez így van. Nagyon érdekes, hogy Dohnányinál például, aki kettős anyanyelvű volt, a magyar zenei elemek viszonylag milyen későn jelennek meg, és akkor is tudatosan, mert az op. 29-ben (VARIÁCIÓK EGY MAGYAR NÉPDALRA [1917]) használt először magyaros motívumokat, tematikát és feldolgozásmódot. Ha valaki hosszú időn keresztül beszél az anyanyelvét, akkor természetes, hogy a zenéjében is ennek a nyelvnek a dikciója lesz az irányadó, illetőleg a domináns elem, s ez valóban teljesen független stílustól, kortól, mert a nyelv ugyan változik, de lényegében mégiscsak ugyanaz marad. Nem hiszem, hogy ha most Jókai itt ülne velünk, akkor nem értenénk egymást. Továbbmegyek. Ha tartósan külföldön tartózkodom, tegyük fel, hogy például Olaszországban vagyok két hetet, valahogyan a gyakorlásom során érzem, hogy az olasz nyelv dikciója bevonul a zenélésembe.

– *Ennyire közvetlenül hat a nyelvi közeg a zongorázásodra?*

– Igen, igen, abszolút mértékben. S azt gondolom, hogy ha az ember komponista, akkor arra is. Tehát el tudom képzelni, hogy ha valaki hosszabb időt tölt egy másik országban, akkor megváltozik a zenei nyelve. Stravinskynak is talán azért változott anynyit, mert különböző helyeken élt. Svájcban még orosz komponista volt, de Franciaországban már nem. Amerikában pedig nagyon hamar feltalálta magát, és gyakorlatilag amerikai zeneszerzővé vált. Írt néhány orosz művet ott is, de általában követte a „nemzeti” idiómát. Én azt hiszem, hogy ez nem olyan iniciatívából indult, mint amivel aztán Casals és Kodály megvédolja, hogy mint egy szabó, mindig a legutolsó divatot követi, hanem ez nagyon mélyről fakadó jellegzetesség nála – egyszerűen a hatások asszimilálása. Mondok egy másik példát egy másik korból. Liszt Ferenc nem tudott magyarul – Brahms után őt akartam másodjára felhozni, mint abszolút releváns példát arra, hogy nem is kell magyarul tudni, mégis lehet magyar zenét írni. Német volt az anyanyelve, de a legszívesebben franciául beszélt és írt. Tudott egy kicsit olaszul és angolul is. Na már most hová tesszük őt, mint zenészt? Magyarnak vallotta magát, ugyanakkor, főként Berlioz nyomán, a korai művei abszolút francia jellegűek: egy LES PRÉLUDES, egy MAZEPPA, egy ESZ-DÚR ZONGORAVERSENY – hogy mondjam csak – távol állnak a magyarságtól. Utána valahogy természetes úton besétált a wagneri utcába, ami egyszerűen – valljuk be – nem volt az övé. Zongoraművek esetében még igen, de zenekari művek, oratorikus művek terén messze nem érte el Wagnert. S tulajdonképpen be-
menekült a magyarságba, amiből ki is tudott volna hozni valamit, hogyha előbb kezdi. De végül is, mindent egybevéve, én mégiscsak a késői korszakát érzem a legjelen-

többnek, de különböző műveket: tehát az ELFELEJTETT KERINGŐK-et, a VILLA D'ESTE SZŐKŐKÚTJAI-t, a Mosonyi-darabot meg a csárdásokat... s ezekben ő mégis magyar szerző. És nem a nyelv miatt magyar szerző, hiszen magyarul nem tudott megtanulni.

Ez az alkotóművészet. Az előadó-művészet ennél lényegesen egyszerűbb vagy bonyolultabb, mert az embernek az anyanyelvén kívül természetesen van zenei iskolázottsága is. Minden hangszeren megkülönböztetünk iskolákat, mert területenként a hangszertechnika is más. Azt gondolom, hogy a megközelítés tekintetében, vagyis az egyes stílusokban való jelentősebb elmélyedés következtében is változhat a zenéhez fűződő viszony. Például oroszok mondták nekem, nem is egyszer, hogy higgyem el: Mozart zenéje unalmas. Nekik unalmas, mert nem találják benne azt a nagy szívet, vagy én nem tudom, mit keresnek ők a zenében, de higgyem el, hogy Szkrjabin az igazi. Erre én nem tudok mást mondani, mint hogy van ennek egy egyszerűbb és egy bonyolultabb megközelítése. Az egyszerűbb megközelítés talán az, hogy az oroszoknak mást jelent az artisztikum. Más az ízlésük. Egy orosz könyv borítólapján rögtön látni, hogy az orosz – némi keleti ízzel. El tudom képzelni, hogy Bécs nekik nem sokat jelenthetett, ezért is van a francia kapcsolat, tehát a Moszkva–Párizs tengely, amely átnyúlik Bécsen, a zenetörténet folyamán legalábbis. A másik magyarázatot meg – a bonyolultabbat – nem vagyok képes megfejteni. A maga módján Csajkovszkij például megértette Mozartot. A maga módján... Nem tudom, ismered-e a MOZARTIANA-SZVIT-et (op. 61 [1887]), biztosan ismered a C-MOLL FANTÁZIA középhrészének azt a szörnyűséges földolgozását, ahol vokálkvartett éneklí a témát, zongorakísérettel, valami rettenetes vers szövegére. Azt gondolom, hogy terület, zenei neveltetés legalább annyira beleszámít a zenéhez való viszony alakulásába, mint az anyanyelv.

Bartók zenéje talán azért rossz példa vagy „rágós falat”, mert rengeteg elemből áll. Ha csak úgy felületesen közelítjük is meg, akkor is legalább ötféle forrását említhetjük. A bokacsattogtató, Erkel-ízű nemzeti romantika, a francia hatás, a népdal, az új bécsi iskola érintőleges befolyása, aztán Stravinsky is belép a képbe, és végül eljön az a korszak, amikor mindezeket beolvasztva úgy ír és azt ír, amit akar. Ez utóbbit valahol az V. VONÓSNÉGYES-től számolnám, melytől kezdve Bartók nem nagyon sokat törődik már stíluskérdésekkel. Tulajdonképpen mind az ötféle idiómát anyanyelvi szinten kell, hogy tudja az ember ahhoz, hogy a Bartók-zenéhez egyáltalán hozzányúlhasson. Mert – teszem azt – ott van egy olyan darab, mint az IMPROVIZÁCIÓK, op. 20. Egy kicsit schönberges is, hiszen a MANDARIN tőzsomszédságában született, és olyan akkordikát használ, amelyet sem előtte, sem utána semmilyen népzenei ihletésű művében nem alkalmaz. Tulajdonképpen még a motivikus fejlesztésben is kapcsolódik az új bécsi iskolához, mert meg kell nézni, hogy mit csinál a 6., 7. darabban, de még a 8.-ban is. Aztán ott van a népzene. Nekem tulajdonképpen ázsiaiakkal volt a legnehezebb dolgom, amikor próbáltam tanítani, többek között az IMPROVIZÁCIÓK-at is, Szombathelyen. Nagyon nehezen boldogultam velük, és hadd mondjam meg, hogy ha valami sikerült, az nem azért sikerült, mert az anyanyelvet hívtam segítségül, hanem tisztán zenei módon. Eljátszottam valamit a másik zongorán, és a tehetségesebbje csinálta utánam. Először persze utánzásszinten, de volt olyan is, hogy teljes sikert értem el – nagyon ritkán, természetesen.

– 2001-ben itt járt Pierre Boulez, akinek A FÁBÓL FARAGOTT KIRÁLYFI-felvétele számomra maga a fantasztikum...

– Kettő van! A New York-i és a DGG...

– A New York-i Filharmonikusokkal készült, tehát az 1975-ös felvételre gondolok. Partitúrá-

val hallgatni ezt a CD-t számomra a gyönyör tetőfokát jelentette. Ezzel az óriási várakozással mentem tehát a koncertre 2001-ben, és nagyon csalódtam. Az Orchestre de Paris-t vezényelte, és – ha jól emlékszem – a KÉT PORTRÉ ment, meg a ZENE és a CONCERTO.

– Parádés számai Bouleznek...

– *Té ott voltál azon a koncerten?*

– Nem voltam ott, de ismerem a felvételeit, és amikor a New York-i Filharmóniát átvette, akkor diszkográfiailag is elkezdtem követni a működését. Nagyon jól emlékszem, hogy az első lemeze a Stravinsky PETRUSKA volt, de rögtön jött utána a MANDARIN, mellette a TÁNCSZVIT, ami nekem nagyon nem tetszett akkor, viszont a MANDARIN meg nagyon tetszett. És mi tetszett benne? Az, hogy végre hallottam olyan dolgokat, amelyeket nem hallottam azelőtt. Igen ám, csak hogy ez szintisztán a zenekari játéktechnika. Ha viszont ma fölteszem ugyanazt a MANDARIN-t és azt a TÁNCSZVIT-et – vagy mondhatnám azt a CONCERTO-t is, amely az első kvadrofon felvétel volt akkor, s mint ilyen, szenzáció a maga korában –, akkor a tökéletes zenekari játék mellett egy dolgot nem hallok mögötte, hogy ez Boulez, vagy ez valami olyan egyéniség, aki ráteszi a koronát az egész előadásra, amiről beszél, az i-re a pontot. Én ezt nem hallok. Tökéletes zenekari játékot hallok, amelyet tulajdonképpen, ha igazán jó hangkárttyám van, meg MIDI-m, akkor még a komputeren is elő tudok idézni.

– *Osztod Dobszay László véleményét, aki folyvást azt mondja, hogy hanyatlik az előadó-művészet?*

– Biztos, hogy hanyatlik az előadó-művészet, mert egyre kevesebb a fantáziadús ember. Legelőször is azon lehet ezt látni, hogy alig van a profi előadók között zeneszerző, és alig van a zeneszerzők között olyan ember, aki egyáltalán le tudja játszani saját műveit. Ilyen értelemben biztos, hogy hanyatlik, és még nagyobb is a veszély. Maga a zene is eléggé zsákutcában van, de az is biztos, hogy lehet ezt manipulálni is, és manipulálják is elég sokan. Például azok, akik azt mondják, hogy nem kell a Bartók-metronómjelzéseket betartani, merthogy Bartók saját maga sem vette őket komolyan, és ezt ezzel meg azzal meg amazzal támasztják alá. Én pontosan az ellenkezőjét hallottam Végh Sándortól, aki nekem azt mondta, hogy Bartók igenis megbújt egy sarokban, a lengő metronómmal mérte a tempót, és gyakran előfordult, hogy egy-egy próba után egyetlen megjegyzése volt, hogy azt a 9-es ciffertől a 12-ig mégiscsak 120-on kéne játszani, és nem 116-on. Én akkor vettem észre, hogy ez milyen iszonyúan fontos, amikor a MIKROKOZMOSZ-szal foglalkoztam, mert a MIKROKOZMOSZ-ban – már maga a címe is mutatja – rengeteg sok kis világgal szembesül az ember, egymástól különböző világokkal, különböző tempókkal. De olyan darab is van – nem kifejezetten a tempóváltás gyakorlására –, amelyben mégiscsak szükségét érezte Bartók annak, hogy ötször-hatször is metronómot váltson a darab folyamán. Ezt megtanulni... ezt rögtön megérezni szinte lehetetlen. Az én tapasztalatom az volt, hogy ezt igenis be kell biflázní, és ezt a bebiflázzást kell aztán olyan módon természetessé tenni, hogy szinte ne is lehessen észrevenni a tempóváltást. Ez nyilván teljesen fordítva működött Bartók esetében, tehát megírt és eljátszott egy darabot, és akkor észrevette – utólagos mérés-sel –, hogy ezt meg ezt a frázist ő lassabban játssza, de annyival lassabban, hogy már nem elég a tempóutasítás, muszáj metronómot beírni. Millió ilyen példát tudok mondani, például az a híres eset, hogy a HAJLSZÁ-t elkezdte az ember egy bizonyos tempóban, majd lelassul, mert hirtelen oda van írva egy metronómváltás. Ezt nem technikai ok miatt írta oda Bartók, hanem hogy jelezze: ott kezdődik a valódi hajsza, addig csak egyfajta ide-oda futkosás történt. Ellenben ott kezdődik az a hosszú folyamat, amely

aztán ténylegesen a végcélhoz ér. Vagy ott van például az I. ETŰD zongorára, amely ránézésre vagy első nekifutásra teljesen megoldhatatlan azzal a metronómmal, amelyet Bartók odáír. Az embernek bizony edzéseket kell végeznie, nincs mese. Vagy eljut egyszer odáig – és ez hosszú procedúra eredménye –, vagy pedig sohasem, és akkor persze könnyebb azt mondani, hogy „maga sem vette komolyan”, meg „rossz volt a metronóm” – ez a másik, amit mondani szoktak. Lehet, hogy a Mälzel-metronómja rossz volt, de a lengő metronómja nem lehetett rossz. És bizony azt nagyon sokszor magánál tartotta, és mért vele. Az V. VONÓSNÉGYES-ben szintén nagyon kis területeknél néha abszolút feleslegesnek tűnő metronómjelzések vannak kiírva. Aztán kiderül, hogy mégsem, mert így a hiteles, és kész. Ezt meg kell csinálni: ha nem csinálja meg az ember, akkor nem jól csinálja. Meggyőződésem szerint – elég sok rosszat írtam már én is Boulezről, és pontosan ebben a vonatkozásban – biztos, hogy Boulez nem nézett utána elég alaposan ennek a dolognak. Pedig azt hiszem, hogy talán egy karmesternek még könnyebb is, mert ő még vezénylés közben is tudja szabályozni a készüléket, a zongoristának ez sokkal nehezebb.

Csak úgy közbevetőleg jegyzem meg, hogy Boulez mindkét FÁBÓL FARAGOTT KIRÁLYFI-jában van egy rettenetes hiba, amikor is egy sajtóhibát egyszerűen belejátszanak a darabba. Ez az első, tehát az Erdő táncát megelőző fölugrás előtti leereszkedés, amikor a harsonának van egy állása, amelynél elfelejtették benyomtatni a partitúrába a basszuskulcsot. Szépen tenorkulcsban leolvassák és eljártsszák: nem teljes az akkord! Viszont a zongorakivonatból – amit megint csak elfelejtett megnézni Boulez, mert az nem létezik, hogy ne hallotta volna meg – magától értetődően derül ki, hogy mire gondolt Bartók. Ez például ékes bizonyítéka annak, hogy Boulez valaminek nem nézett utána. S az ember igenis él a gyanúperrel, hogy akkor a többinek sem. És valóban nem, mert égbekiáltó hiányosságok vannak a metronómjelzések terén. A CONCERTÓ-ban gyakorlatilag egyetlen olyan metronómjelzés sincs, amit Boulez betartana – most arányokra gondolok. A második tétel rendkívül lassú, a szólamanyagból egyértelműen kiderül, hogy a partitúra metronómjelzése hibás. Az első tétel bevezetőjében olyan tempót diktál a bevezetés végén, amelyet nem lehet már túllépni. Sok-sok ilyen hiba van. Azt gondolom, hogy ha igazán kritikusan nézem a dolgokat, akkor egy ilyen előadás többet árt Bartóknak, mint használ.

– *Erről az jut eszembe, hogy Somfai László sokat kesereg a Bartók-művek népszerűsítésén vagy a játszottság hiányán...*

– Játsszák azért. Sokat járok külföldön, és az a tapasztalatom, hogy játsszák a műveit, de tény az is, hogy ugyanúgy „letudják” például a zenekari műveket a CONCERTÓ-val, a TÁNCŠVIT-tel és a MANDARIN-SZVIT-tel, mint ahogy... Pontosan tudod te is, hogy Debussyt mivel intézik el: a LA MER-rel és az IBÉRIÁ-val. Ugyan ki játssza a JEUX-t, ki adja elő a RONDES DU PRINTEMPS-t meg a GIGUE-et meg a PRINTEMPS-t?

– *Nem ugyanaz a „hanyaglás” áll e mögött a jelenség mögött is? Tehát egy karmester is elég könnyen rááll arra, hogy a legkisebb ellenállás felé haladjon, a legkönnyebb utat járja, amelyen nem kell kockáztatni, nem kell tanulni...*

– Világos, ez így van. Vannak bizonyos problematikus művek – szándékosan nem említettem eddig például a ZENÉ-t, a kettéosztott vonóskarával, vagy a DIVERTIMENTÓ-t, amelyhez igazán profi vonósenekar kell, mert hogyha nem profi az a vonósenekar, akkor... – emlékszünk a régi ÁHZ-val ilyen-olyan DIVERTIMENTÓ-kra. Vagy említhetném az I. ZONGORAVERSENY-t, ahol az ütőhangszereket nem ott kell elhelyezni, ahol általában. Ezért elő sem veszik. Nekem például, amikor Bécsben játszottam, nagyon nagy botrányt kellett csapnom, hogy egyáltalán odategyék a zongora mögé az ütőhangszere-

ket. Azzal jöttek, hogy nincs rá lehetőség, a közönségnek akkor várni kell... Akkor ne vegyük elő a Bartók I. ZONGORAVERSENY-t, de egy jelentős mű máris kiesett a repertoárból. Azután kiesik a KÉT PORTRÉ meg a KÉT KÉP, mert ugye azok nem olyan nagyon reprezentatívak, rövidek is.

– A NÉGY ZENEKARI DARAB...

– A NÉGY ZENEKARI DARAB, amely Gyászindulóval végződik, „jaj, istenem, akkor inkább ne nyúljunk hozzá!”. Aztán a KÉKSZAKÁLLÚ, „az meg nehéz, nagyon nagy a zenekar, orgona kell”, ami nem mindenütt van. A FÁBÓL FARAGOTT – arra már könnyebb azt mondani, hogy nem olyan jó darab, nehezen szólal meg, és akkor azt is megcsönkítják.

Igen, szűkül a repertoár, és praktikus okok miatt szűkül, ugyanakkor viszont a közönség nem tudja, hogy...

– ...*hogya mit veszít?*

– Igen. Nagyon jól emlékszem, hogy milyen reveláció volt, amikor hosszú idő után elővettük Bartók op. 2-es SCHERZÓ-ját. Még csak azt sem lehet mondani, hogy nem igazi Bartók, mert a darab harmadik harmada már abszolút a FÁBÓL FARAGOTT stílusa. Játsszottuk mi az op. 1-et, tehát a RAPSZÓDIÁ-t is elég sokat abban az időben. Közel nem keltett akkora hatást és feltűnést, mint a SCHERZO. Némi jó- vagy rosszakarattal azt is mondhatnám, hogy Dohnányi is megírhatta volna. A SCHERZÓ-t már nem írhatta volna meg Dohnányi.

– *Kicsit hosszabban rugaszkodnék neki a következő kérdésnek, mert több oldalról szeretném körüljárni. Tudjuk, hogy a magyar zenekarok az utóbbi évtizedekben olyanok voltak, amilyenek. Ez mostanában hál' istennek előnyösen változik. Másrészt te felvettél egy összkiadást Bartók zongoraműveiből, ami – elég furcsa érzés most ezt a szemedbe mondani, de mégiscsak – etalon. Tehát aki komolyan akar foglalkozni Bartókkal, annak megkerülhetetlenül szembesülnie kell ezzel a CD-sorozattal. Nem gondolsz-e arra, nem érzel-e egyfajta hívátástudatot, hogy Bartók zenekari műveiből is készíts egy összkiadást? Mi ennek a realitása?*

– Mindenképpen kellene. Az a helyzet, hogy nem szeretem az összkiadásokat. Talán a legegyszerűbb magyarázat erre, hogy tartalmazza a „resztlit” is. A rossz értelemben vett resztlit. Nemrég kiadták például Petri György összes verseit, mindazzal, amit Petri – szinte biztos vagyok benne, hogy – kisöpört, elégetett vagy kukába rakott volna. Ugyanezt megtették József Attilával meg mindenkivel. Egy ilyen hangfelvétel-összkiadáshoz a legtöbben úgy állnak hozzá, hogy „vannak a fontos művek, és majd csak fölküszködjük valahogy a rosszakat, a kevésbé értékeseket is”. Ha már Boulezt annyira leszóltuk, azért nagyon sok minden tetszik az ő munkásságában; többek között az a mondat, hogy „szívesebben hallgatom és csinálom a nagy zenészerzők ficnifecnijeit is, mint a kisebb jelentőségű komponisták főműveit”. Ezzel én is így vagyok: Bartóknak egy odavetett gondolata is többet ér nekem, mint mondjuk egy elismert nyugati, másodvonalbeli szerző legjobb műve. Ilyen módon igyekeztem hozzányúlni a szóló zongoraművek összkiadásához is. Megmondtam előre a kompániának, hogy nem lesz rövid munka. Sokat fogok vele foglalkozni, mert nem akarok olyan előadást csinálni, amiről az hallatszik, hogy ezt most töltőanyagként produkáltam. Tipikus példa a Bartók-zongoraművek összkiadásának második albuma, amely sok jelentős darab – a két nagy ROMÁN TÁNC, az op. 14-es SZVIT, a HÁROM ETŰD – mellett azért tartalmazza a KOLINDÁK-at...

– *De hát ezek gyönyörű darabok!...*

– ...meg a Bartók-Reschofsky-féle 18 kis darabot. Én azokhoz is olyan módon nyúltam hozzá, mint a nagy művekhez, illetőleg addig nem vettem föl, amíg azt is nem éreztem a magaménak. Így szeretnék tenni a zenekariakkal is. Meg kell mondjam,

hogy a Hungarotonnál a CONCERTO-lemez felvétele után lelkesültek fel igazán, és fölvetették ennek az ötletét. Én ugyan nekik is megmondtam, hogy összkiadást nem szívesen csinálnék, s ugyanúgy jeleztem, mint annak idején a zongoraműveknél, hogy ez nem lesz rövid folyamat, tehát nem érdemes a dolgot összkiadásként beharangozni, hiszen lehet, hogy nem is lesz az. Hogyha Bartók zenekari művei kerülnek szóba, akkor bizony le kell nyelni Bartóknak kevésbé sikerült darabjait is, például az I. SZVIT-et és a II. SZVIT-et. Aztán van mindenféle átfedés, például az op. 2-es SCHERZÓ-ról döntünk el gyorsan, hogy zenekari mű-e vagy versenymű. A ZENE és a DIVERTIMENTO is háttérset, mert a DIVERTIMENTO-t éppenséggel a kamarazenekari darabok közé is lehet sorolni, mint ahogy a FALUN három meghangszerelt tételére sem lehet egyértelműen azt mondani, hogy zenekari mű. Ugyanakkor tulajdonképpen zenekari műnek vehető minden kis kamarazenekari feldolgozás, amelyet nyilvánvalóan azért készített Bartók, hogy népszerűsítse zenéjét: az ERDÉLYI TÁNCOK-ra gondolok, vagy a ROMÁN TÁNCOK zenekari feldolgozására, vagy akár még a 27 EGYNEMŰ KAR-ból készült, iskolai zenekari kísérettel ellátott kompozíciókra is. Elég széles a paletta, és hogyha mindent fel akarunk venni, ahhoz nagyon gondos munka kell, és nem tudom, hogy ezt belátható időn belül meg lehet-e csinálni. Persze, már a beszélgetés elején is utaltam rá, a kérdés mindig is úgy vetődik föl a számomra a zenekari művek esetében, hogy vajon megvalósítható-e zenekaron az az agogikarendszer, amely Bartók játéka annyira jellemző (merek állítani, hogy én abból tanultam a legtöbbet), és erre a válasz egyértelmű: igen. Ugyanis csak akarni kell. Ott van például az a nyolcas a CONCERTO harmadik tételének közepén, amire rengeteg szöveg ráhúzható: „Fehér László lovat lopott”, „Kalapom a Tiszán úszkál” stb. Meg kell tanulni egy vagy több szöveget, és az egész brácsaszólamnak úgy kell játszania, minthogyha azt a szöveget énekelné. Akkor olyan lesz, amilyennek lennie kell. Természetesen ezt külföldi zenekaroknak is meg lehet tanítani, esetleg honosítva. Múltkor például Ljubljanában dirigáltam a CONCERTÓ-t a helyi zenekarral, és mondtam nekik, hogy „gyerekek, ez egy nyolcas, ezzel és ezzel a szöveggel” – énekeltem nekik egy-két szöveget –, s mondom: „ilyen nektek is van!” „Persze, nekünk is van.” Akkor találjatok ki valamit rá szlovénul. Kitaláltak, és nagyszerű volt! Azt gondolom, hogy a zene ilyen módon túlnő a nyelven. Ugyanakkor a nyelv mégiscsak nagyon fontos marad. Épp a MANDARIN-ban kevésbé fontos, de például már a ZENÉ-t, a DIVERTIMENTO-t nem tudom anélkül elképzelni, hogy valamiféle nyelvi kötődés meg ne jelenítődne az előadásban. Én a DIVERTIMENTO eddigi legjobb felvételének egyébként a Végh Sándor-féle Camerata-felvételt tekintem. Ott érzem azt, hogy részint a vonósjáték, részint a kelet-európaiság meg az idiómák tekintetében, hogy az az előadás érte el az eddigi optimumot. Nem tudom, de remélem, hogy képesek leszünk ilyet produkálni. Amitől abszolút nem félek, az a korai periódus.

– Nem egyszerű ez az eset, amitől az a brácsaszólam egyszerre helyreállt? Többször előfordult már, hogy ezt a „ráolvasást”, tehát ezt a szöveges artikulációt a zenekaroddal kipróbáltad?

– Igen, igen.

– Döbbenetes ezt hallanom, mert Eötvös ugyanezt a módszert alkalmazza. Nyáron, a Földvári Napokon mesélte: úgy próbál a karmestertanoncaival, hogy – még a zenészekkel való tényleges munka előtt – bizonyos halandzsaszöveget mondat velük, ami a zene artikulációjának felel meg. Tehát először az artikulációt tanítja be, és minden csak azután következik...

– Állítom, hogy ha Beethoven tovább járt volna Salierihez, akkor olasz operaszerző válhatott volna belőle. A múltkor előadtuk a „Tremate, empì, tremate” tercettet (op. 116, 1801–2), amely tanulmányi darabja volt: Salieri próbált vele olasz szövegeket megzenésíttetni. Az egész három vagy négy mondat, de kített belőle egy kantáta. Azt gondo-

lom, hogy a szöveg nagyon fontos. Nem is értem azokat a zenerajongókat, akik nem szeretik az operát. Egyszóval hiszek a szöveg fontosságában, és ezt gyakorlom a zenekarral is.

De mondok egy másik példát! A TÁNC SZVIT-nek van egy ritornellrésze, ami sokszor megjelenik, és – Boulezzel az élen – nagyon sok karmester elköveti azt a hibát, hogy valamiféle lassú tételnek értelmezi, mint ahogy a TÁNC SZVIT 4. tételében is el szokták követni ezt a hibát. (Megint csak egy példa a bartóki jelzések figyelmen kívül hagyására, semmibe vételére. Pedig ott fehéren feketén le van írva egy metronómjelzés és benne egy dirigálási technika, és a később Bartók által készített zongorakivonat abszolúte ezt a metronómjelzést tartalmazza. Mégsem veszik figyelembe, sőt mi több, kilencben dirigálják azt a tételt rögtön az elején.) Tehát máris adva van két dolog a TÁNC SZVIT-ben, ami – jóindulatúan megfogalmazva – unalom forrása, rosszabb indulatúan megfogalmazva: pongyolaság, felületesség, a szerző szándékainak tökéletes negligálása. Abszolút felfogható és könnyen érthető ellenérv, hogy *Táncszvit*ről van szó, tehát a Ritornell is táncos jellegű, és az esetleg lassabb tételnek tűnő 4. tétel is tánc, valamilyen formában. Mint ahogyan a SUITE BERGAMASQUE (Debussy) is táncfűzér, még akkor is, ha az egyik tételét úgy hívják, hogy HOLDFÉNY. Egy *Sarabande* nagyon lassú tánc, de mégis tánc. Azt hiszem, itt rengeteg félreértés van, és ha csupán arról lenne szó, hogy a nem magyarokat vagy nem kelet-európaiakat meg kell tanítani a kelet-európai dikcióra, illetőleg ennek a zenei lecsapódásaira, akkor könnyű dolgunk lenne. Sokkal mélyebbek itt a problémák, legalábbis Bartók esetében. De hát a TÁNC SZVIT-et fölvevük már, és azt lehet mondani, hogy ez az egyik legnehezebb műve Bartóknak, mert sok-sok idiómát kell magunkévá tennünk, és sok-sok hangulatot, hiszen a darab igen heterogén. Azt gondolom, hogy nem rossz, amit csináltunk. Nem mintha nem lehetne mindent még jobban...

– *Hadd kérdezek meg valamit, ami csak igen távolról kapcsolódik eddigi témáinkhoz, de engem régóta foglalkoztat. Többször is előfordult már, hogy Bartók II. ZONGORAVESENÝ-ét vezényelted, miközben másvalaki volt a szólista. Ilyenkor az emberben feltámad a kisördög, és így szól: Lám, itt van valaki, aki ezt jobban tudná zongorázni, és mégis a dirigálást választja. Hogyan éled meg ezeket a helyzeteket, vagy teljesen rossz irányban gondolkodom?*

– Azt hiszem, hogy a II. ZONGORAVESENÝ még istenes, mert ha rendesen lejátsszák, akkor „működik”. Persze meg kell mondjam, hogy nagyon sokan próbálkoznak úgy a II. ZONGORAVESENÝ-nyel, hogy nincsenek rendesen lejátszva a hangok – márpedig katasztrófa, hogyha a hangoknak csak egy része hallatszik. Sajnálatos módon voltak már szólistáim a II. ZONGORAVESENÝ-ben, akiknek olyannyira nem ment a feladat, hogy belépések nem történtek meg, tehát ugrani kellett. Azt hiszem, hogy a II. ZONGORAVESENÝ esetében ez a megtanulás függvénye. Richter nem volt magyar, mégis meg tudta tanulni. Igaz, hogy egy évig dolgozott rajta, de meg tudta tanulni.

– *Ugye ő csak a II.-at játszotta?*

– Igen. A III.-at – úgy tudom – meg akarta tanulni, de végül mégsem tette. Ugyanakkor Fischer Annie csak a III.-at játszotta. Általában játsszák a II.-at és a III.-at, vagy a II.-at és az I.-t. Elenyészően kevés azoknak a száma, akik mind a három zongoraversenyt játsszák, és még elenyészőbb azoknak a száma, akik ehhez hozzávonnék az op. 1-et és a 2-t is.

– *Van egyáltalán olyan zongorista rajtad kívül, tudomásod szerint, aki mind az ötöt játssza?*

– Nem tudok róla, de mindenesetre nem akarom megkerülni az eredeti kérdéset. Volt olyan szólistám, aki mindenképpen velem akarta eljátszani a II. ZONGORAVESENÝ-t. Jól meg is bánta. Nem azért, mert bármilyen ráutaló magatartást tettem volna a próbán,

hogy ő ezt nem tudja annyira. Merthogy egyszerűen nem tudta. Sajnáltam a gyereket, mert egyébként nagyon tehetséges zongorista, és már játszottam vele mást, és akkor jobb volt. Ilyesmi máskor is megtörtént. A III. ZONGORAVERSENY-t például elég sokat kísértem különböző szólistáknak. Liszt-zongoraversenyeket is. Van egy elvem: ha karmester, tehát kísérő vagyok egy versenyműben, akkor kísérek. Hogyha viszont szólista vagyok, akkor elvárom a karmestertől, hogy kísérjen. Tipikus példa, pontosan a Bartók II. ZONGORAVERSENY esetében: van a 3. tételben egy hely, ahol Bartók beírt egy vesszőt. Lehet azt a vesszőt úgy is értelmezni, hogy ott valami megszakad, de metrumban/tempóban megy tovább. Én nem így értelmezem, hanem ott egy kis lélegzetet vennék, és utána folytatom. Ez hihetetlen zavart tud előidézni olyan karmesterek esetében, akik nem tudnak együtt élni ezzel a lélegzetvétellel. Ha szólista vagyok, akkor általában kérem, hogy így játsszuk ezt a helyet. Hogyha végképp nem megy valami, mint például egyszer egy szicíliai zenekar esetében, akkor nem, mit csináljak? Akkor inkább legyen együtt a darab, és érjünk a végére. De hogyha karmester vagyok, és a szólista ezt nem kéri, sőt kifejezetten azt kéri, hogy ez ne legyen, akkor azért egy ilyen esetben a végsőig harcolok, hogy mégis legyen. Ne hidd, hogy a szólista lényegesen könnyebb helyzetben van. Sőt, azt hiszem, hogy adott esetben nehezebb ezt megélnie, mert karmesterként talán jobban össze lehet valamit tartani. A szólista sokkal könnyebben a zenekar után tud menni, mint egy zenekar a szólista után. Stravinsky nagyon szépen leírja ezt az ÉLETEM című könyvében, amikor arról beszél, hogy az okozott számára nehézséget – persze ő azelőtt nem volt gyakorló pódiumművész –, hogy amikor gyakorolja, állandóan jelen legyenek a hallásában a zenekari szólamok. Tudniillik világos, hogy az együttes nem tudja megszakítani a játékát, egy szólista viszont sokkal könnyebben tud alkalmazkodni... (Nekem – pontosan a Stravinsky-zongoraversenyben – történetesen olyan világhírű karmesterekhez kellett alkalmazkodnom, akik nem tudták az első tétel végét ledirigálni, mert nagyon sok benne a metrumváltás, és ennek a bonyolult résznek a végén el kell kapni egy négykürtös a-moll akkordot. Ez szinte soha nem sikerült, mert előtte 3/16, 7/16, 5/8 metrum van stb. stb. Ezeket le kellett volna dirigálni, de nem ment...) Tehát egy karmester vaskézzel sokkal jobban együtt tudja tartani az együttest, mint ahogy ez a Bartók II. ZONGORAVERSENY-ben ezzel a bizonyos szólistával sikerült is. Egy idő után persze észrevette, hogy rosszul lépett be. Megállt, tapasztalta, hogy hol van, és akkor folytatta, immáron jó helyen.

– *Bevallom, azt hittem, hogy te kezdeményezted az efféle helyzeteket, amikor mások zongoráznak Bartókot a karmesteri irányításoddal...*

– Dehogy...!

– *...de az elmondottakból kitűnik, hogy az élet hozta ezeket a szituációkat.*

– Az I. ZONGORAVERSENY-t szerencsére csak Ránki Dezsővel játszottam, illetve dirigáltam. Ő ama kevesek egyike, akik kívülről játsszák a darabot. Viszont a II., III. ZONGORAVERSENY-t gyakran vezényeltem különböző szólistákkal. Alig van olyan közülük, akiről igazán jó emlékem lenne, és pontosan a beszélgetés elején elhangzottak miatt. Borzasztó, ha Bartókhoz valaki úgy nyúl, hogy nem megy utána alaposan a dolgoknak. Az is borzasztó, ha valaki Beethovenhez úgy nyúl, vagy Debussyhez, vagy akárkihez, de azt gondolom, hogy minél inkább visszamegyünk az időben, annál inkább létezik egyfajta világstílus, amittől többé-kevésbé eltérnek a zeneszerzők annyiban, amennyiben az egyéniségük eltér. Például teszem azt, ha valaki nagyon sokat játszott már Bachot, nem hiszem, hogy egy Telemann-kompozíció olyan rettenetesen specifikus problémát vetne föl, hogy ahhoz még ötszáz Telemann-művet végig kellene nézni. Ugyanakkor

viszont Debussy és Ravel között már nagyon komoly különbség van. Komoly stiláris különbség.

– *Nem abból származik ez, hogy mégiscsak sokkal közelebb vagyunk hozzájuk időben, és ezért más a rálátásunk?*

– Nem hiszem, hogy abból származik, hanem egyszerűen az individuum előtérbe lépéséből. Ha például Ravel SEHEREZÁDÉ-ját dirigálok, akkor elég, hogyha a PELLÉAS-t ismerem. De hogyha például a L'ENFANT ET LES SORTILÈGES-t vezénylem, ahhoz már sokkal, de sokkal több mindent. Ezért is van az, hogy egyes magyar zenészek számára Bartóknak azok a művei, amelyek román népzenei dolgoznak föl – most kifejezetten a két HEGEDŰ-ZONGORASZONÁTA jut eszembe –, egyszerűen idegenek. El tudom képzelni, hogy nagyon sokan nem szeretik ezt a két szonátát, csak éppen nem mondják. Mint ahogy az is látszik – ha a statisztikákban meg a koncertműsorokban széttekintesz –, hogy az IMPROVIZÁCIÓK-at jóval kevesebben játsszák, mint akár az op. 14-es SZVIT-et, akár a SZONÁTÁ-t vagy a SZABADBAN-t. Pedig semmivel sem rosszabb mű amazoknál.

– *Nem jöhet ki mégis valami pozitív egy ilyen találkozásból, amikor egy nem egészen felkészült zongoristával dolgozol együtt? Talán lehet ennek pedagógiai célja is, ami persze nem tudom, mennyire működik a pódiumon... Tehát ha a zongorista tanul a kudarcból...*

– Nézd, ha a zenepedagógiát vesszük, ott véleményem szerint annyi a büntény, hogy nem is tudom, bele kéne-e ebbe menni. Van, hogy gépirói végzettséggel tanítanak zongorát egyes helyeken. Tudok ilyesmiről, és nem Kelet-, hanem Nyugat-Magyarországon. Ez csupán egy szomorú kuriózum. De az már igazán nagy baj, hogy elenyészően kevés az olyan tanár, aki nemcsak hogy maga alaposan utána megy a dolgoknak, de a növendékeit is kényszeríti vagy szelíden rávezeti erre az alaposságra. Tényleg egy kezemen meg tudom számolni, hogy hány ilyen magyar tanárt ismerek, legalábbis a zongoristák között. Mondok egy példát: Szokolay Balázsrá rettenetes dolgokat szoktak mondani. Nem tudom, miért, talán sportból. De egy biztos: ő utána megy a dolgoknak. Addig nem nyugszik, amíg meg nem értette azt a bizonyos darabot vagy tételt, és ezt át nem plántálja a növendékeibe is. De hát hol van még ilyen? Olyan tanároktól – mondjuk, nem zongoratanároktól –, akik hangszer nélkül mennek az órára, akiket soha senki nem hallott fagottozni, klarinétozni, vagy egy olyan zongoratanártól, aki nem ül oda a másik zongorához, mert a növendék jobb, nem lehet azt elvárni, hogy hitelt érdemlően át fogja plántálni a növendékbe a Bartók-zene vagy egyáltalán a zene lényegét, mert hát ő maga sem tudja. Ez itt a probléma, és azt hiszem, hogy oktatási szinten sokkal, de sokkal nagyobb bajok vannak Magyarországon, mintsem hogy erre a kérdéskörre szűkítsük le a dolgot. Mert ha csak a hiteles Bartók-játék volna a probléma, akkor ezen nagyon könnyen lehetne segíteni. Egyébként megmondom őszintén, azt hittem, hogy amikor ezek a politikai tárgyak megszűnnek a Zeneakadémián – a politikai gazdaságtan, a dialektikus materializmus meg mit tudom én, mi –, akkor a felszabaduló óraszámban majd lesznek olyan kötelező vagy fakultatív órák, amelyek a zenetanulást célozzák meg. Ehelyett nem látok változást, nem látom azt, hogy volnának olyan kurzusok, ahol stílusokban jobban el lehetne mélyedni, vagy volna olyan kurzus, amely a kortárs zene megismerését tűzné ki céljául, esetleg a konzervzene történetében való elmélyedést, mit tudom én. Ha már Dobszay László azt mondta, hogy hanyatlik az előadó-művészet, akkor nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy az oktatás is hanyatlik. Az alsó fokú zeneoktatásban – egy-két emberen kívül – nem tudok jó erőket megnevezni. A középfokú zeneoktatást ugyan nem ismerem – ott még vannak nevek –, de szerintem húsz év múlva már ott sem lesznek, és hát a Zeneakadémiát meg ismerjük. Miféle intézmény az, ahonnan az ország legjobb zenészei hiányoznak? S mi-

ért úgy privatizálnak, hogy semmi garancia nincs rá, hogy azok fognak ott tanítani, akiket érdemes megfizetni? Az, hogy egy Kurtág György nem él Magyarországon, már önmagában minősítheti a magyar zenei életet. Jó, Eötvös most hazajön, de ő sem a magyar zeneéletben való aktív részvétel miatt jön haza. Tulajdonképpen az a legfájdalmasabb az egészben, hogy a zeneélet „krémje” struccpolitikát folytat. Még mindig nagy mellénnyel emlegetjük, hogy a Kodály-módszer meg a magyar zeneoktatás világhírű, és közben már alig van emögött valami. Már rég nem a tradíció átmentésének problémájáról van szó, hanem a pusztaság létfenntartásáról. Arról, hogy mi lesz például ezzel a szerencsétlen Főiskolával.

– Nyilván nagyon mélyen bánt ez téged, mint ahogy igazából mindenkit, aki szembenéz a helyzettel.

– Én megteremttem a saját kis világomat, mint ahogy tulajdonképpen mindenki efelé tendál. Rácz Zoltán például gyakorlatilag nem érintkezik már senkivel. Megvan a kis világa, abban korlátlan úr; ott van az Amadinda Együttes, teszik a maguk dolgát, aztán elmehet mindenki a jó büdös francba, hogyha nem tetszik a stílusa. Engem az én világomban – a zenekarnál – úgy érint a dolog, hogy meghallok bizonyos zenei megközelítéseket, és érzem rajtuk a rossz vagy hanyag tanítást. Érzem rajtuk azokat az elvárásokat, amelyeket a növendékekkel szemben támasztanak a Főiskolán, és amelyeknek semmi, de semmi közük se stílushoz, se szerzőhöz, se műhöz, se zenéhez, hanem kizárólag egymásról, tehát a tanárok egymás közötti viszonyáról szólnak. Ez körülbelül olyan, mint ahogy a nők egymásnak öltözködnek, és egymásnak fogyókúráznak, nem nekünk. Nap mint nap szembesülök a zeneoktatás fogyatékoságaival. Gyakorlatilag meg kell újra tanítani azt, amit a Zeneakadémián elmulasztottak. Borzalmas.

– Adott esetben te magad szakítanál időt, erőt a rengeteg elfoglaltságod mellett arra, hogy aktívabban belevessd magad a tanításba, vagy annyira romlottnak ítéled az egészet, hogy ilyen formában nincs is értelme? Mert hát nagyon sötét perspektívát vázolsz...

– Schiff András azt mondta nekem, hogy ő akkor ment el a Főiskoláról, akkor hagyta abba a tanítást, amikor az egyik növendéke Mozart nagy A-DÚR HEGEDŰ-ZONGORASZÓ-NÁTÁ-jának második tételéről kijelentette, hogy unalmas. Akkor ő szépen vette a táskáját, hazament, és soha többet nem tanított a Főiskolán. Ezzel is szembe kell ám nézni. Lehet, hogy az a gyerek *ab ovo* ilyen volt, de hogy annak is voltak előzményei, az is biztos. Én miért nem mondtam ilyet növendék koromban, még akkor sem, ha valami nem is tetszett? Miért próbáltam magamban keresni a hibát először, és nem Mozartban? Ez a mentalitás nagyon erősen visszatart engem attól, hogy a tanításban ilyen módon részt vegyek. Talán felnőtt embereket könnyebb tanítani, mert ráadásul ebben a közegben nekem nem kell pedagógiai célokat a szemem előtt tartani, illetve nem kell ezt didaktikusan végigcsinálnom, hanem nyugodtan azt mondhatom: „Kérem szépen, itt remekművekkel találkoztok, állandóan a legmagasabb kritériumokkal vagytok szembesítve, tessék rendesen játszani!” A növendéknek ezt már csak szűrőn keresztül lehet mondani, mert – úgymond – elkedvetlenítem a maximalizmus állandó hangsúlyozásával. Én pedig azt mondom, hogy nem, mert a tanítványok hosszú sora bizonyítja, akik ebből a konfrontációból megerősödve kerültek ki. Hadd említsek egy még extrémebb példát. Itt van például Rados Ferenc, akiről pró és kontra sok minden elhangzott már. Ő kifejezetten kemény kézzel, sőt rosszul bánt a növendékekkel, és ha elég tehetséges volt az illető, hogy ezt túlélje, akkor hihetetlenül megerősödve került ki a konfrontációból. Számomra Rados Ferenc egy pillanatig nem volt rossz, nekem csak jó volt! Annak ellenére, hogy én is megkaptam a magamét – szarkazmusból, csipkelődésből, sátáni kacajokból meg mindenféléből, de hát istenem! Ez nem szanatórium...

Határ Győző

ÖREG MANDRÓ

ő maga mulandó de fájdalma örök
van egy öreg mandró naphosszat nyöszörög

ki hogy ne is lássa! úgy vette szokásba:
hullahurcolása kerek ezer mázsa

már nehezen állja: belevásva-vésve
fordul ő-nótája bűnyögdécselésre

maga is korholja de nincs rá hatással
„el azzal a kurva nyegle nyajgatással”

maga-túrhetetlen magával-goromba
álmán is megretten mikó' alattomba'

felnyög visszaborzad kutakod' a csöndbe
fülig szaladó nagy mosollyal köszöntve

hajnal ég sugarát égvést csuda vágtyól
lángra kap a zsarát: felkapja alányúl

meleg ágyékával akadt nyögdécselő
ki ha volt boglyából széplány kászált elő

így sikolt a csikló – nem fájás-korbácsolt:
seggéből vonagló ÖRÖMJAJGATÁS volt

fájás árkon-bokron: ezzel csak tetézem
vissza ne sajogjon ha most megidézem

ujján hátraszámol hatvan-hetven évet
mikor volt? elámul – tokaránca réved

van egy öreg mandró naphosszat nyöszörög
ő maga mulandó de fájdalma örök

ALÍZKA

nékem oly-édesten édeskedves VERB ALÍZ
miért hogy kismagácska furton verbalíz?

álmán is éjt-nap mind csak Verb-Alizál
s miért nem elizél? urizál? kurizál?

a pelyv' ami másnak alantas irgumburgum
az Kisédesmagának maga az ISTENI VERBUM

nem tudná? mert mindéig azokon koslat –
hogy immár befellegzett a vén Verbunkosnak

s mi volt zeke dolmány tabard: nincsen hely ma
már ósdi göncnek bármi csizma csicsa selyma

a szecsk' ami mást rondít s csak kontaminál
a Maga ínyén *aromatique* arzén ízes luminál

ésdesőt mi a Táncban a hispán habanér'
a szó-firlefáncban már meg az ISTENI MANÉR?

mi *mjúzikálban* úgy irizál mint a glisszandó
alízi *Száj-Totálban* lettlégy' verbalizandó?

ejszen rajzolhatnék Magának egy pici *Catót*:
már húrja-tépeget s plimi-peng pizzicatót

nem érti Édes? haljon el már a *Verb*: elég!
szederdi szószedettel terítve Verpelét

szóhalottimaszkokkal tele a PLASZTIKON
és expiált a Szuperlátó Fragilisztikon

Alízka ne tegye vélem ezt! egész velőm-s valóm

belereszket: szűnhetlen-szűnök-pengek
lilegve kerengmerengek tengek-lengek

s karjában alélek elhalón

Tóth Krisztina

SZÜLŐK

A sárga fű között egy férfi, egy nő.
Szelet vetnek, hajladoznak a fényben.
Forog rajtuk a lomb árnyéka, felhő
vonul a kert fölött, hol beborul az éden,
hol fényben áll, az ágak közt a fákon
pókhálóban levél, darazsak lepte rések,
rothadó alma, selyemszálon
pörgő féreg, zibongó seregélyek,
szelet vetnek, hajladoznak a napban,
anyaszült meztelen föld zúg, a ringló
potyog az ösvényre, fejét föltartva, halkan
megáll a sás között és vár a sikló.

Ne félj, ne félj, a felporzó morajba
belevegyül a percek surrogása,
ne félj, ne félj, nem jött el, déli nap van,
messze van még a szélnek aratása,
messze van még a felhősávós ég is,
a túlpárt megdőlt jegenyéi, messze
mindig a test a testtől, mégis
ölelik egymást állva, nem eresztve,
mindig így indul, hajladoznak a fényben,
az apák nemzik folyton a háborút,
nem baj, ne félj, úgy lesz, mint egyszer régen –
megállt a szél, csönd lett és beborult –

A fal mellett a fűben szétdobálva
lyukas strandlabda, foszlott hintaágy,
már csak halványan látni odaát,
dörgés hullámzik, úgy jön, mint a vág,
ki tudja honnét, haránt veri a kertet,
görget egy vödröt, vacog az összes ablak,
dobog a bádóg, áznak a kint felejtett
ruhák, részeg napernyőt dönt a falnak,
potyog a gyümölcs, leválik mind az ágról,
anyaszült meztelen föld zúg, hiába
futkos a visszhang, csak dől, szakad a zápor,
csak sír a felfordított csónak nagy hasára.

Vörös István

AZ ÖREGSÉG DICSÉRETE

Hát majd nekem is nagy lesz a fülem egyszer, mint valami bölcs szoboré?
Bőrömön májfolt jelenik meg, mint most a fény pora?
Hát majd engem is a félelem lenget kórházi ágyak fehér sivataga fölé?
Vagy a félelem épp most csapkod arcom mögött erre-arra,
hogy belülről nekiütődöm, és fáj, fájnak ezek az ütések.
Akkor már nem fogok félni, mert a semmi közel lesz,
mint a 80 gyertyával telezsúfolt torta. Fölfaljuk, ami volt, ami lesz,
esszük az öregséget, mint egy ünnepi szendvicset,
az aszpikban tojás és marhanyelv ijedeznek a szájak veszélyes napján.
Hát majd egyszer nekem is hályog védi a belső nyugalmam,
amit most elvesztek egy leírt szóra, egy gonosz levélre?
Szép lesz az öregkor, a nagyothallás és rövidlátás tündérei
járják táncukat az asztal fölött, átlátok majd a csontritkulásos világ titkain,
és megértem, amit eddig az értelem és a butaság takartak előlem.
Szép lesz az öregkor, a ferde orrhoz hozzáferdül a világ.
Szép lesz az öregkor, ahogy a pálinkába esett légy gondolatai szépek.
Bodzavirágot dobok az asztalodra, fölvágsz egy paradicsomot,
és joghurtot eszünk barna kenyérrrel.

A BENTI KÉZ

Reggel görcs rántotta össze
az összes tagomat,
valaki ezzel a görccsel
belülről tapogat.

Belülről egy kéz kinyúl és
fájdalomba tűnik.
A bőrömön kis zöldülés
vezet a kapuig.

Az orvos nem találhatja
meg ám ezt a kaput,
ahol a sziké megvillan,
nem ott az alagút,

épp arra van a legnagyobb
ellenállás persze.
Belépek és a semmin át
lemegek a kertbe.

Saját udvarom és pincém,
bőr helyett falam van,
saját lépcsőmön futok le
kölcsonzott kalapban.

A fejem sem a sajátom,
és benne semmi sem.
Egy kéz kever össze belül.
A halált elhiszem.

Móricz Zsigmond

TÜKÖR (II)

Közzéteszi Cséve Anna

Márkus Laci

Nagy fejére a kisebbik fejére lehúzott szőkés hajával, mint egy football-labda, ott ült a kávéház asztalánál.

– Szervusz, mit csinálsz?

– Fordítok. A legundorabb munka a világon.

– Mért? Könnyű munka és jól megfizetik.

Erre nem szól.

– Tegnap a Petőfiben voltam, hogy megnézzem, mi van bennük. Kóc-e vagy mi.

– Kóc? Csepű? Az nem is értékes és becses dolog. Tudod, mi van bennük? Szar. Hehehe, hehehe.

– Az kimegy belőlük.

Erre se szól.

– De bekerültek a jegyzeteimbe.

– Megnézhetnéd Beöthyt. Az egy alak. Az üzletembernek, egy csipet művészi érzéknek, hogy épp színe legyen és egy borzasztó tömeg kuplerájtulajdonosi kvalitásnak a keveréke. Érdemes megnézni. Hehehe, hehehe.

TÜKÖR VI. Kiss Ferenc tulajdona. 4358–4359. – Márkus László (1881–1948) rendező, kritikus. 1907-től főrendező a Magyar Színházban, ahol Móricznak 1915-ben több egyfelvonásosát mutatták be.

Kiss József

Az öreg költő a heverőn feküdt.

– Isten hozott, édes Zsigám.

– Valami bajod van, édes bátyám?

– Nem, csak így kell hevernem minden ebéd után.

És nagy üggyel-bajjal szorongatott a kiapadt hasán valami vörös gumizsákot, amelyet odaszórtott a kigombolt mellénye alá. Szürke rongyos szakállából úgy villogott ki apró fekete szeme, egy furcsa kis öreg zsidó, aki nem bír betelni azzal, hogy ő a mezőcsáti kocsmából ide jutott.

– Dolgozol sokat, édes fiam?

– Nem, köszönöm, csak jegyzek...

– Én nem jegyeztem soha, én nem láttam semmit, én álmodtam – és furcsa éneklő orrhangján, olyan éles és szinte komikusan tiszta, úgy mondta ezt a szót, hogy álmodtam, ahogy a virágot szagolja az ember, a ritka szép virágot, amelyet azért szagol meg, hogy külön tudomásul vegye ezt a kvalitását is –, az egész életemet végigálmodtam, csak magammal foglalkoztam, csak a belső énemmel, nem is csináltam semmit.

– Óh, dehogy...

– Hetvenegy éves vagyok.

– Én éppen a fele.

– Fele?... Előtted van az élet... És már mennyit csináltál, milyen nagy dolgokat.

– Óh, dehogy... tanulok.

– Hát te is a keresők fajtájából vagy?... Én is. Soha két versem nem volt egyforma, mind más, mind új. Nem is kerestem vele pénzt, a legnagyobb honoráriumot pénzben *Az Esttől* kaptam, 200 koronát, a Gnómért, ő közölte először. Azon kívül két sírversért. Az egyikért kaptam 50 üveg asztali bort, tokajit és három üveg aszút, ötputtonyosat – s ezt a szót megint úgy kéjelgi, a vén zsidó, aki soha nem remélte, hogy a puttonyokhoz közel jöjjön –, mindenféle évjáratból, egész vagyont ért... Nevető örökösök voltak természetesen, mádi borkereskedő, Zimmermann nevezetű... A másik eset még jobb. Eljött hozzám egy úr, hogy megholt valakije és a család sírboltot emel, és elhatározták, hogy én írjak rá sírverset. Én nem írok, mondom, mert én nem szeretek írni, hat napig *beteg vagyok utána*, a gondolataim levernek. Elment, elküldtem... Akkor történt, hogy én egy képet megszerettem, mert, amit itt látsz, a műtárgyaimat, mind úgy szedtem össze pénzért, összegeket fizettem érte. Nem nagy összegeket, de egy kis vagyont. Egy hollandus festőnek volt kiállítása a Könyves Kálmánnál, ott függött egy oszlopon az a kép, nézd meg, kérlek, most rossz a világítás, annak fény kell, az fürdik a fényben, vedd le, nem baj, kiesett a szög? Majd a szobalány beteszi, az a száj és a fején az a párta, vagy fátyol, vagy mi, az nekem rendkívül megtetszett, – megkérdeztem az árát, nem tudtam aludni tőle, beleszerettem abba a nőbe. 700 korona. Honnan van nekem 700 koronám egy képre, egy magyar költőnek honnan van 700 koronája egy képre? Alkudtam rá, közvetlen levelezésbe bocsátkoztam a céggel, a Könyves Kálmán írt, hogy ez az ember nekünk sok szívességet tett, leengedték 500 koronára. Sok. Már lemondtam róla. És akkor másnap újra bejön az én emberem, hogy ő sürgönyözött haza, és azt a választ kapta, hogy kutkökut, csak nekem kell írni verset. Jó, mondom, mennyibe kerül a sírbolt. 5000 forint. Rendben van. El fog menni Könyves Kálmánhoz, ott függ egy oszlopon egy kép, azt nekem elküldi, akkor meglesz a vers. Két óra múlva itt volt a kép.

S kárörömmel nevet, az egész arca belevörösödik, a vékony bőrű madárcarca, a ver-

sét nem becsüli egy szúra, s úgy nevet, mint minden író, ha a buta firkájával sikerül becsapni az embereket, hogy pénzt adjanak neki.

– Nooo, hát ha ők 5.000 forintot tudnak adni egy síremlékért, megvehetik rá a feliratot is. No de, gondoltam magamban, ezek 500 koronát adnak, ezeket jól kell kiszolgálni és csináltam három verset, hogy válasszanak. Egy hat sorosat és két négy sorost, amelyik a legszebb, azt tegyék rá – és kérlek alássan, most jön a legjobb: *rátették mind a hármat...*

S nevet, kis hangtalan nevetéssel, gúnyos, éles, eszes szemei könnyesek lesznek a nevetéstől.

– Mind a hármat rávésték a síremlékre, egyiket középre, a másik kettőt kétfelől – ki van fizetve a sors igazságtalanságáért, hogy azoknál van a pénz, és nála csak a szellemi érték.

TÜKÖR VIII. OSZK Fond 502/1. 176–181. 1915. jan. 15.(?) – A Könyves Kálmán Múkiadó nem kifejezetten kiállítási intézmény, de divatos bemutatóközhely, 1906-ban Rippl-Rónai is itt aratott először sikert. – *kutkökut* – coüte que coüte, kerül, amibe kerül.

Nagy Lajos

Komiszság

– Én nem hiszem azért, hogy Bródy olyan aljas legyen, mert senki nem olyan fekete, hogy minden ok nélkül mindig csavarosan járjon. Mért mondta volna, ha nincs benne semmi igaz... De most haragszom, mert Karinthynek olyanokat mondott rólam, ami direkt esztelenség, és ő szó szerint visszamondta nekem. „Sajnálok szegény fiút – s utánozta a Bródy szájsarkából eregetett fél hangját, az ajkát lebiggyesztve s maznán nyefegve –, ügen szegény gyerek, ügen jó fiú, nagy szüksége van pénzre, nem 1000 koronára, nem 500-ra, de tíz koronára már egyszer, ügen nehéz viszonyok között él, egyszer kért egy koronát tőlem, de olyan brüszk módon, azt mondta, *konzumálni*, és erre kell, ezért a szóért haragudtam meg rá, úgyhogy szokásom ellenére nem is adtam neki.”

Kiterjeszti a kezét megvetően.

– Ez olyan ostobaság és a tényeknek olyan elferdítése, hogy tisztára számárság. A dolog úgy volt, hogy ültem az Abbáziában a teraszon, s bár nem volt egy koronám, feketéztem, gondolva, mire fizetni kell, megszerzem én azt a koronát, majd csak jön valaki. Megtörtént azonban, hogy négy óra lett, és nem jött senki, ellenben jött a pincér, hogy tessék fizetni. A pincér viszont új ember volt, aki engem nem ismert, mint törzsvendéget, s mondtam neki, hogy „adja át a következőnek”, de beszélt valamit, hogy azt nem lehet. Hát jó, akkor kifizetem, várjon, felállottam és bementem a kávéházba, mintha a piszoárba mennék, gondoltam magamban, hogy ellépek a kávéház túlsó oldalán, s holnap kifizetem... De abban a percben szállt le konflisról Bródy, s jött befelé, találkoztunk, igen megörült nekem s szívesen elbeszélgetett, kérdezte, hogy van fijam? S aztán Bródyról az egész világ tudja, hogy ő nem egy úriember, ő a legszemtelenebb kölcsönkérő, pincértől, portástól, összevevő, hát én nem is kezeltem őt valami szigorúan, mint valakit, akivel szemben kényes az ilyesmi. Mondtam neki, hogy „Sándor bácsi, adjon egy koronát, hogy kifizessem a pincért.” „Nincs fiukám, egy forintom volt, odaadtam a konflisnak. Nincs egy krajcárom se. Különben szívesen adnék.” Hát ha nincs, az se baj, majd holnap kifizetem, megjegyezvén, hogy Bródy már számos esetben felajánlotta, hogy ha pénz kell, ad, azonban sose vettem igénybe. A

konzumálni szót azonban nem használtam, azt ő abban a percben találta ki, mikor elmondta az esetet, s mindjárt haragudott is érte. Én aztán az utcán tíz lépésre találkoztam egy barátommal, mindjárt elvettem tőle a koronát. Visszamentem, a pincért még megtaláltam s kifizettem. Ezzel el volt intézve... De hogy Bródy így eleveníti fel, az csak komiszság? Nem véli?... Ej, csak ebből a számból ki tudnék kerülni, amit magyar irodalomnak neveznek. Egyelőre kevés a kilátás rá. Nagyon beleragadtam, fene egye ki.

TÜKÖR VIII. 182–184. 1915. jan. 19.

Nagy Lajos

Éca

– Egy écaért jöttem.

– Mi az?

– Tanács, jó tanács. El fogok mondani önnek egy történetet minden privát megjegyzés nélkül. A Hatvany-féle dologról van szó.

– Mi az?

– Karácsony előtt megvett hat írótól egy-egy könyvet, azok közt ott van ön is. Ezt a sorozatot folytatja, és az első, aki megkapta és fölvette az 1000 koronát, Karinthy. A második én szeretnék lenni.

Egyenesen ül, bizonyos presztizst érez a személye körül, hogy most nem három koronás kölcsönről van szó. Ezer korona! Ahogy Marci mondaná, ezer bomba és kartács!

– Szólottam Fenyőnek, aki azt mondta, el fogja intézni. Legközelebb azt mondta, hogy a dolog halasztást szenvedett, de lehet rá felvenni előleget. Erre megkérdeztem, hogy miről van szó. Hatvanyról. Különben mindjárt telefonálok neki. És telefonált, és ajánlott engem és még egy író. Én csak azt hallottam, amit a telefon egyik vége beszélt, azt nem, amit a másik vége szavalt, de ebből úgy vettem ki, hogy Fenyő akkor *először* ajánlott engem. Hogy mi a válasz, nem tudom, de úgy éreztem, hogy Hatvany némi ellenállást fejt ki. Sőt, nem is ellenem, hanem a másik ellen, akire azt mondta Fenyő, hogy hiszen ismeri, olvasta a novelláját, a Macskazugban-t, tehát Barta Lajosról van szó.

Aztán beszéltem Bródy Sándorral, akihez fölmentem. Ő ugyan nem ismer, mint író, mert soha nem olvasott, egy soromat sem, de az nem baj, hogy én magamról elhárítsam a dolog felelősségét, elvittem a könyveimet, s odaadtam neki, hogy nézzen bele. Panaszkodott, hogy nem tudok, fiúkám, nem tudok. Annyit kéne olvasni, nem tudok egy sort se. Hát, ha nem tud, bassza meg, ott hagytam. Megígérte, hogy beszél Hatvanyval.

Aztán azt mondták, hogy Menyhérttel beszéljek, az egy buzgó és jó ember, megjegyzem, hogy Bródynál még némelyikét, akik neki nem tetszettek, jól bekefélttem, rosszat mondtam róluk. Lengyel Menyhért azt mondta, hogy „csak adja ide a könyveit, én odaadom Lacinak és beszéljenek ők magukért. Laci ezt a dolgot egészen önállóan csinálja, majd megmondom önnek, ha akarja, és ha nem akarja, felmehet hozzá”.

Ez volt tegnapelőtt, tegnap, hogy minden szálát kézben tartsak, elmentem Bródyhoz, aki azt mondta, hogy „refüt kaptunk, fiam”.

TÜKÖR VIII. 185–187. 1915. jan. 20. körül. – *Fenyőnek* – Fenyő Miksa (1877–1972), a *Nyugat* egyik alapítója, támogatója, kritikusa. – Barta Lajos (1878–1964) író, újságíró. – Lengyel Menyhért (1880–1974) író, drámaíró, színigazgató.

Bródy Sándor**A zsidó táltos**

Már a kávéház ablakán át látta a szürke fejét, amely olyan hajas és kényes, mint egy öreg szürke lóé, amely még tart magára.

Egy pillanatra habozott, bemenjen-e, kezdte utálni az utóbbi időben, komisz volt a dicsőítő beszédek. De lenézte és megvetette, hogy nem mer, s nem is tud szemtől-szembe pökhendi lenni.

– Jó estét Sándor bá!

– Szervusz fijam – s kinyújtott tenyerét, puha, vastag tenyerét odanyújtotta. – Nem is látni sehol.

És melegen, bizalmasan mosolyog rá, ahogy a régen nem látott ellenségre mosolyog az ember, akivel el akarja hitetni, hogy jó barát, sőt, több annál, testvér, apa, szerető.

A fia ott ül mellette, komoly dolgokat suttog a fülébe, biztosan pénzről van szó. Nemo egyet fordult a kávéházban, lement a lépcsőn, a fényes sárgaréz korridor alatt ott ült Somlay, levelet írt s úgy tett, hogy nem látja. Mosolygott ezen, ahogy belebújt a levelebe a színész úr s tisztán hallotta a minap esti hangját:

– Nemo Nemini, egy szóm lenne magával... Adjon nekem egy forintos nevű pénzt, mert nekem nincs, és az emberek nem akarnak adni. [...] Egy Nemo Nemini persze nem kapható olyan pofátlanságra, hogy magának veresse a dobot.

Mikor visszajött, a táltos szívélyesen nézett elé, hogy üljön le.

– Mit csinál? Dolgozik?

– Dehogy. Mit lehet most dolgozni.

– Semmit. Ha én most bele nem fogok a magam kis dolgába, ihen vesznek.

Nemo mosolygott, az egész írói kaszt egyhangúlag megvetette a Fehér könyvet.

– Senki se akarta, mindenki lebeszél, nem volt pénz, már ki volt nyomva 8 év, úgy látszott, hogy meg fog szűnni.

Öntelten mosolygott s szíjta a szivarját a vastag, buja ajkaival, az alsó szája szélén egy csúf fekete folt, olyan megkékül pont, a bal sarokhoz közel.

– Pöstyénben 200 példány fogyott el belőle – mondta a fia, a sovány, aki tofla katonaruhájában úgy ült mellette, mint a többi zsidógyerek a nagy író mellett, akiből hasznót akar húzni, legalább annyit, hogy mellette ül és sütkérezik a fényében.

– No, annyi nem. Én tudom – mondta mazna, laptyos szájú szavait a nagy író, az apa, aki mintha megérezte volna, hogy undorító a fia hízelgése, amely egészen alap nélküli hazugság, bár ő se tudott semmit róla, eddig nem is hallotta éppen Pöstyén nevét. Ötven...

– Nagy siker, roppant fogy – szólt Nemo.

– A legnagyobb könyvsiker.

– Még pedig nem csak a háború alatt – mondta Nemo, hogy jót mondjon. – Egyáltalán. Magyarországon – mondta olyan egyszerűen, mintha a világ leglényegtelenebb dolgáról volna szó.

– Sokba kerültök – tette hozzá igazi Bródy hanggal s a fiára nézett. A fiú úgy tett, mintha szégyellné magát az apai szemrehányásra. – Illés ebbe a hónapba 20-50-74-120-120 forintba került, még legalább 30 kell, 140 forintba kerül.

– Illés? – mondta a fiú elismerően.

– Egy 14 éves kölyök – szólt az apa, a szája szélének a belsejét is kifordítva. Az egész arca szétnyúlik, mint a kifeszített, ócska luftballon, s bőre tele van ripacsokkal, lyukak-

kal, komisz és vásott, micsoda kéjelgéseken ment át ez az ember életében. Undok. A szürke prémhaja laposan lesimítva a homlokára, balra, nagy, barna, meleg szemei a vastag szemöldök alatt szélesen fénylenek. – A Sándor is belekerült annyiba, Pista is, Jenő is, magát se véve ki.

– Hány fia van?

– Öt.

– Ha nekem öt fiam volna, én felöltöztetném őket gárdistának, és mindig velük lennék meg.

– Én is, ha olyan fiúk volnának, hogy megérdemelnék, de csak szomorúságot okoznak az embernek – mondta az író, aki a világ legléhább embere, a fiainak olyan mintaképe volt, hogy azok csak teljes moral insanity terén nyerhettek némi kiképzést, a fiúnak úgy látszik hajlama volna, mint mondta, a jóságra, azzal a szemérmes hallgatással fogadja az apai gyöngéd szívhangokat, ahogy a jó fiúk, a legjobbak is, semmibe venni szokták az apát, a legjobb apák leckéztetését.

– Mert én pali vagyok az ilyenre, hogy a fiatalság közt legyek, én undorodom az öregektől, az már tempi passati – folytatja a jeles apa, aki egyszerre visszanyeri emberi formáját s a fiai már csak a fiatalság neki.

Egy percnyi csönd és az apa eltűnik.

– Nagy sovén lettem – mondja.

Nemo mosolygó komolysággal néz rá. Gondolkozik, hogy értse. A zsidókkal úgy meg van elégedve?

– Kezdek csaknem büszke lenni a fajra.

A magyarságról szól hát a magyar író.

– Jó rász, sok becsületet szereztek most az egész világon.

S úgy bólogat, mintha a rossz fiait dicsérné, a mostoha fiait, akiket az anyjuk miatt utált, de ha jót kap tőlük, akkor megveregeti a hátukat s örül, ha nem kell rájuk gondolni.

Egy zsidó áll meg az asztalnál és csörgeti a bukszáját. Egy kaftános zsidó, aki bedolgozza egész Budapestet, s minden asztalnál addig áll, míg azoknak le nem sül az arcáról a bőr, és végre dobnak valamit a perselyébe.

Nemo úgy sem tett volna bele, de most csak azért sem mozdult, mert Bródy előtt meg kellett mutatni, hogy nem viszonozza a magyarság dicséretét azzal, hogy pénzt ad a zsidóknak.

A zsidó csak áll, áll, Bródy a zsebébe nyúl s kimarkol holmi ezüst és nikkel darabokat. Egy koronát kivesz, mert neki a magyar író előtt meg kell mutatnia, hogy nem veti meg annyira a fajtáját, hogyha szóval szidja is, de a pénzt is megvonja tőlük. A zsidó megáll Nemo háta mögött s szemtelen alázattal megsördíti a perselyt.

– Isten áldjon – rivallt rá Bródy a felekezetére jó vastag szóval. Restellte és ebben a percben utálta, ki tudta volna rúgni, hogy nincs benne annyi úri tapintat, hogy a magyar úr megvetését felvegye.

– Mulatságos ember – szól a fia, akinek a bőre túl bővérű s az érzékiség fiatal tüzétől fényes.

– Szemtelen alakok és az egész Pestet megadóztatják – szól a nagy író s már meg volt enyhülve, káröröm volt benne az adózókkal szemben.

A fia a belső zsebébe nyúlt és egy kis könyvet húzott ki.

– Mi az?

– Zsidó imakönyv – mondta a fiú, aki úgy képzelte, hogy az apjának hízeleg vele, ha a zsidóságot kicsit fitogtatja, de Bródy Sándor ebben a percben büdösnek találta a dol-

got és a legnagyobb önuralom kellett neki, hogy rá ne szóljon valami gorombaságot, de megint csak felül került benne a rokonok túrése. – 18 krajcár volt, mondta a fia, aki érzett valamit s egy hazugsággal az olcsó vásár viccének leplébe takarta a zsidó imakönyvet.

Egy teaáruoló kis zsidógyerek állt meg mellettünk.

– Ez nem hagyja magát lerázni oly könnyen – mondta a nagy író, akit már felhúzott, hogy megint egy zsidó kéregető a magyar kollega nyakán. Ez észre se vette volna, hiszen úgy hemzsegek most a lengyel zsidók Pesten, mint a patkányok a pincében s mivel úgy sem szaladhat fel a nyakára, hát hagyja az ember, meg se látja őket, mint a legyet a leves körül, ha mégis belesik, kilöki.

Nemo ránézett a gyerek arcára, sápadt igazi zsidó gyerek, a szemei égnek, mint a parázs, mosolyogva, valami gunyoros megszokottsággal kínálja a teáját, „cvancig krajcer”. Bródy eleresztette már, kidobta, lerázta, Nemo szórakozottan nézett rá.

– Intelligens arca van – mondta, hogy már ennyi szívességet tegyen a zsidóknak, akik itt most le voltak verve és elszomorodva önmaguktól. – Jó szeme van.

Bródy mintha oxigénbe került volna, felszabadult.

– He, he, kom her, gyere csak ide. Was hast du?

– Thé.

– Nichts alles?

– Nichts.

– Hogy adod? Wie theuer ist es? 20 krajcár?

– Ja.

– Wie hejszt du?

– Abraham Brennerien. [?]

– Und wo gehts du?

– Von Galizien.

– No, adjál egy théát. Hát ez milyen árú? – s egy nagyobbra mutatott a nagy fekete táskában.

– 2 korona.

– Az drága, sok nekem.

Egy koronát tett le maznán elébe, a gyerek úgy elnyelte, mint a héja a pondrót. Az arca csillogott.

– De tanulni kell ungrisch! – mondta a magyar író gyenge németséggel beszélve vele.

– Muss kaufen ein Buch und lernen ungrisch. Ez már itt marad Magyarországon – mondta atyáskodva. – Tizennyolc éves korában nem fog tudni németül. Wenn du kaufst Buch, eredj csak át ide Dickhez, vegyél egy könyvet, amiből tanulhat magyarul. Hogy német legyen és magyar benne a szó.

– Gnedige Herr, ich habe keit nicht hier warten.

– Géhst du und árulj és gyere vissza, und kom her zurück.

– Ja, ja.

A fiú elment. Bródy maznán mondta:

– Ez kell, hogy tanuljanak.

A fiúnak nem ízlett, hogy utánaszaladjon a könyvnek, elindult s visszajött.

– Hát elment már...

– Visszajön, eredj a könyvért! – kiáltott rá az apa olyan hangon, ahogy az apa parancsolhat a fiának.

A fiú a szürke bakaruhájában ellődött. Nemsokára jött is, egy füzetet hozva: *Ungarisch* és 30 krajcárt, amit letett az apa elé.

– Alásszolgája Sándor bácsi – köszönt oda Hetényi, a detektívfőnök-helyettes, aki pár éve még kopott újságíró volt a Budapesti Hírlapnál, s beakasztotta a kabátját belőle, a kisasszony mellé.

– Ez jellemzi a rendőrséget, annyira becsülik a közbiztonságot, hogy nem merik a kabátjukat a fogásra akasztani.

Bródy hangosan nevetett ezen, ha valakit kicsúfoltak, az neki jól jött.

– Mit nevetnek? – kérdezte a savóképű detektív, aki kis álszakállát olyan büszkén viselte, mintha az külön érdem volna, hogy csak az álla fenekén nőtt és olyan ritka, tojásdad fején úgy lógott ez a kis szakáll, mintha az volna a célja, hogy ha a detektív koronként megfordítja a fejét (ha hivatalba megy) hát azért felül akkor is legyen egy kis haj...

– Ezt jól csinálja Sándor bácsi, ezt a könyvet, jó helyre teszi, a fiú megérdemli, eszes gyerek. A teás fiúról van szó?

Nemot igen bosszantotta, hogy a véletlen nagylelkűségével úgy megcsinálta a fiú karrierjét. Ime egy poltron és értéktelen keresztény már jön és alányúl a nagy író trükkjének. Holnapra már híre lesz a dolognak.

– Nekem régi ismerősöm, rokonom! Hogyne kérem, fent volt a feleségemnél teát eladni, és ez csak elég. Megkínálta a feleségem, nem evett.

– Kóser kell neki – szolt Nemo.

– Aha, aha – bólogatott Bródy és olyan elevenen figyelt, mintha egy különösen becses gyerekének tetteiről beszélnek adatokat, úgy kicsalta belőle a szót.

– Igyál egy pohár tejet, mondta neki a feleségem. Az kóser.

– Azt maga nem érti, mondta a fiú, ez a pohár, már amiben a tej van, az nem kóser!

– A disznó, a szemtelen, makacs, penetráns faj – kiáltott Bródy Sándor becéző felháborodással –, meg meri mondani, hogy a pohara nem tiszta neki. Ilyen gyalázatos önhittség!

Hetényi, vízszíni szemeivel, felbátorodva s még mindig gyáván igenlette.

– Mondhatom, hogy abban a pillanatban a lakásomban ő volt a legpiszkosabb tárgy.

– A fiú.

– Igen.

– Hogy ki nem pofozzák! Kirúgni, makacs, konok, önhitt nép, hogy szembe így mer sértegetni – lármázott a jeles magyar író, ahogy csak egy zsidó tudja elragadtatott büszkeséggel szidni a fajtáját – arról le kell szoktatni őket, hogy finnyások legyenek a kosztban.

– Ehhez igazán orosz kancsuka kell, ezeket megalázni – mondja Hetényi olyan abszolút hülyeséggel és tapintatlansággal, amire csak magyar ember és keresztény képes.

– Vagy a jó kenyér – mondja Nemo.

– Vagy a jó kenyér – fogadta el Bródy, aki egész este Nemo után igazodott. – És itt azt megkapják, ez az egyetlen hely, ahol ezzel olvasztották be őket. A magyarságnak ez a módszere, hogy valósággal becsalták a zsidókat és így nyertek ingyen másfél millió jó magyar embert.

– Pedig az emberanyag a legnagyobb érték az összes nemzetgazdasági értékek közt – mondta Nemo egyszerre kimondva egy axiómáját, amit a múltkoriban esztergályozott ki.

Kéri Pál jött, s a nagy prémes kabátját odaadta a pincérnek.

– Szervusz Pali – mondta Bródy, aki koronkint elfeledkezett a Bródis hangjáról s egész természetesen beszélt. – Azt mondom, hogy a magyarok másfél millió magyart ingyen kaptak a zsidósággal.

– Az egyetlen lelkes magyarságot – mondta Kéri –, ha a zsidók nem volnának, már nem is volna magyar kérdés. Ők csinálják az egészet.

Nevetett, ez Az Est-asztal stílusa, így beszélnek a Vázsonyi társaságában, Nemo tudta, hogy ő kissé feszélyezi az urakat.

– De mi van ebben a kávéházban – mondta Kéri s kopasz fejéről leadta a kemény kalapot – oly szájszag van. Csupa szájszag az egész kávéház, mintha X itt volna, csupa X.

– Ez az ön bonmot-ja, amivel belép a társaságba?

– Hogyan?

– Jön Psemislből, s ezt a megjegyzést mint cukorkát átnyújtja a társaságnak?

Kéri mosolygott.

– A magyarságnak még egy nagy ravaszsága volt a zsidókkal szemben, valósággal *elcsalták tőle a nemzetközi német nyelvet*.

Ez egy régi sérelme a magyar kávéházi asztaloknak Bródyval szemben. Mikor valakinek azt mondta, hogy „elvették tőlünk a német nyelvet, viszonzásul el fogunk rothasztani benneteket, kozmopolitákká teszünk”. Valaki azt felelte rá, hogy „kibírtuk a törököt, kibírtuk a németet, meg fogjuk emészteni a zsidót is”.

– A zsidó nagy nyelvtalentum – mondta Kéri –, milyen jól írnak a magyar írók, pedig mind zsidó. Szép Ernő, Kemény Simon.

– Kemény Simon hova való?

– Losonc.

– Ne üljön fel neki, a Rumbach utcai elemibe járt, pesti zsidó fiú.

– Molnár is jól tud magyarul.

– Jól. Maga is.

– Én nem tudok, fiam – mondja Bródy s már megint bródiz –, én csak sok szót tudok, de nem igazi a nyelvem.

Nemo csodálkozott ezen az önismereten.

Kéri: Jól tud Szini, ugye? Vagy nem?

Nemo: De igen, egész preszióz magyar.

Kéri: Igen rafinált magyar nyelve van.

– Jól tud Rákosi Viktor – mondja Bródy, és a maga fiatalkorának igazai jutnak eszébe.

A többiek csodálkoznak. Nekik ezek már nem is írók.

– Rákosi Jenő is – szól Kéri, mert a nagy Jenőt, mióta úgy szidják mint újságíró, kezdik dicsérni mint néhai író.

– Az nem, fiam, az már csinált, könyvszagú – szól Bródy maznán.

– Ambrus is, ugye?

– Igen, de néha elírja magát. Különben senki sem tudott sem jobban, sem rosszabul magyarul, mint Jókai.

– Igen, borzasztóakat írt néha.

– Hát Mikszáth?

– Mikszáthot nem szeretem – szól határozottan Kéri –, cifra.

– Én sem – szól Nemo.

– Gárdonyi jól tud, ugye? – nézett Bródy Nemora.

– Gyönyörűen.

– Ő tud a legszebben, pedig az apja sváb volt, de szerencséje van, az anyja magyar parasztasszony.

– Igen – szinte irigyen néznek az írók.

– És vele él máig, együtt vannak.

– Ma is?

– Hogyne.

– És bassza is? – szól Kéri, a cinikus.

– Hát még tán azt is, fiam – mondta szelíden Sándor bácsi.

– Jól tudnak a magyar zsidó asszonyok.

– Általában a zsidók.

– Ma már csak azok tudnak – szól Kéri, s rossz fogaival és bedagadt apró szemeivel nevet –, a magyarok már nem is tudnak magyarul. Különben a zsidók emancipációja most két éve fejeződött be, mikor Az Újságban megjelent egy napi hír, hogy két ember összeveszett a mezőn, aratáskor, mert az egyik elbaszta a másiknak a feleségét, kasszával intézték el az ügyet, a csábító levágta a férjet. És ez a csábító zsidó volt.

Nagy nevetés.

– De az nem az Alföldön volt – szól Nemo –, hanem Beregben.

– Az lehet – kapott rajta a naiv detektív –, én magam is láttam az Iza[?] völgyén csizmás szántó zsidót.

– A magyarság igen ravaszul, jól csinálta a zsidókkal a dolgát – szól Bródy, mintha csak részt keresett volna, hogy előadja, ami az eszébe jutott. – Az én gyerekkoromban láttam, valósággal megfőzte a zsidót puhára. Hazajártam vakációra Egerből a nagybátyámhoz, ez meg nyáron sajnálta az igás cugot beküldeni a vonathoz, dolga is volt, meg egy gyerekért elküldeni – szóval fogadtak szekeret, ő bérlő volt –, hát mindig azt az egy parasztot küldték elibem, Kun Sámuel volt, fésűt viselt hátul a hajába... Hát az, fiam, ezt az idegen rászbeli gyereket, akinek más volt az arca vágása, a haja vágása meg a bögyörője vágása, épen úgy kezelte, mint a maga fajta úri gyereket. Soha meg nem érezte vele a megvetését. A magyar paraszt tett legtöbbet a zsidók megmagyarosítására.

A kis zsidógyerek jött a könyvért.

– No, nehmt du das Buch, und wenn du hundert Wort lernst, ich kaufe von dir ein kilo thé.

A gyerek gyanakodva vette a könyvet, nevetett, de fölényesen, a kiváló magyar író a szájába rágta a kívánságát, szinte kérte, szinte rimázkodott neki, rábeszélte, csalogatta. A gyerek egy perc múlva visszajött.

– Ich hab keine Zeit zu lernen, ich muss arbaiten, mein Vater geduldigt nicht.

– Nem engedi az apja! – kiáltott fel Bródy s az elszörnyedése mintha diadalordítás is volna... – disznó, makacs, penetráns, konzervatív faj. Muss dir lernen, und wenn der Vater geduldigt nicht, du sagst es mir, und ich werde streng! – fenyegette meg oly gyöngéden s oktatóan, ahogy fiát fenýíti az apa. – Du muss lernen hundert Wort, aber eil!

– Ich weis jetzt hundert Wort, ety, kető, három, nety, öt, hat, het...

Nevetés, és a fiú elmegy.

Bródy is nyújtózik, fizet.

– Gyalázatos népség, csak azt nem értem, hogy nem korbácsolják ki az országból – utánané a fiúnak, és bírálva, megbecsülve, hogy mit ér, mondja:

– *Ez jó lesz, ezt megtartjuk, ez jó lesz a Magyarországnak.*

Potyogtatja a szót a szivarja mellől s most ér tetőpontjára a zsidó táltos, ahogy megajándékozta Magyarországot egy galíciai zsidó gyerekkel et vice versa.

S e percben egy szőkére festett hajú, kövér, amolyan nő megy el az asztal előtt és odabiccent Bródynak. Ahogy továbbmegy, Sándor bácsi elkezd kiabálni.

– Fiam, fiam, kisasszony, kisasszony, neki adom ezt a théát, fiam, pincér, vigye csak utána.

A pincér elsietett vele a nő után, a fizetés izgalmaiban csak a nagyúrral foglalkoztak, aki széles nyakáig lógó hivatalos mosollyal rakta le a hatos borraivalókat, akkor csak újra itt volt a nő a szőke hajával és a fekete szemöldökével.

- Magának küldtem, fijam, mert én nem téázom.
- Ez mindig elkél – szólta a nő ronda mosolygással – úgyis rekedt vagyok.
- A haját mossa vele fijam.
- A hajamat? – bámult el a nő.

– Ügen... – nyögte neki jóváhagyva.

A nő félt, hogy nem érti, s ennyi ember előtt csúffá teszük.

– Milyen thea ez?

– Orosz téa, ügen jó, csak mosd vele a hajadat.

A nő már igazán félt, ha már a tegezésnél is tartunk, és egy biccentéssel elvitte vas-tag arcát.

– Mért nem mondtad meg neki Sándor, hogy a pináját mossa vele – szólta Kéri.

– Üntettem neki, megértette ő azt, értelmesekek ezek, ügen.

S nyál volt a szája szélén, mintha kicsordult volna a vágytól, undok volt a leejtett álkapcsaival kövér pofájában.

– No lám, egyszerre két jót tett a teájával – szólta Nemo.

– Nem ismerek magamra, mióta a háború kitört, az ember nem is tudja, mi van benne, annyi jószág van bennem. Ügen jó vagyok. Úgy felszabadult bennem, nagyon megfigyelésre méltó – mondta s felállott s elment.

Mikor elmegy, Nemo Kériverel marad.

– Azért csakugyan van valami jó ebben az emberben.

– Komisz, rossz akaratú becstelen gazember – mondja nyugodt és higgadt meggyőződéssel Kéri.

– Mégis... őt fiút hogy eltart!

– Ez a gazemberek jellemző vonása. Különben is zsidó vonás. Hány zsidó van, aki könyörtelenül meg tud fojtani akárkit, de a családjáért meghal. Mintha a családjához menekülne, hogy elfelejtse, hogy milyen gazember. A jó emberek nem ragaszkodnak úgy a családhoz, nekik, jóknak, minden ember egyforma közel van hozzájuk.

– De mivel keres annyi pénzt?

– Kicsalja az emberekből.

– Őt fiú 300 koronájával.

– Az havi 1.500 korona. Hát van neki egy zsidó, meg egy keresztény tőkéje.

– A vadrác?

– Az. Dungyerszky. Azokat csalja, pumpolja. Kerít nekik nőket, színésznőket, mindent, udvari bolond, kurva. Hatvány a másik palija.

– De magától tart, maga imponál neki,

– Engem nem szeret, mert ezek olyanok, hogy rögtön minden titkokat, a legtitkosabb dolgaikat elmondják egymásnak, mindjárt frêr et cochon. De én távol tartom magam tőlük egy kicsit, van némi distansz, és ez feszélyezi őket. Molnárt is.

– Az mit csinál a főhadiszálláson?

– Jól érzi magát, piszkos ember, nem szeret mosdani, és ott van ürügye, hogy ne is tegye.

– Hova ment most Bródy?

– Kártyázni... Piszkosan kártyázik, egyáltalán nem úriember, egy ronda zsidó, de van legalább stílusa.

TÜKÖR VIII. 197–225. 1915. jan. 27. – *Dick* – Dick Manó könyvkiadó és könyvkereskedő. – He-tényi Imre (1871–1946) rendőrfőkapitány-helyettes. – Kéri Pál (1882–1961) újságíró. – Szép Er-nő (1884–1953) költő, író, újságíró. – Kemény Simon Tasson (Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye) született (1882–1945) író, újságíró. – Szini Gyula (1876–1932) író, újságíró. – Rákosi Viktor (1860–1923) író, újságíró. – Rákosi Jenő (1842–1929) író, publicista. – *frère et cochon* – helyesen frère et cochon, elválaszthatatlan barátok.

Ígérd meg, ne add meg

III. Zsül

– Hogy vagy édes fiam? – tapad édes mosollyal.

– Köszönöm.

– *Régen voltam nálatok* – szól tovább Zsül, s nagy, vízzel telt homloka alatt a szemei oly nedvesen csillognak, mintha a vízmennyiséget jelezné a fényük. Gonosz érzéssel, alatotmosan mond kedvességet.

Nemo egészen meghökkent, hogy ez azt emlegeti, hogy nála volt. Az is ugyancsak kéretlen látogatás volt.

– A tavaszon, mielőtt kimentek Leányfaluba.

– Ugyan.

– Már régen, kedves... most egy éve.

Aztán elfogja, amikor ő el akar menni.

– Mi van a moziszekeccsel?

– Moziszekeccs? Még olyat nem írtam.

– De ígértél, igen, ígértél nekem. *Soká ígértetted*. No, nem baj, *én azért nem megyek tönkre*.

Nemo megdöbbenve néz a mosolygó arcra, amely szélesen, hájasan és ártatlanul néz, mintha nem volna mögötte semmi düh és bosszúvágy.

– Tönkre? Isten ments, sőt nagyon szépen élsz és virulsz, hálistennek.

– Most Győrbe voltam öt napig. *Lejátszották a kis darabodat is Vilmával*.

– Igen? – mondja Nemo, és kedvetlenül gondol arra a rémes játéokra, ahogy ez a vén, rossz komédiás, a bájos kis 16 esztendőös fiút játszotta, okádó parasztsággal, részegnek és hülyének. Hát a győrieknek is kellett látni ezt? – Hogy van a nagyságos asz-szony?

– Jól, *de akkor haragudtam, mikor a címemet odaadtad a Pesti Hírlapnak* – s dudorászva mondja –, nem élhetek muzsikaszó nélkül.

Nemo végre megérzi a támadást egész őszintén.

– Édes fiam, a memóriád hiányosan működik, te azt nem adtad nekem moziszekeccs címéül.

– Hát?

– Írtál egy nagyon kedves Zsül-levelet, amibe az van, üveg alatt őrzöm, hogy „nem élhetek Nemo Nemi nélkül!”

– *Mutattad is nekem nyomtatva szekeccsnek* – mondja kedves közvetlenséggel s markolatig döfi bele a kardját.

Nemo már egész elfeledte a dolgot, csak azért nem érzi a döfést.

– Ja, tényleg én elébb rád gondoltam, s meg akartam neked csinálni, de hát nem tudok én olyat.

– Dehogynem! És *nem jártál volna rosszul*, mert lett volna pénz! *Én másfél évig hordtam volna az országban*. Nekem az egy jótétemény lett volna, s *neked is*.

- Pénz nem kell, fiam, a pénz nevű játékot nem kedvelem – mondta Nemo gúnyosan nevetve, mert tudta, hogy ezen a nyelven kell ezekkel az emberekkel beszélni.
- Luriára [?] is haragszom.
- Én is. Akkor mindjárt megszakítottam veled az összeköttetést.
- *Én sem érintkezem veled* – mondta Zsül, s ez már affektálás volt tőle, mert Luria nem érintkezik övele, mióta kilátta, hogy nem jelent pénzt. – Soká bolondított, *téged is* – teszi hozzá, mert gondolja, nem szükséges összeveszni.
- Már nem is emlékszem rá. Hát, hogy élsz, egészséges vagy különben?
- Igen.
- No, akkor isten áldjon kedves bá.
- Isten veled kedvesem, add át kézcsókomat a nagyságos asszonynak.
- Hasonlóképpen, kedves Zsül bá. Isten áldjon.
- Pá, pá.

A haja két oldalról széles nagy homlokára hull, s olyan ártatlan és csodálkozó arccal néz a semmibe, mintha Bilitzky kadétet játszaná a színpadon, aki semmit sem ért meg kis csirkeeszével, a bájos, könnyelmű úri fiú.

TÜKÖR VIII. 226., 232–235. 1915. jan. 20. körül. – *Ígérd meg, ne add meg* – a négy részből álló feljegyzés közös főcíme alatt csak a harmadikat közöljük. – *Zsül* – Zilahy Gyula (1859–1938) színész, rendező, aradi, majd debreceni színingazgató. – *mozsizheccs* – a NEM ÉLHETEK MUZSIKASZÓ NÉLKÜL címet valóban Zilahytól kapta Móricz, a színész 1934. október 5-i levelének tartalma megegyezik a TÜKÖR-ben leírtakkal, sőt még ekkor is szeretné anyagilag kamatoztatni a hajdani címötletet. (PIM Kézirattára, M. 100/2365/3.) – *Lejátszották a kis darabodat is Vilnával* – valószínűleg feleségéről, Singhoffer Vilma énekesnőről van szó (1873–1918). Bp.-en több helyen is (Operaház, Népszínház, Magyar Színház, Budai Színkör, Népopera, Király Színház) fellépett. – *a címet odaadtad a Pesti Hírlapnak* – Móricz NEM ÉLHETEK MUZSIKASZÓ NÉLKÜL c. kisregényét a *Pesti Hírlap* 1914 januárjától közölte. – *nem élhettek Nemo Nemi nélkül!* – Zilahy Gyula levelében (PIM Kézirattára, M. 100/2365/2.) az idézett hely így hangzik: „*Nem élhettek nélküled.*” – *Bilitzky kadétet* – Herczeg Ferenc A DOLOVAI NÁBOB LÁNYA c. darabjában játszotta Zilahy ezt a szerepet.

A Nyomor él

Bement a kávéházba, s a bűdös, nehéz függönyön, mely az ajtón az előszobát pótolta, átbújt, s undort érzett a zsírosra fogdosott s viaszosvászonnal szegett függönytől.

A bal oldali sötét asztalnál nem látta a sovány író, akiből csak a hosszú, sovány feje és rettentő nagy kalapja élt mindig tisztán benne, és hátrafele ment a hosszú oldal-folyosóra a biliárdasztalok között, gondolta, hogyha bejött, legalább a piszoárba bemegy, eszébe jutott a leskelő lyuk a két klozet közt s a nők, akik nem takarják el ezt a nyílást, hanem előtte vetkőznek. A kávéház buja, olcsó s nehéz illata csapta meg, mely a tisztességesen élő embereket még sokkal jobban izgatja, mint a lumpokat.

- Alászolgája – sietett utána, akit keresett, a fiatal író.
- Á, aggyon isten uram, magát keresem.

A fiatalember frissen volt borotválva, a haja gondosan hátrafésülve s oroszosan, gorkijosan, a gallér fölött elvágva egyenesre, rengeteg magas homloka, széles és magas, sovány homloka rossz proporcióval volt felrakva igénytelen, csonttalan arca fölött, az apró szemek a vékony szemöldökök alatt csillogtak, vékony, hosszú orra alatt a keskeny szája szétnyílt és a sok keskeny, barna foga mind látszott, mind megvolt s egy szomorú, éhes gyomorral engedett belátást. Olyan vékony az egész fiú, mintha egy agár állana lábra, olyan beesett hasú, hangtalan, és nevet, mint aki kínjában nevet.

Mikor megbeszélték az ügyet...

– Most kaptam Adytól levelet, éppen azokról a versekről, amiket önnek akartam megmutatni, de amire ön azt mondta, hogy a vers önnek nem vers.

– Mit ír?

Odaadja a levelet. Az Ady szétfutó, laza betűi, a lehetőleg erőszakoltan okos fordulataival. Olyat ír neki, hogy „kedves barátom, köszönöm rám gondolását és még jobban verseit, jellemző kicsendülését a Mának, amelyek nekem csak örömet hoztak. Ha betegség és családi dolgok nem akadályoznának benne, magam használnám fel a Nyugatban, így azonban csak megköszönhetem. (Épp úgy elküldhetné, mintha se beteg nem volna, se elfurzott házasodó, de hát ez ügyes fiú, megtalálja a formát, hogy rázza le a nyakáról.) Mutassa meg Ignotusnak, ő éppen úgy fog bennük gyönyörködni, mint én”. A tíz sor a levél első és utolsó lapját betölti, s a fiúnak ragyog az arca, valami szelíd zöldes fényben.

– Mondja, hogy került ebbe a kávéházba?

– Véletlenül. A szocialistákkal, de ők már régen elmentek innen, és én itt maradtam.

– Mint egy öreg bútor.

– Igen – s nevet a sok barnás fogával –, jó itt, mert ez egyáltalán nem zseníroz, olyan kávéház, itt nem törődnek velem, más kávéházban szalad a pincér, mit parancsol, itt én magam viszem át a kávémat, ha esetleg más asztalhoz megyek át, én szedem össze az újságjaimat, itt nem vesznek komolyan.

– És ez megnyugtató.

– Igen, kényelmes nekem. Én olyan vagyok, nem szeretem, ha okoskodnak... És olyan színes ez a kávéház, én ugyan nem ismerem senkit, de sokféle nép van, artisták, nők, artista szín alatt teljesen szabadon élő nők... Ismerkedni lehet, de nem célszerű, mert piszkosak.

– Hogy, hisz az a hangszerük, a testük.

– Mégis piszkosak, párosodni pedig nem lehet, mert a legkönnyebben ezektől lehet szerezni betegséget, már akkor inkább az utcai lányok, mert azok kötelezve vannak némi tisztságra és vigyáznak rájuk s muszáj nekik mosdani, legalább egyszer, közönség után, de ezek soha... Ott hátul vannak a nagy bestiák, a vámpírok, itt előre csak nagyon ártatlan öreg nők jönnek elő.

– Mért nem ír Pestről?

– Még nem látom úgy Pestet, úgy nem tudom megfogni. De készülök. Egy nagy színes képben. A forró és forgalmas Pestet, ha másképp nem megy, legalább színezve hangulatokkal, csak Pestnek nincsenek színei.

– Dehogy, nagyon szép Pest ködben, frissen, eső után, este, májusban, hóban.

– Igen, az igaz. Folyvást készülök, hogy megírjam az Angyalföldet, ott lakom már sok év óta. Rossz hely, tisztára *börtön- és kórházstílus*... De a nagy izgalomban akarom mindenesetre. Tömegben. Az életöröm költészetét. Mert én mindent *tudatosan csimállok meg*. Verset is. Nekem az nem vers. Rímjáték. Kevés ritmus. Én azt akarom, hogy minden sor külön éljen és csengjen, és az egész együtt mégis adjon egy harmóniát.

– Wagner a zenében?

– Igen. Éppen az. Erre a mostani versemre épp ezt akartam írni, hogy „Wagner hangulatokban vagy képekben”. Pl. ez a sor, hogy

vad férfiak véres vonaglásban

gyerekek elfeledik puha ágyuk,

a két sor egészen más-dalú, de érezni, hogy a vad férfiak – bennük[?] megmozdul

valami, és a gyerekek elfeledik puha ágyuk, ez is más, de szép és ugyanaz, Wagnert versben.

– Csakhogy a muzsikusnak megvan az a szerencséje, hogy a hallgató nem menekülhet el 300 trombita elől.

– Nem is az, nem a közönség, az nem számít, egy pár hozzáértő... az elég... Még ezen a téren lehetne valamit csinálni. Valami újat... Az életöröm poézise még hiányzik, az még valami. Nem úgy gondolom én, hogy nevetni, hanem hogy az élet érzésével úgy tele van, hogy fáj...

Megrántja az ajkát, most egyszerre megérzi, hogy mennyire pénzt nem érő ideák ezek.

– Talán úgy meg tudnám fogni a nagy hangulatokat... A háborúval nem akarok többet foglalkozni. Megírtam a versemet, az elég. Kikapcsoltam. Van erősebb munkám. Verssel egyáltalán nem akarok sokat vesztegetni. Prózában tudom megcsinálni a leg-többet.

Ott áll kopottan, vékony barna ruhájában, puha, nyakra gombolt sötét ingében, a térde kidudorodik, apró szeme tüzesen ég, nagy homloka, ziláltan borul szét, s hosszú haja, színtelen, mint a barna föld. Egy nagy éhség, mely már eltompult és érzéketlen, de rettenetes falásra vár. Az anyja mesterember özvegye, az öccse lakatosinas, egy csomó testvére van otthon, s ő tudatosan akarja egy rettentő fájdalmas sikolyban adni az életöröm költészetét. A hangja oly fakó, a nevetése kurta, szapora, gyomorhangú és a tüdejében egy óriási melegágyban tenyészik a tuberkolózis nyüzsgő bacilusa. S itt él és liheg a kávéház füstös, bűzös, erkölcstelen, erotikus, undok levegőjében.

Az életöröm tudatos megköltője, az élő, lábon járó, kotló nyomor.

TÜKÖR VIII. 237–239., 244–248. 1915. jan. 20. – *Odaadja a levelet* – Ady levele Kassáknak, 1915. jan. 18. (PIM Kézirattára A. 188.) Móricz leírása meglepően hiteles. – „*Wagner hangulatokban vagy képekben*” – ÉPÓSZ WAGNER MASZKJÁBAN. Kassák első verseskötete. – *vad férfiak véres vonaglásban / gyerekek elfeledik puha ágyuk* – a végleges változatban: „*vén veteránok izmát dacról veri a düh / a gyerekek elfelejtik fehér meleg ágyuk*” (ÉPÓSZ WAGNER MASZKJÁBAN).

Ignotus

– Szervusz, édes Zsigám – s az arca úgy fénylik, tisztára mosva, a göndör, fölkefált haja frissen kenve, húsvörös arca frissen borotválva, a szemei frissen fényesítve s az ötletei frissen szülve –, nahát ez kedves, hogy látlak – s a kis ember, a fehér betétes lakkcipőjén ingadozva, lengedezve úgy néz fel, mintha voltaképpen lenézne s úgy mosolyog le, mintha tudná, hogy ezzel fölemel. – Bandi is Pesten van, de egész titokzatosan, parancsolj helyet, és most valld be, hogy a férfiakat szereted jobban, vagy a nőket? Én azt hiszem, inkább a nőket...

– Hát, baszni csak a nőt.

Hevesen fölkapog, úgy hogy megrázkódik, függőlegesen fölfelé ugrál a válla, hogyan, már azt is tudja, így nevetnek most az úri lányok és úri fiúk. Talán külön tanítják az angol nevelőnők.

– No, parancsolj helyet, Bandi egész csodálatosan csinálja, már megfigyeltem nála, hogy a legközönségesebb életműködések olyan misztikummal veszi körül, mint más a legfontosabb és legkritikább dolgait. Azzal, hogy külön fontosságot ad az egyes dolgoknak, mindjárt megnöveli a saját értékeit. Pl. megtörténik mással is, akárkivel, hogy

nem tud egy nap írni, nem sikerül, egész rossz, amit tesz, csinál, hát olyankor hagyja, ő viszont föl van indulva s az egész világegyetemről követeli, hogy vele és neki búsuljon és legyen kétségbe esve. Különben a legnagyobbak mind úgy voltak, a legnagyobb emberek, annyira magukba olvasztják az egész környezetüket, az egész világot, mint a láva, az ércömlés, ahogy fölperzsel és magáévá tesz mindent, amit csak a hősege elér. Ez természetes is, csak így tudnak aztán nagyot teremteni, igazi nagy dolgot, hogy mindent, az egész világot csak arra valónak tekintik, hogy az ő személyüket és értéküket növeljék. Bandi nagyszerűen tudja pl. az összes környezetét lefoglalni, láttam szállodában, hogy mindenkinek dolgot ad, egyik telefonál, a másik komissziót végez, a harmadik, negyedik, mindnek dolgot ad, vagy ő udvarol nekik, valóságos elektrikus izzásba hozza a levegőt. Rendkívül érdekes egyéniség.

*

– Hát a háborúval hogy vagyunk?

– Jól, kísértetiesen jól, úgyhogy már rettegek, hogy valami borzalmas meglepetésnek kell jönnie, az oroszok meg összeszedik magukat hátul. Úgy haladnak előre, hogy féltelmetes. Nincs tűzérési fölényük, ki van egyenlítve a számbeli arány, verhetetlenek vagyunk ma velük szemben.

*

– Á, Joffre az egy igazi nagy ember, ő állította meg a németet. Akitől most tudtuk meg, hogy szeptemberben már a franciák béketárgyalásokat kezdtek és Zsofr azt mondta, hogy meg van az egész hadseregetek, elássuk magunkat és megvan. S meg is állította, nagy vizigót.

TÜKÖR VIII. 312–314. 1915. jan. 25.

[Gara Arnold]

A nap csudásan tavaszi fényű, locs-pocs az utcán, kín járni a lakkcipőkben és a hosszú nadrágokban, amelyek a sárba érnek s fölszíjják a cipőszárig a hólevet.

– Á, alászolgája kedves uram – köszön eléje Gara Arnold.

– Jó napot – nevetett Nemo a néger fekete zsidó arcába, akinek olyan [...] volt a bőre, a lázas lefíffent ajka s a rendetlen, fekete kurta bajusza. – Hogy van uram?

– Köszönöm, kedves uram, márc. 1-jén bemegyek katonának, bizony elég rosszul.

Az ajka megrángatózik, s nyál van a szája sarkában, a szeme minden pillanatban szórakozottan mered el, olyan gyűrött és piszkos, mint valami ideg dolog rikít a tiszta gallér róla, hosszú metsző két foga kilóg a felső ajka alól, az egész ember meg van kótyagosodva, nyomott, mint egy pince és az összes nyílásain rekedt, savanyú hang árad ki.

– Dolgozik valamit addig.

– Hát igen, pénz után járok. Mert feleségemről akarok gondoskodni, mondja, kérem, hogy szegény asszony ne legyen olyan, olyan, hogy ne kelljen neki se Augusztalaphoz járni, se más segély, hogy meg tudjon legalább élni, legalább egy ezer korona maradjon a kezében.

Megsiklik a lába, mert lépni se tud, azt se látja, hogy széle van a járdának, úgy beszél, hogy alig bírja az alsó ajkát felrángatni a felsőig.

– Kérem uram, mit is akarok mondani, ellopták tőlem az ön könyvét, amit dedikációval volt jó ellátni, ellopta valaki tőlem bizonyára Rozsnyai Kálmán, aki volt nálam. Az emberek még szívesebben lopnak olyan könyvet, amiben kézirat is van.

A szeme újra elkalandozik, s kissé hunyorítva mered az utcába.

– Nohát, ez még pótolható.

– Jaj de szép nő! – elvillan mellettünk egy kokott, karcsú, magas 70 koronás cipőben és festett fiatal arca büszkén és frissen kifeselve, mint egy fiatal bimbó a magas felálló nyakból. – És ezeket itt hagyni.

Nemo elmosolyodott, látta a vékony kis nyalakodó, túl gyerekes gyerekasszonyt a festő mellett.

– Hát itthon mire magának?

– Látni.

A Vörösmarty szobor mocskos az olvadó hóletől, a fél arcát fekete csík folyta le és galambok ülnek a kerek fején. Nagy csizmái lefolynak, mint a tészta, a Gerbeaud előtt fess fogatok s autók, olyan furcsa itt Pest, a régi patriarchális és szimpla kisváros emlékei, amelyekből mindent szétnyomva nőttek ki az új paloták, de a régi gizgaz még nincs eltakarítva.

– Úgy örülök, hogy ön ilyen komolyan veszi a panaszkodásomat, mert az emberek oly rosszak, beszélhetnek ezekről az úgynevezett jótékonyságokról. Kérem, jártunk ezekre az ebédekre, amit művészeknek adnak és, áh, a vezetője a dolognak olyanokat mondott, hogy „maguk nagyon sokba kerülnek nekem”.

Nemo elnevette magát, olyan furcsa volt az a festőművész, ahogy felkapta első két lábát, mint egy ürge, amely marakodva kap a levegőbe, s szórakozott orrával tovább szimatol.

– Egy urat keresek itt, aki minden délben itt sétál, talán ismeri, Kálmán Jenő az ON-tól, olyan kis kövér, az azt mondta nekem a leghatározottabban, hogy a márc. 1-jei behívásokat elhalasztják későbbre, 15-re. És én úgy rendeztem be a dolgaimat, hogy az üzleti ügyeim csak akkor fejeződnek be és tényleg, most szöcske sincs róla, hogy a febr. 15-ikieket elhalasszák, hát meg akarom kérdezni, hogy mi lesz.

Oly komikus volt ez a kis beszámíthatatlan gyereklélek, ez a hosszú fiú, aki kisdíák együgyűséggel nézi a világot, ahogy az apró gimnazisták élnek szó után kapkodva a ravasz és felvilágosult pajtásaik között. Rövid nadrágba kellene járnia. Őt kitalálni a világba, hogy tülekedjék és másokat megcsaljon és pénzt vájjon ki... A sors, az egy gonosz mostoha, bár nem is olyan gonosz. Hisz ennek csak megadta, hogy tud pepecselő kis műhelyében ülni és ceruzával, tollal fametszetet rajzolni. Ó az árva, a háború elején élelmes akart lenni és az Auffenberg arcképét megcsinálta, s abban a pillanatban megbukott a lovag, ahogy ő elkészült vele.

– Én, uram, úgy vagyok, mint aki végrendeletet kell csináljon. Az összes régi dolgaimat rendezem, ugyan érdekes, amire nem is gondoltam soha. Én tudom, hogyha elmegyek, hát nem jövök vissza.

Sírós a szája széle, oly gyenge, oly puha, két tenyerét kinyitja maga előtt lefelé tartott ujjakkal, befordított tenyérrel, felemelt könyökkel, hogy fog ez 48 kg-ot cipelni?

– Én olyan fiú vagyok, én mindjárt megérzek minden bajt, végig kierzem. Mikor könyörögtem én a feleségemnek és az anyámnak, hogy vegyünk lisztet, még ki se tört a szerb háború, és hogy vegyék ki a pénzt a bankból, még híre se volt semminek én már éreztem, hogy a liszt drága lesz.

– S nem vettek.

– Neem, mondta az anyám, hogyha más megél, ő is, mit fogyaszt ő? És most mindig mondja, hogy csak rád hallgattam volna... és hogy a pénz jó helyen van a bankban...

S nem lát semmit a városból, az emberekből, a kirakatokat neki hiába díszítették a legdivatosabb tárgyakkal, s a házakat hiába építették a legszembetűnőbben, az asszonyok hasztalan rakták fel a prémjeiket és fátyolukat, s a hordárnak hiába olyan vörös a sapkája, hogy kiszúrja az emberek szemét, ő teljes vakon, süketen és érzéstelenül él.

– És milyen furcsaságok ezek – s megvakarja az arcát – én, kérem uram, most díszítem a lakásomat! És bevásárolok úgy dolgokat. Vettem egy kémiai lámpát, amire eddig nem volt pénzem, most elhozták a számlát, 45 korona, kifizettem és *eltettem* a számlát! Ilyenekre gondolni! Így, ha a feleségem majd el akarja adni, meg tudja mutatni a számlát... Én már leszámoltam és én csak... azt, hogy az emberek most úgy tesznek, mintha semmi se volna, és cinikusak, én akarom, hogy az ne legyen meglepetés. A feleségemnek betegsége összes? Színváltozása van, sok kokaint szedett és egyéb. És én – a múlt este is olyan nagy veszekedés volt miatta, mondtam neki, hogy „fiam, arra csak légy elkészülve, hogy én esetleg nem jövök vissza”. És sírt, hogy ő arra nem is gondol, ő arról nem akar tudni.

Nemo végignézett ezen a hősnőn, aki agyonkínozza magát is, a kis ostoba feleségét is, a végtelig levont konklúzióival s nem látja, hogy süt a nap, csak tudja... Vajon ugyanígy nem fogja látni, hogy veszély van a csatában, csak azt tudja, hogy előre kell menni és valóban hős lesz?

TÜKÖR VIII. 382–391. 1915. febr. 5. és 8. között. – Gara Arnold (1882–1929) festőművész, grafikus. – Rozsnyai Kálmán (1872–1948) gyűjtőszemvedélyéről ismert író, újságíró. – Kálmán Jenő valószínűleg az író, újságíró (1885–1968).

Poeta non fit, Sed nascitur

A Magyar király ócska házára csak úgy ömlött a koratavaszi napsugár, a Szenes kirakataiban banánok és ananások sütkeztek.

A kapu alatt alsónadrágok és hálóingek vannak üveg alá aggatva, a portás gázlámg mellett olvassa a saját kimutatásait.

A jelentéktelen lépcsőn kókuszszőnyeg van végighúzva, a közönséges, régi pesti ház át van itatva fűszerraktárak és idegen szagok levegőjével, ezen már csak a csákány segít.

Nemo a tükörből látta, hogy hátulról utána siet egy baka s feszes mosolyogva szalutál.

– Áh, jó napot kedves.

A nagy költő kis titkára volt, csakugyan bevonult, mint ahogy a patrónusa megírta az őszön a Nyugatban. A szája széles, olyan friss nyílású, a nagy fiatal sárgás fogaival, s nagy szeméi szelíden bámészak, mint a borjúké.

– Bandi bent van?

Már nyitotta is az ajtót.

– Szabad!

Nemot meglepte ez a kiáltás, mert nem is kopogott, a kettős ajtó külső nyílására már figyel és kiált a poéta. Milyen feszülten várhatja a jövőket.

Ady a nagy fekete szeméit kimeresztette, egész paffá lett és a száját nyitva hagyta.

– Szervusz! – mondta kétszer, azzal a rendkívüli túlzással, ahogy csak ő tud szerelmet vallani ezzel a szóval, s hűséget fogadni és mindent adni ennek az egy szónak a

kivulkánózásával. Megfogta a Nemo kezét, megragadta, görcsösen megszorította két kezével s megrázta, s a szemeiből csak úgy ömlött a sugárzás, amely elborít és föltüzel.

Nemo apró szemeinek egész kedélyes gyöngédségével nézett az ágyban fekvő barátjára, de mielőtt szólott volna, a költő szemei az ajtóra villantak s szája, amely undok fekete nyílás, az egész emberben az egyetlen irtóztatóan gusztustalan motívum, belihelve rekedten kiáltotta újra, hogy *szabad*.

Csakugyan abban a pillanatban, engedelmet nem várva nyílt az ajtó, a nagy piszkos fehér ajtó félszárnya, és egy sovány, kis fekete szobaasszony jött be.

– A borbélyal, mi van a borbélyal! – kiáltott fakó, rekedt vagy inkább torokbahílt hangján Ady, a hangja olyan, mint az aludt vér.

Nemo körülment, az ágyra a kabátját letette; Ady a legelképedtebb arccal beszélt egyszerre a titkárral meg a szobaasszonnyal.

– Rögtön jön az orvos, és a borbély még nincs, azt akarom kipróbálni, hogy állja-e a borotválást! Fiam, annak jönni kell rögtön.

Nemo beleült az ágy fejénél a bőrös karszékbe, fáradtan és tőle telhetően vastagon.

A kis éjjeli lámpa világított, egy 32-es égő az ágy fejénél, a vén éjjeliszekrényen, amelyen óra volt, mancsetta s 4-5 orvosságos üveg.

A kis titkár, aki udvarias, szolgálatkész meghajlással állott szürke katonaruhájában a beteg költő előtt, elsietett szalutálva, mint a szobaasszony.

Ketten maradtak s a poéta nagy, részeg szemeit rávetette a barátjára, a szájából így fekve nem látszott akkora nyílás s a platina fogai is csak akkor csillogtak, ha nevetve elhúzta az ajkait.

– Hogy vagy drágám, dolgozol?

– Nem... Nézem a világot. Te hogy vagy?

– Már valamivel jobban. – Két mély ráncot húzott fel a homlokára, a haja cudarul kócosan kondorodott bele furcsa, sima, nem magas és összezárt homlokára. Rövid orra nyergén vörhenyes folt, a bőre tele bőrhibákkal, olyan nyers, kilúgozott bőr, az arcán több napos cigányfekete szakáll és bajusz.

– Már levették a kötést rólam, óh, az egész arcom be volt kötve flastrommal, ma reggel vették le, az egész arcom.

Csak egy hatéves gyerek mutathatja magát, a seb helyét olyan roppant belső meggyőződéssel hanyatt fekszik, az inge nyitott, és a széles, kövér melle nem igen szőrös, az ember azt hitte volna, hogy ennek a fekete, sokhajú embernek szőrbunda fedi a testét.

– De Bandi, hogy mersz te egy nagy szemű lánnyal kezdeni, veri a te szemeidet.

– Hol láttad?

– Nagyszerű szemei vannak!

– Szép szemei vannak, hol láttad a képét?

Ijedt követelő sürgetéssel néz, türelmetlenül, egy pillanatig nem bír kivárni semmi feszültséget, kíváncsiságot, beteg bele.

– Lajoséknál.

– Úgy – s már elfelejtette, egy villanásra, mint a lidércfény már el is röpült a láng. A haja fel van törve, és lágú dúcokban lóg szét, ez a koromfekete haj olyan puha, mint a selyem és oly ritka, vékony szálú, mint a szőke, a legszőkébb hajak.

Nemo mosolyogva nézi a nagy tuskó embert, aki olyan páratlanul, villódzóan libegő; a hajába nyúl, az arcához, a szeme kínosan ide-oda néz a sötét szobában, s mélyet lélegzik. Az ablakon le van húzva a függöny, a szobát a nappal csak egy függönyön át folyja be.

– Nagyon odavagyok, mind jobban, sok orvosságot tesznek belém és semmit nem eszem, csak a magam kis alkoholját, azt muszáj...

A fekete szemében valami huncutság csillog ki, most mulat a barátan, aki, mint a többiek [*nevetik*], félti az alkoholtól, mintha megtréfálta volna, most, most megszurta egy kicsit.

– A borbély, a borbély – kiált fel hirtelen, s felül fél könyökre.

A titkárnő jött be.

– Nincs meg? Nincs semmi? A doktor rögtön jön, és a borbély nem lesz készen – mondja olyan ijedten, olyan odaadóan, olyan félve és kitágult arccal, mintha a legnagyobb szerencsétlenséget kellene a borbéllal elkerülni.

A titkár újra visszasiet, eltűnik.

– De azért írsz?

– Az semmi, az csak külső technika.

– Nem lehet most. Nincs semmi jövő. Én nem tudom elképzelni, mi lesz a háború után, nem tudok magamnak lehetőséget elgondolni, hogy emberekkel és dolgokkal szemben hogy állok én azután!

Nemo meglepetve figyelt. Csakugyan, az adizmus lényege: a meglevő állapotok alól való vulkanikus felzúdulás úgy látszik, be van fejezve. Stílusbeli külsőségei máris úgy hatnak, mint egy özönvíz előtti kor ünnepélyes maradványai, amennyire jól kifejezték azt a tisztázatlan és fojtott levegőjű forrongást, amely korok és lelki válságok határán jelentkezett, annyira nincs valójuk ma, mikor egy egészen pozitív kornak tiszta, mellékzöngék nélküli harsogására van szükség. S talán nem lesz a jövő korban sem, amikor a romok eltakarítására és új tenyészet fejlesztésére lesz szükség. Nemo úgy nézett elijedt és bámuló szemmel az ágyban, a piros paplanban hentergő nagy testre, mint halálra készülőre.

– Ha volna egy kis birtokom, akármilyen kevés, 300 hold, akkor én most eltenném magamat.

– Én nem tudnék falun élni. Mit csinálnék ott? A legrosszabb gazda vagyok – s a lányfalusi szőlőre gondolt.

– Én nem. Én egész jól el tudtam vadászni, egész beletaláltam magam.

Vadászni. Persze. Nemo tisztán látta ezt a csodálatos embert, aki soha, soha nem érezte, hogy meg kell dolgozni, munkával a kenyérért. Vadászni, még állatot löni sem, legfeljebb rálőni, hogy jogcím legyen. Most is vadászik, a levegőbe puffant, egy-egy töltést, amely célozva van valahova, de nem oda talál. És mégis talál. Durran. Meglep. [*Élni,] élni, élni,* ez az ember nem az élet királya, mint Wilde, hanem az Élet ringyója. Mint minden poéta. Wilde is az volt. Pénzt, sok, sok, minél több pénzt áhít s tisztára cocotte-fizetéssel viszonzza. Szépnek látja és jónak azt, akitől vár, okosnak, igaznak, belátja szavai értelmét és megérti a gondolatát. De pénzt, pénzt, mert egyszerre elveszti a nimbuszt és lesz utálatos, komisz, leköpnivaló eb.

Mintha megérezné, egyszerre azt mondja.

– Sok kínom van a házasságommal. Az a gazember apja nem engedi... És ő követelte, hogy a közelibe legyek és így hetekig, hónapokig egymásra utalva kénytelen voltam megismerni, és egy kis nő, aki minden két órában pont az ellenkezőjét mondta annak, amit elébb mondott, csupán az ötlet kedvéért s egy gerinctelen nőhöz kössem én az életemet...

Úgy rágszálja a szókat, mint az ökör, ha fölbüfög a torkán az emlékezet, az ínyével nyomogatja szét a nagy szemű kislány lényét, aki most már olyan emésztetlen tárgy

marad benne. Mintha alkoholemérgezés is volna benne, a szeme könnyes és szavakat alig bírja kihörögni, mintha a kő csak nagyjából őrli meg a kukoricát.

TÜKÖR VIII. 393–405. 1915. febr. 8. – *nagy költő kis titkára* – Steinfeld Nándor (1894–1945) 1911-ben szegődött Ady mellé önkéntes titkárnak. – *megírta az őszön a Nyugatban* – HŐSÖK A KÖLTETŐ-GÉPBEK, *Nyugat*, 1914. szept. 16.–okt. 1.

Kondor

– Hallottam, hogy 7-kor kél fel, és én pedig le se feküdtem az ön kedvéért.
 – Én nem, kérem, nem adom oda Gyárfásnak, kellemes hangja van, de nem komoly, nem ilyen nagy dalokhoz, csak efféle Zerkovitz kuplém, egy kis szentimentális – én nagy dalokat akarok, ha Nyáray! Kihozná!... Az!

Úgy mondja, oly odaadással.

– Oh, uramisten, ha nekem egy tíz emeletes palotát adnának, nem örülnék úgy, mint ha egy operettemet előadnák – s a szíve ott a hangjában.

– Én sokszor úgy járkálok a szobámban le s fel, mint egy őrült, és költök.

– Nem bírok szárnyat bontani...

– Nekem nem adnak operettszöveget, pl. tessék elhinni olyan sláger dalaim vannak.

– Van egy mulató nótám.

Az istent [...]

Hejha én mulatok

Felfordítom ezt a házat

Rugok, rágok, harapok

Hej, csári, csipsári

Beka, boka, bakasári

– Nem költjük fel a nagyságos asszonyt?

*

– Ne tessék eladni nekik, akkor megmondom, hogy nekem van egy tervem ószre, *Falu* címmel egy kocsmát, ott mindenki paraszt lesz, gerendás a tető, tányér, minden, az edényt olyan parasztablakon adják ki, minden népies, és egy bank fogja finanszírozni.

TÜKÖR VIII. 444. – Kondor Ernő (1884–1951) színész, nótaszerző, 1907–1908-ban az első pesti kabaré igazgatója. – Gyárfás Dezső (1882–1921) színész, komikus. – Zerkoviz Béla (1881–1948) szonon- és operettszerző. – Nyáray Antal (1869–1920) színész.

[Révai Mór] Méray-Horváth Károly[ról]

– Jó regény az Amerika Cézárja?

– Nem olvastam. Látod, hogy egy tudatos és eltökélt Turnel-utánczat.

– A hirdetés módja is nagyon hasonlít hozzá. Ez jól megfőzte Ranschburgot. Kérem, ez a Méray-Horváth Károly írt egyszer egy színdarabot.

– A Nő!

– Igen. Ez kérem fogott valahol egy librés inast. Azzal felküldte a Nemzetihez. Ott kérdezték, hogy ki küldi. Ja, azt nem szabad megmondani. A méltóságos úr megtiltotta.

– XX.

– Előadták, mert nem tudták, melyik nagy urat sértik meg, s az hogy fog bosszút állani.

– Ebben a darabban oly elveket ír, hogy a házassághoz nem kell esküvő és formáság.

– Igen.

– Ő ebben az időben az életben is akarta ezt. Az unokanővéremnek udvarolt, a Gre-guss Imre festő testvérének, és az komolyan vette. Egyszer azt kérdi tőle: „Nem lenne a feleségem?” Belement, azt hitte, lesz valami belőle. Megkérte az apától. Az meg egy régimódi keresztény öregúr volt. Megkéri a lányt és megmondja a véleményét, hogy szertartás nélkül... Az öregúr egy darabig csak bámult, mikor aztán megmagyarázták neki, hát olyan dühroham vett erőt rajta, hogy fogott egy széket és összetörte vele a tükröt. Úgy kellett menekülnie, vagy valami ilyen történt, denikve nem vette el az Irént.

*

– De megházasodott később egész rendesen. Van két gyereke, ismerem a fiát, oly nagy fiú, és a lánya, az világhírű korcsolyabajnok.

– Az Opika.

– Az az, kérem, kérdeztem egyszer tőle, hogy milyen iskolát végeztek a gyerekei? – Iskolát? Semmilyen. Ő nem rontotta meg azzal, hogy iskolába járassa. Nőjének úgy, ahogy akarnak.

Ilyen ember!

*

– Én egyidőben jó barátságban éltem vele. Nem is én, hanem az öcsém, akit megnyergelt, be is rántotta.

Az apja, kérem, egy jó nevű mérnök volt, házi úr itt a Zöldfa utcában, ami akkor nagy dolog volt.

Obelőle építésszt nevelt, hát egy szolid batájnert. De ő, kérem, aztán nem is vizsgálzott, hanem Berlinben élt, költekezett. Mikor hazajött, megválasztatta magát a Műcsarnok titkárnak. Ezzel békítette meg az apját, mégis valami szolid foglalkozás. De ott annyit veszekedett a művészekkel, hogy a legelső alkalommal, mikor lehetett, gondolom, 3 év múlva kitétték.

Akkor élt valahogy, újságíróskodott, azután meg lement Aradra, lapot csinált. De ott is összeveszett az emberekkel és párbaja is volt. A jobb kezén egy ujját levágták, úgy-hogy nem tudott többet írni, áttért a bal kezére.

Abban az időben találták fel az írógépet és a mi cégünk volt az elsők közt, akik beszerették. Feljött Aradról megnézni. Tényleg tetszett neki, és ved is. De, kérem, erről a gépről jött egy olyan zseniális ideára, amely a mai napig túlszárnyalva még udolérve sinzs.

Rájött a billentyűrendszer alapján, hogy, kérem, *egy lapot szerkesztenek* Londonban, csak azt egyszerre írják és szedik is. Edinbörben, Glazgovban, bárhol.

Világraszóló dolog. És sikerült is neki az embereket megnyerni, legjobban persze az ecsémet, agi el volt, el volt ragatatva és minden pénzével kéz volt belemenni, de ő akkor nem rendelkezett, a családi tanács elé vite a dolgot, és azt akarta, hogy én is belemenjek. Én sohase szeretem a Mérayt, ez egy nihilista, de ez tényleg egy ojan zseniális esz-me, hogy ha megvalósul forradalmat csinál.

– Mint a varrógép annak idején.

– Robant zseniális és oly egyszerű, hogy öd zóval meg dudom magyarázni. Az egész a magnetizmuson alapszik. Egy ember ír a billentyű rendszer szerint, s a gép nem be-

tűket ír, hanem egy szalagon, egy végtelen szalagon lyukakat üt, mint egy Morse gép. S úgy egyudal vilamos dovábvidel utján ki is szedi, mert minden lyuk a szedőgépen egy betűt szed, ilevde önt ki. És egyszersmind, ezt egy másik szedőgépen Csikágóban vagy Nyujorkban vagy Csincsinatiban, szóval egész Amerikában kiszedi. Roband zseniális.

Tényleg talált egy embert, ezt az x-et, akinek volt pár ezer koronája, s azt mindjárt belefektette.

De ez egy tudatlan ember. Aradon lakatosokkal és ilyen tudatlan mesterekkel próbált valamit összeállítani, s egyszer csak jött, hogy kész. Összehíjtunk egy bizottságot, benne volt ez a Hirsch, a Franklinnál, aki ezekben mindig európai nívón volt s megnéztük, hát ő mindjárt mondta, hogy az idea világraszóló, de ez a forma egy tudatlan ember munkája.

Ő aztán a külföldi céget hozta, aki érdeklődött, mert ha világcikk a dolog, akkor a világcégekkel kell tárgyalni s megcsinálni.

A Schukert cég hozzá is fogott, őt kivitte Leipzigbe [?] a telepére, és adott neki egy műhelyt, hogy kísérletezzen.

De aztán nem lett belőle semmi.

Ez egy nihilista. Itt ráfizetett mindenki, legalább egy félmillió elment, így magánzsebből, ő meg ott mindig tudott pénzt csinálni belőle. Mindig 10-20-30 ezer koronát zsebelt s a dolog csak nyúlt, halasztották.

Aztán jött Amerikából a Lájnotíp s az, úgy látszik – még ma sincs kiderítve – valamid adott a Schukertnek, s arra elaludt az egész. Hagyták a szabadalmakat elévülni, s nem tetek semmit.

Horváthnak nem volt érdeke, hogy meglegyen, mert kisült, hogy ő úgy eladta annak minden részét, hogy már semmi se volt az övé a végén.

Én egyszer mondtam is, nagyon megsértődött, pedig nem azért mondtam, hogy őt megharagítsam, hogy vannak találmányok, amik nem tudnak boldogulni, míg a felalálójuk él. Ezért igen megnehezelt.

Ez volt az ő életének legfőbb szakasza.

Szemere Attila is kinn járt Amerikában, de az csak egy szélhámos volt. Mindig [...] sürgönyözött, hogy reprezentációs költségekre küldjünk 50000, százezer dollárt – legyint – én már akkor mondtam, hogy az egy szélhámos.

Az idea zseniális. Mert id van az ön regénye. Leülök a géphez és lekopogtatom, lesz belőle egy tekercs, nem is nagy tekercs. Az az én kéziratom örökre, azt beteszem a fiókomba. És egyúttal ki van szedve, csak nyomni kell! És ha újra akarom szedni, csak beteszem a gépbe és minden emberi közreműködés, segítség nélkül kiszedi a gép. Robant zseniális.

*

Most, mikor a koalíció jött, felcsapott alkalmi *politikus*nak. Az is olyan zseniális volt, robant zseniális, felvette az utcáról azt a ideát, amit minden hordár tudott és beszélt és elment vele a koalícióhoz és megcsinálta a tervet. Elment ehhez a Barabáshoz, aki abszolút tudatlan ember és megfőzte, egész egyszerűen puhára főzte, van neki egy könyve, amely németül jelent meg és a sejtelméletből kiindulva magyarázta, mi lesz, a világ hogy fejlődik.

Egyszer a vonaton találkoztunk, egész úton azt magyarázta nekem.

Mondják, mikor a koalíció sok miniszterek lettek, Kossuth elhivatta magához és mondta neki, hogy ők hálásak azért, amit tett, hát mit kíván, mandátumot, vagy hogy mutathatnák meg ezt a hálát? Erre ő azt mondta, hogy nem, köszöni, mandátum neki nem kell, hivatal se, adjanak pénzt! Mondott jó nagy summát.

Kossuth borzasztó zavarba jött, jó, pénzt, de hát hogy számolják el. Aztán adtak neki 50-60 ezer koronát, mint utazási ösztöndíjat.

– 50 ezret öd év alad, dízezer goronájával.

*

– Egyszer, még a szedőgép idejébe, vagy 30000 koronát kapott, hát a Váci utcába ivette egy háznak az egész első emeletét.

– Ez hasonlít hozzá, tud nagyúri nívón élni.

– Bontatott, falakat kidobattott, egy nagy tánctermet csinált, aztán meghívta a barátait s római bált rendezett.

– Azd már nem tudom, szól szemérmében érintve Révai.

– És ott meztelen táncoltak, szóval sikerült neki rövid idő alatt elkölteni a pénzt.

*

Találkoztam a múltkor egy aradi ismerősömmel, ezt is alaposan becsapta, jó barátja volt, *és minél jobban barátja volt valaki, annál jobban becsapta*, kíméletlenül vitte bele... Szóval, kérдем tőle, hogy mi lett Mérayval? Nem tudja. Hol lakik? „Hogyne tudnám, mikor nálam lakik.” Kérem, két év óta lakott nála az egész családjával.

*

Teljesen nihilista. Nem abban az értelemben, mint az oroszok, de mert teljesen hiányzik nála az erkölcsi bázis.

– Most azt hiszem pumpolásból él.

– 50 éves már van.

– Inkább sovány ember.

– De azért nincs kizárva, hogy ha most erre menne, tekintve, hogy ma van egy kis pénze, a regény bizonyosan hozott neki valamit, pár száz koronát, és idelépne, hát velem úgy felülről, olyan atyáskodva, vállvergetve beszélne! Nincs kizárva!

– Én csak azért haragszom rá, mert felvette ezt az előnevet.

– Nem illeti meg?

– Azt nem tudom, biztosan megilleti, de azelőtt nem használta ki, egy ilyen demokratához és választójogi harcshoz nem illik. Vagy demokraták vagyunk, vagy nem. De valaki egész életében Horváth, és egyszer csak lesz belőle Méray-Horváth!

– Ez a magyar demokrata!

– Ez.

TÜKÖR IX. PIM Kézirattára, M. 100/4995/3. 1161–1178. – Révai Mór János (1860–1926) könyvkiadó, politikai író; a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. vezérigazgatója. – Méray-Horváth Károly (1860–1938) író, szociológus. – AMERIKA CÉZÁRJA – a regény 1915-ben jelent meg az Athenaeumnál. Móricz könyvtárában több Méray-kötet mellett ez is megtalálható. – Ranschburg Viktor (1862–1930) könyvkiadó. 1891-től az Athenaeum kiadóvállalat főnöke, 1903-tól 1919-ig ügyvezető igazgatója. – *Nő!* – Méray-Horváth Nő! című társadalmi drámája 1884-ben éppen a történetet elbeszélő Révai kiadásában jelent meg EGY ASSZONY TÖRTÉNETE címmel. – Greguss Imre (1856–1910) festőművész. – *ismerem a fiát* – Méray-Horváth Loránd motorkerékpár-tervező és -versenyző, a Méray Motorkerékpárgyár alapítója. – *Opika* – Méray-Horváth Opika három világbajnoki címet nyert 1912 és 1914 között. – *zseniális ideára* – a Pallas nagy lexikona (1893–1900) XV. kötete is tudósít e találmányról „szedőgép” címszó alatt. Méray-Horváth találmánya, melyet villamos tipográfusnak nevez, zongoraszerű, klaviatúraszerkezetű. – *lapot csinált* – 1887 és 1893 közt az *Arad és Vidéke* szerkesztője volt. – Hirsch Lipót (1841–1920) a

Franklin-Társulat nyomdájának vezérigazgatója. – *van neki egy könyve* – DIE PHYSIOLOGIE DER WELTGESCHICHTE UND DER KOMMENDE TAG (Bp., 1901) – Kossuth Ferenc (1841–1914) az 1905-ben alakult koalíciós kormány kereskedelmi minisztere. – *felvette ezt az előnevet* – a kettős Méray-Horváth név a családi legenda szerint a XVI. században a kassai Méray famíliával kötött házasság után lett használatos. A politikai széljárástól függően hol mindkét nevet, hol csak az egyiket használták a leszármazottak.

Rippl-Rónai

Ha a képeit mutatja, folyton azt mondja, hogy ki volt az, akit ábrázol. Vagyis lélektan esetek, pletykák a képei. Elpletykálja a görbe orrot és azt, hogy a franciák meg voltak ijedve a mozgósításkor.

– Ez Goethe legkisebb unokája, igen érdekes ember volt, nagyon művelt, előkelő műveltségű s igen vallásos, na lezüllött már – teszi hozzá, hogy visszaállítsa a fölényét –, s nagyon piszkos, igen tisztátalan, ott feküdt mellettem, s nem volt alsónadrágja, úgy aludt mindig az egy nadrágjában, de ha más után megfogta a kilincset, elébb finom selempapírt vett ki a zsebéből, úgy fogta meg, szóval ő utálta a más piszkát.

Sajnálja, hogy ezt mind nem tudja a képre ráfesteni, de a ceruzája csak egy pompás fejét örökít meg.

*

Szól Lazarinhoz:

– Maga ott szenvedett, mondom, maga ott szenvedett.

– Ő – nyög Lazarin valami furcsa közönyösséggel.

Én ujjongok a képen, hogy milyen pompás, s ő azt mondja.

– Kinn marsolnak a katonák, milyen ijedt volt mindenki. Anella is.

*

Centrálban:

– Milyen festő ez a Rónai nevű?

– Az? – nevet hunyorosan Éber László. – Elsősorban szélhámos, nagy szélhámos. Aztán festő is. De nagyon furcsa. A leggyönyörűbb képe mellett van egy érthetetlen silányság. Elsősorban szélhámos.

– A legjobb képei a Borsszem Jankóban jelentek meg.

– Igen?

A Borsszem Jankóban karikatúrák vannak róla, hogy „Szenvedésem és megöletésem története francia fogságban”. Rohannak felé felemelt botokkal megverni, s ő fest. Aztán „fogságomban külön szobám”, fest a kandalló mellett. Aztán „Eleven megsüttetésem”, „Szétfűrészelnek a bestiák”. S tényleg, az eredeti képeinek is ilyen közvetlen címekeket ad, pl. „Megverettetésem története”. Iskolásan primitív rajz, elemi iskolásan. „Elöl Anella bent a szobában, még nem tud semmit róla.” „Már itt tudja, kijön elibem.”

Nádtollal ír levelet.

*

A szén súrolja a papírt s lassan elhallgatunk a beszéddel.

– Hát, Harasziékkal nem találkoztak régen?

– Nem, nem.

– Anella volt Harasztinéval a napokban.

– Én nem. Egyik gyereke élt 2 évig, annak körösztyanyám voltam. Körösztyanya.

*

– Egy ilyen csillár, de ez drága, ha utánzat is, 800 korona, pedig utánzat.

A szőnyegek gyönyörűek, apró virágos selyemszőnyeg, három kicsi.

– Azt nem tudom, hogy lehet ilyen világos szőnyeget ilyen tisztán tartani.

Meztelen nők – sarokban.

Most gőz gyorsasággal dolgozik, úgy súrol, mintha...

– Egész jól ismerem ennek a háznak a cífráit – s Rippl úgy les, mint egy hiúz és szinte beszívja az arc erejét, örül, hogy már megelevenedik az arc.

– „Zsigám, de megváltoztál.”

A falon remek japán és indokínai tusok. A műterem nyers fehér. A falra képek rakva fel.

– Ez egy angolé volt, egy 3 tagozású gótikus dívány, annyira vörös behúzással, hogy a bika megvész bele s egy piros virágos rossz fal. Az ajtó gyalázatos. Egy kívülről benyomott motívum.

– A Harasziéék tragédiája.

– Így van most, azt hiszem, Czigány Dezső.

– Igen?

– De mi az ördögöt kefél-súrol és vikszel annyit azon a képen?

– Az egy breton dolog.

– Igen.

– Muzeális példány. Az egy olyan, hogy eljöttek hozzá művészek tanulmányozni; ez ki van vájva. Késsel, bicskával.

– Úgyhogy ez szépművészet?

– Igen, szobrászi képességekkel ellátott egyszerűbb ember volt és igen ízléses.

– Ha jól viseli magát, akkor meg is csinálom.

– Igen? Nagyszerű. Én nem tudok modellt ülni.

A színek

Piros a dívány karja, három.

Ahogy elkenegeti a festéket.

– Ezt gusztus nézni, ahogy viszi a kezét.

– Már csak percekig lehet dolgozni, mert besötétedik.

– A nagy múzsákat keresem.

Paris.

– Én akkor láttam, hogy ő nem tud. Ő engem tanulmányozott. Nőji, az oly hely, az vadászati hely vöd. Mi od szegények vótunk, de szépen éltünk. A barátunk, a skót, az gazdag vót. A Justh után ment.

Szóval az le akart írni.

Ott volt két kutya, és ő abból oroszlánokat csinált, és szegények voltunk, szalmazsák, és azt írta, hogy halálfejeken alszik.

– Eljönnek 3 órákor, mi nem volt semmink, és összeszedik tojás egy jó bifteket csinál.

– Lazarin volt ott.

– Ha van képtár, utóbb elrontja.

– Finom profil, ilyen az olaszoknál volt szokásban, ilyen profilokat rajzolni.

TÜKÖR IX. 1319–1322., 1338–1345. 1915. okt. 25. körül. – *Lazarin* – Rippl-Rónai József francia felesége. – Éber László (1871–1935) művészettörténész, műfordító. – *Anella* – Lazarine árván maradt unokahúga, a francia lányt Rippl örökbe fogadta. – *Harasziéék* – talán Haraszi József (1867–1942) szobrász. – Czigány Dezső (1883–1937) festőművész. – *A színek* – a színek, a „súrolás”, a szőnyegek motívumait stb. Móricz e látogatás után született írásában örökítette meg (MŰTEREMBEN. PASZTELL, *Nyugat*, 1915. nov. 1. 1230–1232.), s Rippl-Rónai Józsefnek ajánlotta. – „Zsi-

gám, de megváltoztál” – a Rippl által készített portré címe lett. A kaposvári Rippl-Rónai József Múzeumban található akvarellal színezett ceruzarajzon a festő szignója mellett olvasható. – Justh Zsigmond (1863–1894) író, Párizsban töltött éveiben ismert alakja a művészársaságoknak.

[Molnár Ferenc]

Molnár Ferenc ott áll a szerkesztőség előtt, télikabátban, monoklival.

– Kérem, fogja el Nemot – egy kiadóhivatali úr –, kapott már lisztet?

[Móricz] – Nem.

[Kiadóhivatali úr] – Holnap telefonálok.

[Móricz] – Kérem akkor, ha már olyan szíves, mondja meg azt is, hogy mi dolog az, hogy megígérték, hogy pénteken vagy szombaton küldik, és nem tették meg.

[Kiadóhivatali úr] – Holnap telefonálok.

Molnár Ferenc elmegey köszönés nélkül, utálja ezt az embert. Most mindenütt azzal froclizzák, hogy ez ütötte ki a nyeregből. Az ő helyére megy.

– Minek egy főhaditudósítónak liszt – kiáltja Lenkey nagy hangon, hogy Molnár Ferenc meghallja a folyosón.

– Rekviráljon Szerbiában – szól nevetve valaki.

– Egy kis disznót is rekvirálhat – teszi hozzá Porzsolt.

[Móricz] – Van még ott?

– Ott van.

[Móricz] – Nem ölték még ki mindet?

– Azt nem győzik.

[Móricz] – Azt hiszem, pedig épp azok ellen viselünk háborút.

– Hajaj – szól Porzsolt és elérti, feláll, a kormányra gondol.

Nem akar nyilatkozni, kényes neki minden porcikája. Csak nem ül most is.

Feláll és elmegey. Ki tudja, hol fájt meg.

Molnár Ferenc visszajön.

[Molnár] – Hát kérem, mit csinálunk.

– Jöjjön csak először ide – kiáltja Lenkey olyan hangon, ahogy csak kis újságírókkal szokás beszélni, iszonyún sért és megaláz, és a hangsúly –, elébb mutatok valamit.

Valami levelet mutat.

[Móricz] – Jó napot.

[Molnár] – Jó estét – fog kezét a két rivális, akik olyan furcsán és véletlen kerültek szembe.

[Lenkey] – Három nap múlva adok rá választ.

– Holnapután már nekem késő lesz – biggyeszi fel a száját Molnár Ferenc.

[Lenkey] – Maga hogy áll a katonasággal?

[Móricz] – Kösz, jól.

[Lenkey] – Megy sorozásra?

[Móricz] – Hogyne.

[Molnár] – Még egyszer?

[Móricz] – Még egyszer.

[Molnár] – Már volt egyszer.

[Móricz] – Még nem vagyok túl az ötvenen.

[Molnár] – Na jó, de most is azok mennek újra, akik alatta vannak a 36-nak.

[Móricz] – Még alatta vagyok annak is.

[Molnár] – Én is, hál istennek.

TÜKÖR IX. 1352–1356. 1915. okt. 26. – *főhaditudósítónak* – Móricz alig egy hónap múlva *Az Est* főhaditudósítójaként utazott el a frontvonalra. – Lenkey Gusztáv (1870–1936) újságíró. – Porzolt Kálmán (1860–1940) újságíró, színigazgató. – *a két rivális* – Molnár Ferenc is *Az Est* haditudósítójaként utazott 1915 novemberében a frontra.

Griechische Säulen

Abbazia kávéház kis páholya

– Hát maga az a kis francia lány?

– Én – mondja olyan vékony hangon, hogy egy csirke csipogása is erőteljes.

Kissé kellemetlenül hatott, hogy ennyire önérzetesen vállalja a franciaságot és a magyarellenességet.

A másik oldalon a borotvált arcú építész, kedvesen és előkelő nyugalommal mesél.

– Ha érdekl, elmondom ennek a színháznak a történetét, kedves és csodálatos eset. Először bemutatom a szereplőket. Egyik Kaufmann Oszkár, honfitársunk, igen kiváló, kedves és zseniális építész. A másik a színház tulajdonosa, Goldsohn, egy amerikai, aki azzal kezdte az életét, hogy amikor az iskolából kikerült, az apja adott neki egy pár milliót, hogy most eredj.

– Szerencsét próbálni.

– Ez a régi jó iskola, a vándorló legények kora.

– Igen, és ő elment. Megérkezett Európába, s látta, hogy itt az emberek rossz cipőben járnak! Ezen segíteni kell: behozta az amerikai cipőt, ma már mindenki abban jár. És így tovább. Ma van neki mindenféle vállalata és tömérdek embere. És minden sikerül neki. Minden. Az a tulajdonsága van, hogy sohasem lehet tudni, hol van. Soha senki sem tudja, és mindig mindenütt jelen van. Óriási fizetéseket ad, de minden emberével, a legelőkelőbb igazgatóval is olyan szerződése van, amelynek alap gondolata a hatnapi felmondás.

– Nagyszerű.

– Hogy kiuzsorázzhatja az embereit.

– Hát evvel történt, hogy egyszer eszébe jutott, s bement Berlinben egy moziba. A mozi tetszett neki, de a levegő nem. Ezen segíteni kell. A mozi a nép szórakozása, erre színházat kell építeni. Abba legyen ruhatár és étterem, és tiszta levegő és kellemes külsőségek. Mindjárt azt kérdezte, ki tud színházat építeni?

Nevetés. A kopasz fiú úgy nevet.

– Mondták, hogy színházat épít az a Kaufmann Oszkár. Nagyon jeles specialista, az építette a Hebbel színházat stb.

Másnap reggel Kaufmann Oszkárhoz beállít egy fiatal, borotvált amerikai és kérdi:

– Was khostet ein Theater?

Kaufmann azt hiszi, hogy bolond. Nem is felel, mit mondjon. Hát mibe kerül egy színház?

Az amerikai nem köszön, nem szól, újra kérdi:

– Was khostet ein Theater?

– Milyen nagy?

– 650 személy, x alapterület, x magasság.

Hát Kaufmann, hogy lerázza a nyakáról, mond egy fantasztikus számot.

Erre az a zsebébe nyúl és kivesz két szerződést. Amelybe be van írva, hogy ilyen meg ilyen színházat épít Kaufmann Oszkár úr ennyiért. Éspedig a tervezéshez hozzáfog

azonnal, a rajzoláshoz, két hét múlva a homlokrajz és az alaprajz készen, újabb két hét múlva mit griechische Säulen!

Óriási kacagás.

– S azóta minden mozin ott is van valamilyen formában gr. S.

– S az a nevezetes, hogy ezen nincs.

Újabb nevetés.

Hát az amerikai azt mondja, én délután négy órakor elutazom San Franciscóba, egy alkalmazottamat bízom meg vele, hogy ezt ellenőrizze.

Jó. Kaufmann Oszkár gondolja, láttam egy bolond amerikai! Ez Berlinben nem ép-pen ritkaság. S egy óra múlva már el is felejt.

Eltelik két hét, megjelenik egy úr. „Én a Goldsohn embere vagyok, és azért jövök, hogy tessék megkezdeni a rajzolás.”

Elmegy. Jó, majd megkezdem, szól Kaufmann, és jó mérnöki szokás szerint elfelej-ti a dolgot.

Eltelik újabb hét. Megjelenik az amerikai. „Kérem megmutatni a homlokzat és az alaprajz vázlatát.”

Kaufmann megijed, hát ez ilyen komoly? Óriási bánatpénz van kikötve. Ott van a bécsi Josefstadt theater terve munkában. Beviszi az amerikai, s azt mondja, tessék! Az amerikai bólint: jó! Azzal előveszi a szerződést, és összeveti a rajzot avval. „Aber wo sind die gr. S.”

Nagy falrengető kacagás. A flandriai fronton most folyik az ötvenórás ágyúzás.

– Jó, hát azt csak ezután fogjuk beledolgozni.

– Gut.

Az amerikai elmegy, s másnap megjelenik. Leül a rajzoló mellé, nem szól egy szót sem, és egy óra hosszat mereven nézi, hogy dolgozik az a terven.

És így megy napról napra.

Ezalatt Goldsohn a világ különböző pontjain levő csodáiban jár. Ott ül az íróasztalánál, amelyen van telefon interurbán kábel s minden. Két márkás szivart szív és

És a kopasz fiatal úr int a szemével, finom szivarok!

és telefonál, és a legkülönbözőbb üzleteket köti s minden üzlethez új szivarra gyűjt.

Precíz, előkelő mozdulatokkal beszél.

– Dolgozik egész nap, este átöltözik s mulat reggelig. És ez szó szerint így van. A leggyönyörűbb nőekkel (s odapillant Anellára, aki a világ legártatlanabb arcával hallgatja ezt egyszerre), egész táborok veszi körül a legszebb nőiből, mert nagy nőbarát, s mikor valami új alkotást kreál, azt az akkori kedvenc nőjéről nevezi el. A Vera-Schall, az a Vera nevű, s a Lotty-Perl a Lotty nevű barátnőjének édes emlékét őrzi. Ő volt az, aki a hamis gyöngyöket hozta, igazi aranyfoglalat s a zárókő igazi drágakő, csak a gyöngyök hamisak, de úgy forognak a kirakatokban, hogy a villanylámpák ragyogó fényében megvesztegették egész Európa polgári nőit.

Hát Kaufmann fakír dolgozik, de az amerikai ellenőr csak nem hagy békét? „Akar ön gr. S-t csinálni, vagy nem?”

Azt mondja Kaufmann Oszkár:

– Nem.

– Nem?!

– Nem.

– És miért nem?

Erre Kaufmann kidobta.

Másnap beállít hozzá egy merészen és szimplán öltözött hölgy, s azt kérdi:

– Sie sind der nicht villt gr. S. machen?

Újabb kacagás.

Erre Kaufmann a nőnek, aki Goldsohn felesége volt, elkezdi magyarázni.

– Hát kérem, nekem ne magyarázzon, mert én úgysem értem. Ellenben én délután 4-kor visszamentem Párizsba, addig gondolja meg a dolgot és adjon végleges választ. Én most megyek a barátnőmhöz, fél négykor itt leszek.

– Ne fáradjon, mert én nem fogok gr. S-t csinálni.

– Nem?

– Nem!

– És miért nem? A szerződésben benne van!

– Sajnálom.

– Úgy. Hát akkor itt most van délután 2 óra, akkor Amerikában meg reggeli egy. Feladok az uramnak egy kábelt, az odaér öt óra alatt. Már 6-kor ott van. Akkorra az uram már felkel, kilovagol és pont 6-kor visszatér a reggelihez. Válaszol, a válasz itt van hat óra alatt, mikor ott déli 12 van, itt van... Szóval én azt itt megvárom.

– Ne várja, addig elmehet a barátnőjéhez.

– Eine gute Idea!

Hát távirat tényleg megjön.

– Kész regény! – kiáltja a kopasz a szivarja mellől.

– És az volt a kérdés, a gr. S. nélkül kell-e a színház? A válasz az volt: kell!

Erre aztán befejezték a tervet. Az átvételkor megjelenik maga Goldsohn, s azt mondja:

– Az emberemet kidobta?

– Ki.

– Köszönöm.

Elképedés.

– Tízezer koronát ígértem neki arra az esetre, ha simán meglesz a munka. Maga kidobta, kerestem magán 10000 koronát.

Mindenki érezte, hogy feloldódott a mese poénja s nyújtózott az egész társaság. Egy óra lett éjfél után.

– A színházat, mint egy óraművet hajszálpontosan építették fel. Egy év alatt, az első évben keresett rajta 50000 koronát – erre eladta. Az neki nem üzlet. A Cines mozi ez. Azzal az olasz Cines-szel szerződött, hogy az lássa el képpel.

– Az neki nem üzlet... – szólt valaki, meg kellene venni. – Róbert Jenő még nem vette meg?

Nagy kacagás és felkerekedik a társaság.

– Reggel föl kell kelni.

Ripli a nyakába keríti nagy fekete gallérát, fejébe nyomja széles szürke kalapját és hihetetlen unott arcával előreballag, mint ökör az ólból.

A kávéház már félig vesztett pompájából, a csillárok felét leoltották.

TÜKÖR IX. 1465–1476. 1915. okt. 5. – *Griechische Säulen* – görög oszlopok. – Kaufmann Oszkár (1873–1956) építész. 1900-tól Berlinben élt, Németország egyik vezető színházépítészeként tartották számon. – Róbert Jenő (1877–1944) színikritikus, színingazgató.

Lackfi János

KOPOGTATÓ

Lépcsőházunk vasajtáját
rángatja léghuzat,
zörömbölve mint köhögés
a görcsös légutat.

Mintha kopogna valaki,
néha leszaladok
megnézni, ki jött, de nem áll
persze senki sem ott.

Mint ha kopogtatóbogár
földhöz veri farát,
vagy a harkály dob-pergető
csőre sebzi a fát,

álmom vizén a kopogás
csobbanva átnyilall,
megannyi bugyborgó kavics,
ébredlétre kavár.

Nem dőlök be, fekszem tovább,
mégis nyugtalanít,
hogy elszalasztom azt a lenn
rám váró valakit.

A KÖLTŐ

Mindenség tévékészülékében percegő dióda
Rögeszme rácsait rángató idióta
Aszfaltra pottyant nyershússzín fióka
Tintás kesernyés magzatburok rátapadva dióra
Unt élet-kabátot himbáló fogas: bitófa
Két idegen test billegtette libikóka
Vad fű közt lihegő ciróka-maróka
Semmi híg tejében evickélő pilóta
Hajnali lávaitalt gurgulázó rigócska
Csatakos emberhús kimérve kilóra
Kölcsönvérből dagadtra felhízott pióca

PADLÁS

padlásablak iromba
félíg nyílt bálna-szája
varas spalettalécek
fényt metélő szilája

csontszáraz izmú deszka
örökre vetemedve
rugóként megcsavarta
még nedves erezetje

gerendán megfolyt festék
cseppje sohase cseppen
mint alvadt vér kötött meg
eltömődő erekben

cserépre rámaródva
zuzmó savas pecsétje
pörkké kövült növény mely
úgy tesz mintha nem élne

a fában mikrochipek
vad kalligráfiája
percegő lét-gubanc egy
halott életbe vájva

a tárgyakon korom por
ujjnyomod nem ereszti
de ezer rétegének
könyvébe mélyre veszti

nincs a világon ember
ki kisilabizálja
percegő szú-fejedbe
bemart labirint-ábra

ha nyikordul a rostély
az égre látni ingyen
hasadt vattakabátnak
hol vatelinje libben

tajték pödörve habzik
sok álszakáll bajuszka
szálaik kusza álmát
miféle agy alussza

hol készül az a képlet
mely létedet leírja
tollad a szű a zuzmó
fa és cserép papírja

SÓHIDEG

A tenger nagy közös
zsebkendőnk hisz bele
fújja orrát pucér
fürdőzők serege

Erezett kavicsok
odalenn valaki
tarka kipotyogott
nyers belső szervei

Mint a rákok üres
páncélja úgy pörögsz
Libegtet tál leves
víz haja megkötöz

Behunyt szemed mögött
mind esztergál a nap
Szikra-kéve fröcsög
élesednek vasak

Arcodon nap-lebeny
mint palacsinta sült
Kinn csordul krémesen
aranylemez belül

Áttetsző reszelők
sikálják bőrödöt
vájnak szikla-redőt
véred már sóhideg

Jónás Tamás

HEKTOR BÚCSÚJA FELESÉGÉTŐL

Egy ellenség vár régtől rám, ismered őt jól.
Megtévesztően szép, bölcs és hallgatag inkább.
Nem hinnéd, hogy szóban, harcban mekkora gyilkos.
Nem volt eddig még ember, hogy megregulazza.
Ő is torz, vágynak kínozzák, s múltja sötétlik;
anyjának sorsát, mint púpot hordja a hátán;
elméláz, könnyet hullat, Krónoszra ha gondol;
vádol, megvet minden földöntúli hatalmat.
Túlzottan nagy becsben tartom, hogyha nyer, így tud.
Bárhogy lesz is, gyászolnod kell este a férjed:
mert vonulok, jó Andromakhém, most önmagam ellen.

13. KERÜLETI SIVATAG

Megnéznek az állatok az utcán.
Gazdáik rám se hederítenek.
Megszólítok valakit. Angol lány.
Éppen bankautomatát keresek.

Amlukingforkekesmesín. Szép szóke.
Elnéz mellettem, csak úgy mosolyog.
Mutatja, menjek balra, előre.
Indulna, s nem hagyja menni a dog.

Kis Mukk utca. Hatodik emelet.
Október. Este. És őszi eső.
Májkrémhez vennék kiló kenyeret.
Jön a testivel a lelkierő.

Jó kis elmélet. És jó kis lakás.
Magányomra magyarázat nincsen.
A sivárságban csak az állatok.
Meg a mobil. Meg a net. Meg minden.

Ferdinandy György

HIÁTUS

A menekülttábor kint volt a Rajna árterében, állóvizekben tocsogó fűzfák, töltések és kanálisok között. A gáton néhány perc alatt ki tudott gyalogolni a folyóhoz az ember. Itt, a várostól északra teljesen lakatlanok voltak a Rajna partjai.

Kijártunk mi is, hová járhatott volna azokban az időkben az ember! Néztük a bar-na habokat és a Fekete-erdőt a túloldalon. Valahol ott, szemben volt a Duna forrása is, és messze, a látóhatár íve alatt az aprócska haza, ami estefelé könnyeket csalt az ember szemébe.

Nem mintha vissza akartunk volna menni. Alig néhány hónapja múlt, hogy átjutot-tunk az aknazáron, amely elválasztotta a művelt Nyugattól a barbár Napkeletet. És még-is, mégis! Kezdtük megérteni, hogy nem csak a rabságnak, a szabadságnak is van egy már-már elviselhetetlen véglete. Amikor annyit veszít vele az ember, hogy ami marad, az már nem is éri meg.

Nem, mi ott a Rajna mellett inkább már csak a túlsó, a német partra vágytunk. A mi szemünkben – azokban az időkben – Németország volt a Kánaán. A földi paradicsom. Tény, hogy a nagy szomszéd már újjászületett a romokból, alig tíz évvel a hábo-rú után. Az amerikaiak először lerombolták, utána pedig felépítették. És hát ki ne tudná, hogy milyen szorgalmasak a németek!

Mi mindebből csak annyit láttunk, hogy odaát olcsóbb a benzin, és nem kell bema-golni a rendhagyó ígéket, amivel a franciák megkeserítették itt a táborban az életet. Még az állampolgárságot is megkaphatta, akinek német neve volt, és becsületszóra ál-lította, hogy a felmenői németek. Márpedig ilyen ősök voltak nálunk majdhogynem minden családban. Itt meg, a francia parton, még egy nyomorult tartózkodási enge-délyért is megkínózták a száműzötteket.

Csoda-e, hogy volt, aki átúsztá a Rajnát?! Még olyan is, aki belefulladt. Azután egy-szer csak megkaptuk a világoskék genfi menekültútlevelet.

*

Nekem akkor már volt egy százhuszonöt köbcentis kismotorom. És egy állásajánlatom: egy kölni kiadó szerkesztőt kerestek. Kézenfekvő volt: felültem a motorra, mögöttem Babó, a barátom esetlenkedett. A Kötéltáncos! – így hívták őt a táborban a társak. Mert valamikor balett-táncos volt Budapesten, és balett-táncos két év szünet után már soha többé nem lehetett. Mindegy. Átrepesztettünk a Rajna-hídon, a határon felmutattuk a két világoskék útlevelet.

A Vespa vidáman ügetett a kanyargós német utakon. Faluról falura, mert az autó-sztrádára nem engedték fel a scootereket. Úgy terveztük, hogy útközben megállunk Fuldában is, és meglátogatjuk Babó barátját, aki itt, Hessenben katonáskodott. Mit számított ez a kis kitérő egy hatvannal száguldó meteoriton!

Sötét este volt, mire megérkeztünk a laktanya sorompója elé. Emlékszem, angolul próbáltam kinyögni, hogy mi járatban vagyok.

– Ákos! – ordította a telefonba az őr.

Azokban az időkben, 1956 után, jobbára magyarokból állt az amerikai hadsereg. A

bevándorlókat behívták katonának, amint megkapták a letelepedési engedélyüket. Ha szerencsésük volt, visszakerültek az Óvilágba. Másfél évvel a forradalom bukása után már ők szállták meg itt a Rajna völgyében a németeket.

Ákos alig egy éve még vadászkürtös volt az Operaházban. Most – mondta – zongorahangoló. Amerikában nem csípi a vadászkürtösöket. Itt, a hadseregnél trombitált. Ő fújta az ébresztőt meg a takarodót. Más dolga nem is igen volt. Mint mondta, okkupálta a németeket.

Nem tudom már, mennyi ideig maradtunk Hessen tartományban, meg hogy hol szálltunk meg, azt sem igen. De azt tudom, hogy a vadászkürtös bemutatott egy álomszép vörös hajú lánynak, aki kis híján áthúzta az útiterveimet.

Hófehér, selymes bőre volt, ez az, amire leginkább emlékezem. Rémlik, hogy ültünk egy parkban, valami vattapuha, illatos gyepen. A lány elmesélte, hogy nemrég operálták. Nem, nem toltta el a kezem. Ellenkezőleg: felemelte színes szoknyácskáját, és megmutatta lágyékán a hosszú, rózsaszínű sebhelyet.

Nekem pedig – milyen furcsa húszéves korában az ember! – végigfutott a hátamon a hideg. Dehogyan akartam tovább kutakodni! Valami volt azért, így is, ebben a gyors találkozásban. Valami – hogy is mondjam – szívszorító. De hogy mi, arra ma már nem emlékezem.

*

Kölnben egy munkásszállóban találtunk szobát. A földszinten, pontosan alattunk, volt egy söröző, ahol érces hangon énekeltek a németek. Babó ragaszkodott hozzá, hogy itt fog megvárni, a sörözőben. Egyedül vettem a nyakamba a várost, hogy megkeressem a munkahelyemet.

A kölni cég teljes neve Amerikai Magyar Könyvkiadó volt, és egyházi személy vezetete, egy kanonok. Péter Bükkösi Fuváros irodája fent volt a székház első emeletén. De elmúlt egy fél nap is, mire az ember a páter színe elé kerülhetett.

Bevezetésül az egyházközség titkára, egy cingár, papos külsejű ember, felvette az adataimat. Az atya csak délben érkezett, addig is elláttak olvasnivalóval. Ha imádkozni akar – mondta a titkár –, kölcsönadhatom a rózsafüzéremet.

Itt, Németországban a jelek szerint fene nagy jómódban éltek a papok. Egy olyan illatos bőrfotelben ültem, mint odaát, a Rajna bal partján a miniszterek. Ami a céget illeti, szigorú klasszikusokat és szánalmas műkedvelőket adott ki vegyesen. Most éppen aransujtásos Petőfi-verseket.

– Csak így tudjuk megakadályozni – mondta a titkár –, hogy a bolsevisták kisajátítsák a költészetet.

Elém tette Jókai kritikai kiadását, ami a reggeli postával érkezett:

– Tessék! – kiáltotta. – Már Jókait is kritizálni merik!

A Petőfi-versek szerzőjéről, Bükkösi atyáról akkor már megjelent egy tanulmánykötet. A lányos ajkú apát! – írták róla. Az atyának valóban apró, csókos szája volt. Bika-nyak, kefefrizura, mélyen ülő szempár. Fehér reverendája alatt viseli kis fényképező-masínját! – bizalmaskodott a fülszöveg.

– Írjon róla maga is, fiam! – biztatott a titkár. – Jó ajánlólevél lesz! – tette hozzá kedvesen.

Hát igen. Ideje volt aktualizálni a – valljuk be – kissé snassz Petőfi-verseket. „A költő szíve piros erény-zacskó!” A szövegből nem derült ki, hogy az állítás Petőfi Sándorra vonatkozott-e vagy a kölni ál-Petőfire.

Azután maga a szerző, Bükkösi Fuváros is megérkezett.

*

Apró, párnás keze volt, volt időm megfigyelni, hosszasan szorongatta a kezemet. – Lapot akarok indítani! – lehelte a fülembe. Folyó, igen, folyóiratot. A kis fényképezőmasinát érezhetően ott viselte a reverendája alatt. – A forradalom után – magyarázta – nem csak diákok kerültek ki a nagyvilágba. A többiekkel azonban nem törődik a kutya sem.

A lapnak Ifjúmunkás lett volna a neve, itt várt volna rám – ha jól értettem – az apóhirdetésben körvonalazott szerkesztői szerep.

Hát nem, a páter nem volt buta ember. A háborús menekültek lassan nyugdíjaskorba kerültek, ő pedig szervezni kezdte az új adófizetőket: az 1956-os menekülteket.

Húszéves korában azonban nem a fejével gondolkodik az ember. Bennem is erősebb volt a becsvágnál az undor: lefejtettem magamról páter Bükkösi tömpe ujjait, és visszaadtam a frissen dedikált Petőfi-kötetet.

Így ért véget első külföldi utam. Babó lent várt a sörözőben. Mire megérkeztem, énekelt ő is. „Van egy nőta, nem dalolja senki!” – motyogta részegen. Amikor odáig ért, hogy „ezalatt a leány csak kacag!”, felüvöltött. Igaz, hogy ebben már én is segítettem, a régi katonanótában volt ezen a helyen három szótagnyi szünet.

A németek megértően bólogtak. Az ő indulóikban is gyakran előfordult egy-egy ilyen hangrés. Eins-zwei-drei! Tíz évvel a háború után még ők is ezeket a régi marsokat fújták, amikor leitták magukat.

*

A munkásszálló egy külvárosi utca végén árválkodott. Azt, hogy külvárosi, persze csak úgy képzelem. A német városok még nem épültek fel azokban az időkben, az utcákon romok voltak, nem kül- és belvárosok. Este ormóttan amerikai kocsik álltak véges-végig a járdán, a rádiókból ömlött a nyúlós New Orleans-i dzsessz.

– Te, ezek kefélnek! – mondta Babó, aki addigra már kijózanodott.

Bekukucskáltunk, és tényleg, a hátsó ülésen szalmaszöke német lányok emelgették a lábszárukat. Kint, a döngny kocsikra dőlve nehézsúlyú négerrek itták az üveges sört. Meghitt, családias volt Köln külvárosában a hangulat.

Hát igen. A németek elvesztették a háborút. Mi ketten mégis fel voltunk háborodva. Megszoktuk, hogy odaát, a Rajna árterében, a lányok nekünk emelgetik a lábukat.

– Otthon – mondta Babó – nem volt egyetlen ruszki az utcán.

– Ha viszont szükség volt rájuk – válaszoltam –, akkor gyorsan megjelentek!

– Megjelenének ezek is.

De hát a németek ugye nem lázadoztak. Dolgoztak, látástól vakulásig. Hagyták, hogy a *boyok* baszogassák a lányait.

Berúgtam a Vespát, ordítva énekeltünk a vidáman kocogó kismotoron. Elzászban van egy népi hős: a Hansi. Amolyan Kukorica Jancsi és Lúdas Matyi egy kalap alatt. Szerencsefia! – mondja a nőta, az ébresztő trombitaritmusára, amire kiugranak az ágyból a fuldaiak. „De ami van, nem kell néki. És ami kell, el nem éri!”

– Janik vagyunk! – mondta Babó. Élhetetlenek.

Áthajtottunk a Rajna-hídon, elmaradt mögöttünk Németország. Kezdtük megérteni, hogy számunkra nem létezik a paradicsom. Itt – mint mondtuk: a szabad világban – a vadászkiürtösökből legfeljebb zongorahangoló, a balett-táncosokból kötél-táncos lehet.

A Duna forrását meg se néztük. Pedig be kellett volna fognunk, mi másért jöttünk volna el?! Hogy legalább egy fél percig ne folyjon otthon a Duna. Le is kellett volna fényképeznünk, de mivel? A nadrágunkban mást hordtunk azokban az időkben. Nem fényképezőgépet.

Maxim Biller

A VALÓDI LIEBERMANN*

Nádori Lília fordítása

1

Egy napon nálam is megjelent Henry Halperin a képével. Akkor már az egész város Henry képéről beszélt, egy állítólagos Liebermannról, amelyet hetek óta próbált eladni. Elég sokat engedett az árából, mégsem talált senkit, aki megvette volna – talán azért sem, mert nem éppen műkereskedőként volt ismert.

Láttam rajta, hogy rossz állapotban van. Két függőleges barázda a keskeny arcon, lassú, mégis nyugtalan mozdulatok, és azt hiszem, alkoholszaga is volt. Nehezeére esett cipelni azt a képet, és alighogy belépett, halk sóhajjal le is tette az előszobában. A falhoz támasztotta, zavartan nézett rám. Sajnáltni kezdtem, de azután eszembe jutott, milyen barátságatlan és tapintatlan tudott lenni néha. Különösen, ha már közelgett a záróra a Tresznjewsikiben, akkor vált érezhetővé, hogy előzékenysége és avított Brooks Brothers-stílusa csak vékony máz; hogy a mögött a Henry mögött, aki soha nem lépett volna be elsőként egy ajtón, és beszélgetés közben soha nem ragaszkodott görcsösen a véleményéhez, még mindig ott rejtőzik az a Henry, aki élete első tizenöt évét apja kocsmájában töltötte konzumnők, stricik és fásult KZ-túlélők között: amolyan modern vadember, mosdatlan szájú nőgyűlölő, aki az ötödik pohár bor után a legjobb barátjának is az arcába képes lötytyinteni a hatodikat valami semmisség miatt.

– Ha akarod – mondta –, itt hagyhatom a képet néhány napra.

– Nem tudom, megengedhetem-e magamnak – válaszoltam.

– Persze – mondta halkán –, nem okoz gondot.

– De hát akkor miért...

– Ki tudja, hátha megtetszik. Nem beszélve arról – tette hozzá, felvihogott, és még inkább lehalkította a hangját –, hogy így megspórolsz magadnak néhány svájci utazást. *Capisci?*

– Ja – mondtam végül –, hagyj itt. Elég, ha holnap adok választ?

– Rá lehet itt gyűjtani? – kérdezte.

– Leülhetnénk a nappaliban is.

– Miért ne.

2

Henryt húsz évvel azelőtt ismertem meg a városi könyvtárban. Érkezhettem akármilyen korán, ő már ott volt. Rögtön a bejáratnál ült, balra, az ablaknál. Arról lehetett felismerni, hogy írás közben a jobb vállát rettenetesen felhúzta, félő volt, hogy kifecskézi. Egyébként is nagyon merev és feszült volt, ami talán abból is eredhetett, hogy

* A fordítás alapjául szolgáló kiadás: DER ECHTE LIEBERMANN. In: Bernsteintage, Kiepenheuer & Witsch Verlag, 2004.

autodidakta létére nemigen érezte jól magát köztünk, diákok között. Erről nem beszélt, de amúgy nagyon is nyitott volt, így tudtam meg, hogy Leedsben valami méregdrága jesiván tanult – az árban benne volt a pajesz és a cicesz is –, ahonnan húsz gramm hasis és egy fekete csaj miatt kirúgták. A rá következő éveket Olaszországban és Los Angelesben töltötte, és miután a második Ford Mustangjával ment neki egy lámpaoszlopnak, a szülei úgy gondolták, itt az ideje, hogy eltartsa magát. Ekkor Münchenben, a Schillerstrassén kocsmát nyitott, majd még egyet Augsburgban. Rejtély, miért zárta be mindkettőt, és miért határozta el, hogy filmeket fog készíteni, mert ritkán találkoztam emberrel, aki nála érzékletlenebb lett volna a művészet iránt. Amikor először beszélgettünk ott a városi könyvtárban, már több mint egy éve dolgozott első forgatókönyvén, amelyet mind a mai napig nem filmesítettek meg. *Brüder Geduldig* volt a címe, és afféle zsidó *Keresztapa* akart lenni a háború utáni Németországban.

A forgatókönyvet – amelyben Henry nyilvánvalóan a saját családtörténetét dolgozta fel, méghozzá egy az egyben – akkor nem olvastam el. Érdekelte ugyan, de nem akartam, hogy a szükségesnél nagyobb mértékben magába szippantson az a milió. Így is éppen eleget beszélt magáról. Csapdának éreztem a nyitottságát, anélkül, hogy tudtam volna, mihez is foghatna egy magamfajta zsákmánnyal. Őszintén szólva kissé félttem tőle – talán, mert tíz évvel idősebb volt, vagy inkább azért, mert be is vettem, hogy ő egy maffiózó gyereke. Amikor meghívott magukhoz vacsorára, nem mertem visszautasítani – viszont el sem mentem. Még napokkal később is nagy ívben elkerültem őt a könyvtárban, ki tudja, mit fog művelni dühében. Ő persze ugyanolyan békés maradt, és egyszer csak ismét ott ültünk a többiekkel egy asztalnál a kávézóban.

Ha bátrabb lettem volna, előbb-utóbb biztosan végighallgatom Henry apjának különös történetét. Vagy elolvasom a forgatókönyvben. Így viszont csak a nyári szünetben, amikor meglátogattam a bátyámat Izraelben, akkor fedeztem föl a *Jerusalem Post*-ban egy hosszú cikket bizonyos Dudek Halperinről, aki holocaust-veteránokból csalta ki a kárpótlási pénzt, és ezért az Egyesült Államokban bíróság elé került. Néhány évvel korábban ment ki Németországból New Yorkba, szintén hosszú ideig volt koncentrációs táborban, és a cikk azt sugallta róla, hogy maga az eleven ördög. „Mindig is az árják oldalán álltam – írta a saját kárpótlási kérvényébe –, hiszen a zsidókat mind elvitték.”

Dudek Halperin Auschwitzban a tisztii kaszinó konyháján dolgozott. Gross-Rosenben a táborparancsnok közvetlen rabszolgája volt, szolgálataiért csizmát és vastag télikabátot kapott ajándékba. Amikor az egésznek vége lett, Münchenbe ment, és a feleségével együtt varietének álcázott bordélyt nyitott amerikai katonák számára. A katonák reggelente szörnyű fejfájással és pénztárca nélkül ébredtek. Ezt még valahogy megúszták. Később azonban elítélték néhány igencsak furcsa vétségért. Bőrkabátot és elavult német tankönyveket csempészett Lengyelországba; belépett a müncheni CSU-ba, és ajándékok meg csúszópénzek segítségével politikai karriert próbált csinálni; kommunista propagandafilmeket vetített a Royal-Palastban, amit fél éven át bérelt; pénzt fogadott el túlélőktől azért, hogy a családi sírjukat gondozza Lengyelországban, aztán nem végezte el az ígért munkát; gazdag japánoknak sosem létezett német expresszionista képeket adott el. Alighogy megérkezett New Yorkba a priuszával – amit beutazásakor természetesen elhallgatott –, kárpótlási pénzek behajtására szakosodott irodát nyitott az Ocean Parkway-n. Éjt nappallá téve rohagált keresztül-kasul a Brighton Beachen, minden öreg zsidóra rávetette magát, aki szembejött vele, és rábeszélte, hogy adjon neki megbízást – és amikor megjött az átutalás Németországból, kilencven százalékot megtartott magának.

Nem tudom, miért, de azonnal világos volt számomra, hogy Dudek Halperin nem más, mint Henry apja. Amikor azonban ősszel találkoztunk a könyvtárban, nem kérdeztem rá. Ezzel az erővel azt is kérdezhettem volna, nem gyilkos-e az öreg vagy liliomtipró – akkoriban a németországi zsidó gengszterekről egyszerűen nem beszélt senki, főleg nem azokról, akik a Hitler-féle bulit folytatták a maguk módján. Úgy tettem tehát, mintha nem tudnék semmiről, de azért amikor nem vette észre, hosszasan és áthatóan figyeltem, és arra gondoltam: így néz ki annak az embernek a fia, aki zsidóként meglopja a többi zsidót. És persze arra jutottam, hogy nyilván nem esett messze az alma a fájától.

3

Henry képe a megbeszéltnél tovább maradt nálam. Másnap felhívtam az irodájában, és a titkárnő azt mondta, Henry Los Angelesbe repült. Valami nagy filmstúdió jelentkezett nála, a nevét nem árulhatja el, és Henry azt mondta neki, reméli, hogy már jövőre elkezdhetik forgatni. Mármint a *Brüder Geduld*igot.

A képet először ki sem csomagoltam. Nem akartam megvenni, de nem volt bátorságom ezt közölni Henryvel. És talán azt a látszatot akartam kelteni, mintha komolyan segíteni akarnék rajta; mintha az emberi együttérzés aktusának minősülne, ha az ember elgondolkodik azon, megvegyen-e néhány százezer márkáért egy minden bizonytalansággal hamis Liebermann-t.

Néhány nap elteltével mégiscsak győzött a kíváncsiság. Óvatosan fejtettem le a barna ragasztószalagot, hogy utána vissza tudjam csomagolni a képet, széthajtogattam a műanyag fóliát – és lenyűgözött, amit megpillantottam. Pedig biztosra vettem, hogy szörnyű lesz, mert egyszer rövid ideig együtt voltam egy kibírhatatlan zsidó hercegnővel, akinek a szülei mindjárt a háború után Liebermannokat kezdtek gyűjteni, én pedig – talán csak a lányok miatt – őszintén utáltam azokat a sötét, régimódi képeket, amelyek a nappaljuk falán lógtak.

De ez a kép más volt. Azonnal fölállítottam az íróasztalommal szemben álló kis könyvespolcra, hogy munka közben is nézhessem, és noha abszurd gondolat volt, napokig azon jártattam az eszemet, nem kéne-e mégiscsak megvennem. A pénz nem menne veszendőbe, gondoltam, ha egy ilyen híres festőbe fektetem, a végén még keresnék is rajta. Már meg akartam kérdezni a szüleimet, hogy hozzá tudnának-e járulni, amikor eszembe jutott, hogy ez Henry Halperin képe, Dudek Halperin fiáé, és hogy ilyen emberekkel nem kéne üzletet kötni. Ezért úgy határoztam, addig örülök a képnek, amíg lehet, és reméltem, hogy Henry örökre eltűnik.

4

Néhány héttel később Henry ismét felbukkant. Hermann Sissnek, München legnépszerűbb zsidó belgyógyászáának a rendelésén találkoztam vele. Hermann, ha drámai diagnózist kellett közölnie betegével, képes volt maga is könnyekben kitörni – ráadásul jó orvos volt. Azonkívül tele volt a rendelője szobrokkal, képekkel és videoinstallációkkal, öröm volt elüldögelni a várószobában.

Henry most sem nézett ki sokkal jobban. Le volt ugyan sülve, de még többet fogyott,

és a keze is remegett kicsit. A szeme – amely amúgy a legnagyobb kimerültség közepette is tisztán és élénken csillogott – most fakó volt és üres.

– Milyen volt L. A.? – kérdeztem halkán. Csalódott voltam, de nemigen tudtam úgy tenni, mintha nem venném észre Henryt.

– Jó – felelte még halkabban, és elfordította tekintetét a nagy fal kivetítőtől, amely felváltva villant fel a „szív” és a „halál” szó.

– Összejött?

– Ja.

– Örülök neki.

Elnéztem mellette, és fölfedeztem, hogy a széke lábánál nagyméretű kép van a falhoz támasztva, ugyanolyan sárga műanyag fóliába csomagolva, mint nemrégén a Liebermann.

– Már majdnem minden el van intézve – tette hozzá.

– Hát ez gyorsan ment.

– Vannak dolgok, melyek nem tudnak elég gyorsan menni.

– Nagyszerű – mondtam. – Olyan sokáig vártál erre...

Meglepetten nézett rám, hallgatott. – Lehet, hogy még egyszer oda kell repülnöm, Slosimhoz – mondta végül.

– Micsoda? Azt hittem, a filmed miatt voltál.

– Igen, azért. De abból nem lett semmi. *Che schifo*. Legalább odaát voltam, amikor történt.

– Miért...? Meghalt valaki?

– Az apám.

– Te jóisten. Bocsánat.

– Nem tudhattad.

– Hát ez tényleg nagyon szomorú.

– Igen. Éppen hogy kiszabadult, egy év után.

Begörbített mutatóujjával megkopogtatta a háta mögött álló képet. – Viszont hagyott rám néhány szép búcsúajándékot – tette hozzá, és egy mosoly néhány pillanatra fölélénkítette az arcát.

– Ez is egy... Liebermann?

– Nem, sokkal jobb!

– Nekünk még...

– Henry Halperint kérem! – hangzott fel ebben a pillanatban a doktor hangja a hangosbeszélőn.

Henry azonnal, búcsú nélkül felállt, fogta a képet, és bement a rendelőbe. Csak az ajtóban fordult meg, amikor üdvözlésképpen biccentettünk egymásnak az orvossal, és úgy kacsintott rám, mintha cinkosok volnánk, nagyon kellemetlen volt.

5

Henry és én ezután gyakrabban beszélgettünk az apjáról. Első ízben a Café Schwabingban, ebéd közben, amire azért is emlékszem ilyen pontosan, mert a húsom alja már kezdett zöldülni, és csak akkor vettem észre, amikor már a felét megettem.

Nem sokkal ez előtt a találkozás előtt jelent meg az első könyvem. Henry, akit a könyvtározásos idők óta nem láttam, felhívott, és azt mondta, meg akar hívni ebédelni.

Nagyon izgatott volt, és határozottan emlékszem, hogy angolul mondta: *Let's have lunch together!* Én ezt nem méltattam különösebb figyelemre, mert akkoriban a könyv hirtelen jött sikere miatt mindenki elég furcsán viselkedett velem.

Henry gyorsan a tárgyra tért. Meg akarta vásárolni a könyvem filmjogát, és amikor azt kérdeztem, mennyi pénzre számíthatok, nem válaszolt, hanem már megint a *Brüder Geduld*-ról kezdett mesélni. A legtöbb producer kommentár nélkül visszaküldte neki a forgatókönyvet, és utána hallani sem akartak Henryről. A fogadásokon messzire elkerülték, és ha véletlenül összefutottak velem az utcán, olyan ijedten és szűkszavúan üdvözölték, mintha veszélyes volna velem mutatkozni. Csak egyikük mondta el a véleményét, szerinte Henrynek gyakorolnia kéne a helyesírást. Amikor Henry komolyan fölvetette neki a kérdést, vajon a helyesírási hibák elegendő okot szolgáltatnak-e arra, hogy úgy kezeljék, mint valami leprást, a producer – nagydarab, ősz hajú német, manikűrözött kézzel és ideges tikkeléssel – lenézett rá, és azt mondta, nem, ennek semmi köze az ortográfiához. Aztán akkorát rántott a vállán, hogy Henry azt hitte, mindjárt lekever neki egyet.

Hasonlóan kellemetlen találkozása volt a Bayerischer Rundfunk egyik szerkesztőjével a székház legfelső emeletén, az Arnulfstrassén. Egy órán keresztül nem kínálta meg semmivel Henryt, viszont szakadatlanul az apjáról beszélt: ő rabolta össze a lengyel kormányzó, Hans Frank híres műgyűjteményét. Az öreg hatvannyolcas, aki még mindig pipázott, de már Allen Edmonds-cipőt viselt, azt mondta, ő is szívesen csinálna erről valamit, hogy lássák, sok minden egészen másképpen volt, mint ahogy azt a hivatalos műltfeldolgozók és filoszemiták konfabulálják, de hát Henrynek tudnia kell, mi is az ábra az igazsággal a Szövetségi Köztársaságban.

– Akkor ez most egy náci? – kérdezte tőlem Henry. – Vagy én vagyok az? Nem értem. Te náci vagy?

– Dehogyan vagyok náci.

– Na ez az. Be is jött a könyved. Mit csinálsz másképp, mint én?

Hallgattunk, mindketten kinéztünk az ablakon. Éppen arra jött egy villamos, és szinte sürolni látszott a kávézó sarokablakát, annyira közel kanyarodott a sín a házhoz. Ahogy a villamos után néztünk, ötlött fel bennem, hogy Henry nélkül talán soha nem jutott volna eszembe megírni azt a könyvet. Az ő zsidó gengsztereposz-álmát teljesítettem be, és még csak észre sem vettem. Kérjek tőle bocsánatot? Adjam el neki kárpótlásképpen a filmjogot? Adjam neki ajándékba?

– Igaza volt apámnak – szólalt meg Henry.

– Igen? – kérdeztem kissé szórakozottan. – Miben volt igaza?

– Azt szokta mondani, a gojok mindig csak a saját üzletüket akarják velünk nyélbe ütni, de ha mi próbálkozunk valami bulival, megbánjuk.

– Igen – mondtam –, lehet, hogy így van.

– Tudod, hogy apám börtönben van? – kérdezte váratlanul Henry.

Megráztam a fejem, de éreztem, hogy egy másodperccel később a kellenél.

– Na ne már, hát mindenki tudja.

– Nem, tényleg nem.

– Nyolc évet kapott. – Éles pillantást vetett rám, aztán szigorúan hozzátette: – Úgy gondolod, hogy én is sítire fogok kerülni?

– Miért kerülnél?

– A mi családuknak majdnem mindenki volt börtönben.

– Igen?

– Igen...

Felém nyújtott egy doboz Chesterfield'set.

– Kösz, nem – mondtam –, leszoktam.

Megint az a szúrós pillantás. – Vegyél – mondta.

Kivettem egyet, és az járt a fejemben, hogyan menekülhetnék.

– Nem – mondta Henry –, nem fogok sítire kerülni. Esküszöm neked!

– Hát persze hogy nem.

– Iszunk még valamit?

– Most?

– Igen, most!

Az ebédet és a két üveg bort végül én fizettem. Henry gyorsan berúgott, úgy döntötte magába a bort, mint a limonádét, és amikor jött a számla, nem találta a tárcáját. Föl kellett írnom a bankszámlaszámomat meg az összeget, hogy majd átutalja. Egy hét múlva rajta volt az összeg a számlámon.

Amikor végre – már majdnem beesteledett – elbúcsúztunk a Café Schwabing előtt, eszembe jutott, hogy egyáltalán nem is beszélünk a filmjogokról. Mindenféleképp szó esett: Henry adósságairól meg arról a tervéről, hogy bibliai tárgyú kvízműsört készít az iskolatévénak, és az hozza majd egyenesbe; Erikáról, a holland barátnőjéről, akivel két fiút neveltek, és örökké összevesztek valami nevelési kérdésen; Henry álmáról, hogy egyszer egy egész évre otthagy mindent, és eltűnik egy kibucban; de a legtöbb szó Dudekról esett, aki a Sing-Singben vagy Alcatrazban vagy hol kidolgozta egy magánbörtön koncepcióját, és a cellájából az ügyvédjén keresztül már pénzforrások után kutatott. Minderről szó esett, csak a filmjogokról nem, és ahogy odakint megráztuk egymás kezét, haboztam egy pillanatig, aztán nem szóltam semmit. Henry is hallgatott, és attól kezdve soha többé nem említette.

6

Két hónap eltelt, talán három is azóta, hogy találkoztam Henryvel Hermann Siss rendelőjében. Utána egyszer sem jelentkezett, a Tresznjewskiben sem bukkant föl. Biztos, hogy Münchenben volt, mert hol ettől, hol attól hallottam, hogy látta a városban.

Annak, hogy a Tresznjewskibe nem jött el, egyszerű oka volt: évek óta hitelbe ivott, és már majdnem ötezer márka adóssága halmozódott fel. Óriási összeg – nem is stimmelt egészen. Valahányszor Henry fölkerelkedett, odatartott elé a pincér egy kis fekete könyvet, és Henry aláírta anélkül, hogy megnézte volna. Akkorra legtöbbször már annyira szét volt esve, hogy a saját gyámság alá helyezését is aláírta volna. Csoda, hogy másnap reggel rendesen megborotválkozva, tiszta fejjel képes volt megjelenni az irodában.

Mindenki tudott Henry adósságáról a Tresznjewskiben, és ha semmi nem jutott az eszünkbe, róla meg arról a rengeteg pénzről beszélgettünk. Szerintem a legtöbben csodálták ezért. Egy igazi férfinak először is adósságai vannak – másodsor pedig nem valami banknál vagy lakberendezési áruházban, hanem egy kocsmában. Néhányan aggodtak is érte, és amikor fölvetődött a gyűjtés gondolata, szinte mindenki adott be valamennyit. Tisztán emlékszem még, ahogy valamelyik este mindnyájan bemasíroztunk a konyhába, és átnyújtottunk a főnöknek egy vastag A5-ös borítékot, és arra is, ahogy rögtön visszaadta, amint meglátta, mi van benne. Talán nem tudjuk, kérdezte tőlünk kissé megvetően, hogy Henry már hetekkel ezelőtt kiegyenlítette a számláját? Csodál-

kozva csóváltuk meg a fejünket. Akkor mutatott nekünk egy képeslapot, nagy fehér kastélyt ábrázolt. Henry küldte, a kastély pedig nem volt más, mint egy szenvedélybetegket gyógyító klinika a Boden-tónál, persze nem olyan, amilyet az egészségbiztosító kifizetne. „*Tutto perfetto!*” – összesen ennyit írt Henry a képeslapra, mellé rajzolt egy borospoharat, áthúzta, és szerepelt még ott egy obszcén kis rajz, amely Henry megújult potenciáját volt hivatott ábrázolni.

A legtöbben örültünk ennek, meg annak is, hogy visszakapjuk a pénzünket. Ugyanakkor valahogy szégyellünk is magunkat. Hogyhogy nem tudtunk minderről? Hogyhogy nem hívta föl soha senki, és nem kérdezte meg tőle, hogy van? Aznap este sokáig maradtunk, de nem beszélgettünk sokat, és amikor később, a langyos nyári éjszakában egyedül hazafelé tartottam, majdnem elsírtam magam. Olyan szomorú voltam, mint már régen, és ennek a szomorúságnak semmi köze nem volt Henryhez. Hirtelen olyan szörnyen értelmetlennek, mégis szépnek láttam az életet.

7

És eljött a nap, amikor fogtam magam, és fölakasztottam a falra Henry képét. Ez az elvonója alatt volt, amikor még nem tudtam, hol lehet, és úgy képzeltem, egyhamar nem látjuk egymást. Sokáig állt a kép a kék Breuer-polcon, az íróasztalommal szemben, de idővel úgy éreztem, ott nem érvényesül. Úgyhogy próbaképpen levettem a régi cseh filmplakátot, és alighogy fölkerült a kép a polc fölé, világos volt, hogy ott a helye.

Amíg a kép mintegy mellékesen oda volt támasztva a falhoz, ritkán néztem rá. Most viszont folyton oda kellett pillantanom, és hogy mégis tudjak dolgozni, szántsándékkal lehajtottam a fejem, akkor is, ha csak gondolkoztam vagy lustálkodtam. Annál izgalmasabb és drágább volt minden pillantás, amit megengedtem magamnak. És ahogy beleszeretünk egy másik emberbe, úgy kerített hatalmába hamarosan az a kép. Elalvás előtt vagy ha metrón utaztam valahová, mindig eszembe jutott, és már előre örültem, hogy viszontláthatom. Mindenkinek a képről beszéltem. Leírtam, amennyire tudtam, ecseteltem, milyen erősen tudja befolyásolni a hangulatomat, és amikor befejeztem, mindig hozzátettem: nem szeretném, ha mások is megtudnák, hogy van egy Liebermannom, úgyhogy ha lehet, senkinek egy szót se. És mivel mindenkinek elmondtam ugyanezt, hamarosan mindenki tudott róla.

Nyilván létezik nagyobb szenzáció, mint ha egy ismerősnek van egy Max Liebermann-képe. Mégis eluralkodott rajtam az érzés, hogy a többiek szemében már csak „a liebermannos” vagyok. Ez persze túlzás. Mégis lehetett benne némi igazság: nyilvánvalóan mindenki tudta – rajtam kívül –, hogy körülbelül mennyit érhet egy ilyen kép, és amikor elmentem a Briennerstrasséra, a Lempertz aukciós házba, és megkérdeztem, mennyit ér egy 80x50-es Liebermann-olajfestmény a húszas évekből, akkor végre én is megtudtam. Üldözési mániám attól fogva csak erősödött, és többé senkinek nem meséltem a képről.

Ehelyett az a kérdés kezdett foglalkoztatni, vajon valódi-e. Nem tudtam eldönteni, minek örülnék jobban. Ha hamis, akkor Henry nem kéri vissza. Ha valódi, akkor egy tragikus szerencsétlenség – amit persze nem kívántam Henrynek, és amire nem is lehetett számítani – valóságos főnyeremény. Tulajdonképpen világos volt: Henry az apjától kapta ezt a képet is, meg azt is, amelyet Hermann Sissnek adott el. És mivel Dudek Halperin a nagy kárpótlási blöff előtt szétszórt a világban néhány ismeretlen expresz-

szionistát, az én Liebermannom valódiságának kérdése elintézettnek látszott. Egyrészt. Másrészt pusztán elméletileg tényleg létezettek azok a teljesen elfeledett német expresszionisták – és Dudek Halperin tényleg összevásárolhatott egy komoly gyűjteményt.

Eszembe jutott, hogy fölhívom Hermann Sisst. Megkérdezhettem volna tőle, hogy az a Macke vagy Grosz vagy hasonló, amit Henry nemrég becipelt hozzá, rendben van-e. Ha igent mond, az én Liebermannom is rendben van. Vagy nem. Végül nem hívtam fel, hanem elmentem a városi könyvtárba, és mindent kikértem, ami Liebermannról elérhető volt. Egész nap ott ültem – több mint húsz év után újra –, és röviddel zárás előtt megtaláltam, amit kerestem, vagyis majdnem. Gyorsan kifénymásoltam a mindent eldöntő oldalt, és elindultam az Ainmillerstrasséra.

8

Az Ainmillerstrasse egyik házának hátsó udvarában lakott Franz, Henry jó barátja, akivel találkoztam néha az Adriában. Franz valamikor éjjel-nappal festett, de amióta München összes galeristájával összeveszett, rasztafrizurát növesztett, naponta öt jointot elszívott, és már csak fejben dolgozott. Számokon meg logaritmuskon alapult, amit csinált, és vagy abszolút zseniális, korát művészileg messze meghaladó dolog volt, vagy lassú, de biztos búcsú a valóságtól.

Senki nem tudta, miből él Franz. Az anyai örökséget már fölélte, és azzal a néhány könyvvel, amelyet a ludwigstrassei menza árusaitól vett, majd valamivel drágábban továbbadott a Schellingstrasse antikváriusainál, aligha jutott jelentős nyereséghez. Sokan úgy vélték, Franz az utóbbi időben azért fogyott le, mert ételre is alig maradt pénze, és loknikat sem spirituális okokból növeszt a fején, hanem hogy ne kelljen nyíratnia a haját. Akár így volt, akár nem, változatlan ruhatárával, egészségtelen, fakó arcszínével Franz valóban elszegényedő ember benyomását keltette.

Amikor Franz ajtót nyitott, hirtelen elbizonytalanodtam, vajon tényleg ő-e az. Levágatta a haját, új farmert és frissen vasalt Ralph Lauren-inget viselt – és ahogy minden második mondat végén elmosolyodott, úgy már évek óta nem láttam mosolyogni. Annyira meglepődtem, hogy meg sem kérdeztem, hogy van, hanem csak annyit mondtam, azonnal jöjjön velem, van egy kis problémám. Lehetséges-e, folytattam gyorsan, hogy egy festő két majdnem egyforma képet fest? Vagy ha nem, akkor az egyik garantáltan hamisítvány-e? Attól függ, válaszolt mosolyogva, látnia kéne, de most nem mozdulhat, a galeristájára vár. És megint elmosolyodott. A galeristájára?, futott át rajtam a csodálkozó kérdés, de nem mondtam semmit. Inkább előhúztam a fénymásolatot, amelyet a könyvtárban találtam, és azt mormogtam: – Erről a képről van szó. Látszen valamit?

– Sajnos nem – válaszolt kurtán, a mosoly lefagyott az arcáról. – Különbö is, össze kéne hasonlítani. És látni kell az eredetit.

– El tudnál jönni hozzám holnap, mindjárt holnap reggel? – kérdeztem.

– Igyekszem – válaszolta Franz, és kitudskolt az ajtón.

Másnap reggel hiába vártam rá. Amikor eluntam a várakozást, magam kezdtem összehasonlítani a Liebermann-monográfiában talált képet a sajátommal. A kép címe *Matrózruhás fiú* volt, és valaki pontosan ugyanezt mázolta az én vásznam hátoldalára csupa nagybetűvel. A szignók a kép jobb alsó sarkában szintén hajszálla egyeztek; az

arányok – ahogy azt könnyedén meg tudtam állapítani – kissé eltértek, de ez inkább jó jelnek látszott.

Éppen letettem a colstokot az asztalra, hátradőltem, és fél szemmel a kép mellé tett másolatot figyeltem, amikor rájöttem. Hát persze: Franz új galeristáját Henrynek hívják – és a képek, amelyeket fest neki, sokkal többet érnek, mint amennyit a sajátjai valaha is érnének. Az öreg Dudeknek az egészhez semmi köze.

9

Henry fiai a korkülönbség ellenére úgy néztek ki, mint egy ikerpár: szőke haj, tejfehér bőr, zavart, furcsán kifejezéstelen arc. Egyáltalán nem voltak zsidóság, biztosan azért nem, mert az anyjuk vasárnaponként templomba vitte őket, és evés előtt mindig meg kellett fogniuk egymás kezét, hogy fölmondják az asztali áldást.

Henrynek nem kellett ugyan velük mennie a templomba, de az asztali áldást nem úszta meg. Persze nem tetszett neki, de hát mit tehetett volna. Kezden péntek esténként sabbatgyertyákat gyújtogatni? Tartsa be az ünnepnapokat? Utazzon Erikával és a fiúkkal minden pészachkor Izraelbe? Egyetlen brachát nem tudott kívülről, nem beszélt héberül, és még soha nem volt Izraelben. A zsidó nevelés emlékét, már ha részvett ilyesmiben, az angliai jesiva élménye egyszer s mindenkorra kitörölte belőle. Inkább ahhoz a fajtához tartozott, aki egy Nobel-díjas vagy filmsztár neve hallatán hangosan morfondírozik azon, vajon zsidósan hangzik-e. Persze a Tóra helyett a saját forgatókönyvéből is olvasgathatott volna a fiaival szombatonként. De azt ő sem gondolta komolyan, hogy a *Brüder Geduldig* közvetítene a helyes zsidóképet.

Talán ezért is történt, hogy Henry egy napon minden bátorságát összeszedve elment Tommal és Juliannal a zsinagógába. Még Erika is velük tartott. Ez lehetett nála a tolerancia jele is, de az is elképzelhető, hogy csak óvatos volt. Fent ült a galérián az első sorban, vakító, túlságosan fehér fejkendőt viselt, és egy fejfelé kimagaslott a többi nő közül.

Ros ha-sana volt, Henry és én fél éve nem láttuk egymást. Örültem, hogy ott van, és ő is örült a találkozásnak. A fiúk eleinte nyugodtan üldögéltek mellettünk, csak néha tekergették a nyakukat csodálkozva. Amikor látták, hogy a többi gyerek folyton ki-be mászkál, vagy elől, a kántor mellett játszik, megkérdezték Henryt, ők is mehetnek-e játszani. Henry bólintott, ahogy csak a legfélelmetesebb keresztapák fiai tudnak bólintani, és alighogy eltűntek, merengő mosollyal csak ennyit mondott: – Majd meglátod.

Azonnal tudtam, mire érti. Nem ő volt az egyetlen zsidó, akinek nem zsidó gyerekei vannak, s aki azt remélte, egy napon majd maguktól fölteszik a helyes kérdéseket – és mint majdnem mindegyik szegény ördögre, őrá is csalódás várt.

– Persze – mondtam, és igyekeztem ugyanúgy bólintani, mint ő. – És amúgy?

– Rendben. Minden rendben. Minden *bene* – felelte Henry.

– Jól van akkor – mondtam.

– Tényleg, sokkal rosszabb is lehetne.

Úgy látszott, jót tett Henrynek az elvonókúra. Nem remegett a keze, visszanyerte azt a csillogóan kemény, olykor meglepően hideg pillantását, még a két hosszú, mély ránc is eltűnt az arcáról.

– Hát ez katasztrófa – szólalt meg hirtelen Henry. Olyan hangosan mondta, hogy az előttünk ülő két öregember megfordult, és dühösen néztek ránk. Egyikük megro-

vóan kopogtatott a pulton, és a kelleténél egy másodperccel tovább mustrálta Henryt. Odasúgott valamit a másiknak, mire az is Henryre bámult.

– Mi történt? – kérdeztem.

De Henry már nem figyelt rám. A két öreg barnára sült, ritkuló hajú tarkójára meredt, és hirtelen – nyilván dühében – remegni kezdett. Azután megragadta a könyökömet, és annyira megszorította, hogy fájt. – Soha többé nem jövök ide! – mondta. – Soha többé.

– Ugyan már – mondtam –, ők is egész idő alatt dumálnak.

– Nem. Nem erről van szó. Apám miatt van. Mit tehetek én az apámról?!

Ebben a pillanatban a gyülekezet fölállt, és hangos imádkozásba kezdett. Mi is fölálltunk, némán bámultunk előre. Két másik öreg, ugyanúgy néztek ki, mint a mieink, segítettek a rabbinak kivenni a Tórát a szekrényből, imbolyogva végighordozták a sorok között, aztán visszazárták.

Leültünk.

– Milyen katasztrófa? – kérdeztem ekkor.

– Már megint itt van.

– Kicsoda?

– Az apám.

– Az apád?

– Igen. Ezt a mesügét...

Hangos gyereksírássá lettünk figyelmesek. Azonnal megfordultunk, mint mindenki, és már futott is felénk könnyező szemmel Tom, Henry idősebbik fia. Henry karjába vetette magát, ő pedig olyan könnyedén emelte föl azt a nagy, kövér fiút, mintha papírból lett volna. Tom Henry vállához szorította az arcát, és néhány érthetetlen szót ismételtetett dadogva.

– Jól van, fiam... igen, persze – mondta Henry, és a fejét simogatta, meg Julianét is, aki szintén odabújt. Julian nem sírt ugyan, de elsőáldozó-arca piros volt az izgalomtól.

– Mi baj? – kérdeztem.

– Ezek a kis zsidó bestiák – sziszegte Henry –, komolyan, akár a szüleik. – Azután karjában Tommal kivonult, Julian csak futva tudott vele lépést tartani. Amikor már majdnem kiértek, Henry fölnézett a galériára, és ahogy elkapta Erika pillantását, odabiccintett – ugyanolyan kurtán és férfiasan, mint régen. Erika is biccentett, de az milyen biccentés volt. Azt jelentette: Hát nem megmondtam? Még ki sem ért a zsinagógából, amikor levette fejéről a kendőt.

10

Másnap reggel fél kilenckor csöngettek. Henry állt az ajtóban. Még soha nem látogattott meg ilyen korán, és előtte mindig fölhívott. Amilyen zaklatottnak látszott, azonnal tudtam, hogy az apjáról akar velem beszélni, és el kell szívnom vele egy köteg Chesterfield'set. Haboztam egy pillanatig, hogy a konyhában vagy a nappaliban ülünk-e le, és alig mondtam ki: – Menjünk be a nappaliba! – már meg is bántam. De Henry pillantásra sem méltatta a Liebermannját, amely – akár valódi, akár hamis – már a heverő fölött lógott, hanem azonnal mesélésbe fogott.

Mi is történt? Egy német operatőr, aki évekkal ezelőtt a Biblia-kvíz pilotját forgatta vele, és New Yorkban dolgozik, küldött Henrynek egy *New York Post*-cikket. A címe ez

volt: „A holocaust-csaló titokzatos nyomai”, és Dudekról szólt, aki a jelek szerint mégsem halt meg, csak úgy tett, mintha. Mindezt a nyolcvankét éves Sally „Shtik” Tanker derítette ki, akinek már a neve is úgy hangzott, mintha nagyon értene hozzá, hogyan kell másoknak kellemetlenséget okozni. Sally viszont úgy vélte, Henry apja volt az, aki kellemetlenséget okozott másoknak, amikor helyette és több száz másik túlélő helyett kérvényezte a németeknél a kárpótlást, a pénzt azonban nem adta oda nekik. Sally volt az az ember, aki tizenöt évvel azelőtt feljelentette és börtönbe juttatta Dudeket. De ez nem volt neki elég. Vissza akarta kapni a pénzét, Dudeknek pedig, úgy ítélte meg, kötelessége azt kifizetni, aki, amióta kiengedték, egyik ügyfelének sem utalt át egyetlen dollárt sem. „És aztán – idézi a *New York Post* Sally Tankert – ez a fattyú még meg is halt.” Néhány hónappal később a nyolcvanhét éves Manja Greifwald, Sally régi ismerőse, aki szintén Dudek áldozata volt, látta Dudeket kijönni egy bankból Queensben. Elállta az útját – láttam magam előtt, ahogy egyik munkóját Dudek melléneke szegezi –, és azt rikácsolta: „Mi van a pénzzel, amit elvettél tőlem?!” Mire Dudek megváltó kézmozdulatot tett, és így válaszolt: „Mindig csak a pénz, a pénz!”

Ettől a naptól fogva Sally ugyanazzal a konoksággal mélyedt el a Dudek-ügyben, mint aminek a túlélését köszönhette a lengyelországi lágerban. Ki is derített néhány dolgot: a társadalombiztosítási azonosító, amely Dudek halotti bizonyítványán állt, bizonyos Abigail Helpriné volt, aki hetvennyolc évesen, két nappal Dudek állítólagos halála előtt a Mount Sinai Hospitalban tüdőgyulladásban hunyt el. Az életkor és a foglalkozás nem felelt meg a valóságnak; Dudek majdhogynem törpemérete – öt egész két láb helyett hat láb volt megadva – és a bal alkarjára tetovált 132230-as szám nem volt följegyezve a „különös ismertetőjegyek” rovatába. És ott volt az a furcsa eset a társadalombiztosítási csekkel, amelyet a valódi névre kiállítva valaki hónapokkal a halála után váltott ki. Így New York állam bíráinak nem maradt más hátra, mint hogy újra élőnek nyilvánítsák Dudeket. Sally „Shtik” Tankernek sikerült kirángatnia a sírból régi ellenségét, hogy újra fölvehesse vele a harcot. Amikor a *New York Post* újságírója azt kérdezte tőle, miért nem tágít, Sally így válaszolt: „Ellopta a pénzemet. Most még én adjak neki ajándékot, vagy mi?”

11

Fogalmam sincs, miért éppen engem keresett meg Henry a történettel. Jó hallgatóság vagyok? Nem akadt más, akinek a vállán kisírhatta magát? Vagy azt akarta, hogy egy napon megírjam az apja történetét, és ezzel a műemlékkel pótoljam a minden bizonnyal soha el nem készülő *Brüder Geduld*-igot?

Henry mindig is bízott bennem, sokkal jobban, mint én őbenne. Ez eleinte valósággal ijesztőnek hatott. Később rájöttem, hogy egyszerűen egoista. Akárhányszor találkoztunk, rögtön a történeteivel jött, még csak udvariassági formulákkal sem fárasztotta magát, és nem emlékszem, hogy valaha is megkérdezte volna, mi van énvelem.

– És egyébként hogy vagy? – kérdezte.

– Megvagyok – mondtam meglepetten. – Lassan itt az ideje, hogy újra megnősüljek.

Henry vigyorgott, én is vigyogtam.

– A legutóbbi feleséged valódi *putana* volt – a szót a fogai közül lökte ki, mint egy filmben. – Jól sejtem?

– Így is lehet mondani.

– Lehet, de nem kell?

– De igen. Kell.

Megint elvigyorodtunk, bár az én vigyorem nem volt valódi.

– Jelentkezett az apád? – fordítottam komolyra a szót. – Úgy értem, amióta feltámadt.

Henry megrázta a fejét, és nekem nem volt kétségem az őszintesége felől.

– És? – folytattam a kérdezősködést. – Mit gondolsz, fog jelentkezni?

– Csak ha pénz kell neki.

– Csak ha pénz kell neki? – ismételtam bután, mert nem tudtam, mit mondjak erre. Henry fölemelte a fejét, a Liebermannnt nézte kitartóan, amely éppen a fejem fölött lógott. Mintha hirtelen átnedvesedett volna a szeme, de nem mernék megesküdni rá. Másodpercekig meredt a képre, és amikor már kínessá vált a szünet, mondtam valami hülyeséget („És mi újság amúgy?”, vagy „Manapság senkinek se megy valami jól, igaz?”), szó szerint nem emlékszem. Csak a rejtegetni próbált idegességemre emlékszem, mert nyilvánvaló volt, hogy a Liebermann-románcnak vége. Henry azért jött, hogy kibeszélje magát – mindenekelőtt azonban azért, hogy visszakérje a képet. Vagy hazudik, és az az örült apja jó ideje a nyakán lóg, vagy az örökké csőd szélén álló cége miatt kell neki a pénz. Akárhogyan is, vevőt kell találnia végre, olyat, akinek sok pénze van, és nem kérdez hülyeségeket, ez pedig nem én vagyok – gondoltam.

– Szép ez a fiú, nem? – szólalt meg Henry, szemét le sem véve a képről.

Hátrafordultam, fölnéztem. – Igen. Nagyon szép.

– És olyan erős.

– Igen.

– Szerinted tényleg így nézett ki? Én biztos vagyok benne, hogy így nézett ki.

– Hát, lehet.

– Vajon hány éves lehetne... kilencvenöt, kilencvennyolc... Az is lehet, hogy még él, nem?

– De igen. Lehet.

– De az is lehet, hogy már régen meghalt. Az oroszok ellőtték a fejét Ukrajnában, vagy fürdés közben belefulladt a Keleti-tengerbe.

– Szerinted német? – kérdeztem.

– Persze – vágta rá Henry. – De azért szeretem. Rágyújtunk?

– Ja. Gyűjtsunk rá.

12

Aznap nem vitte el a képet. Egész délelőtt ott ültünk a nappalimban, kávéztunk, és szívtuk a cigarettákat, és egyszer csak arról kezdett mesélni, hogy a matróruhás fiú régen, a Holbeinstrassén, szintén a heverő fölött lógott. A lakás tele volt szép képekkel, mesélte Henry, de ezt szerette a legjobban. Előfordult, hogy délután, ha egyedül volt otthon, kikapcsolta a tévét, és órákon át nézte a képet, mint valami izgalmas tévéműsort. Amikor a szülei elváltak, Dudek egyik napról a másikra eltűnt Amerikába, és az összes képet magával vitte. Csak a matróruhás fiút hagyta meg Henrynek. A gyűjtemény többi darabját Henry csak két évvel ezelőtt látta viszont New Yorkban, a hagyatéki eljárásor.

Mialatt beszélt, azon tépelődtem, vajon igazat mond-e vagy sem, tehát hogy a matróruhás fiút mégiscsak Max Liebermann festette, nem pedig Franz. Még egyszer-két-

szer úgy tűnt, mindjárt elsírja magát, de az is lehet, hogy csak képzelődtem. Minél tovább üldögéltünk ott, annál mélyebbre süppedt a múltba, házi bridzspartikról mesélt, meg Dudek óriási, neveltséges és csodálatosan szép amerikai batárjairól. Nyaranta minden vasárnap elutaztak Prinzregentenbadba, erre különösen szívesen emlékezett. Kosárban szendvicset, kólát és karlsbadi süteményt vittek magukkal, Dudeknél az elmaradhatatlan krimi, Henrynek pedig minden egyes alkalommal új képregényfüzetet vásároltak a trogerstrassei kioszkban. Úszni ritkán volt kedvük, a legtöbb időt a réten, az árnyékban töltötték. Dudek öt perc alatt belealudt a krimijébe, Henry pedig az újságja mögül leste az öltöző-vetkőző lányokat, asszonyokat. Gyakran szerencséje volt: az egyiknek félrecsúszott a törülközője, a másik ügyetlenül emelte a lábát. Egyszer azonban pechje volt. Túlságosan feltűnően bámészkodott, és hirtelen ott állt előtte annak a kövér, fiatal szőkeségnek a férje, aki már percek óta küszködött a fürdőruhájával, és hangosan szidni kezdte. Dudek azonnal fölébredt, és fölfogta, mi a baj. Barackot nyomott Henry fejére, és jiddis akcentusával ráreccsent: „Nü, kérjél elnézést a hölgytől meg az úrtól!” A német összerezett, hirtelen elfordult, és hangosan sziszegte: „Hogy ezek még mindig itt vannak!” Egy pillanattal később már érezhette a rúgást a térdhajlatában. Elesett, és Dudek „Auschwitz” Halperin, aki körülbelül feleakkora volt, mint a német, úgy ugrott a nyakába, mint valami vad, veszett kis állatka. Öklével a koponyáját és az arcát ütötte, és amikor kissé lecsillapodott, ellenfele felsötteste már csupa vér volt. Jött a rendőrség, és Henrynek az apja nélkül kellett hazamennie.

Bizonyos voltam benne, hogy ez a jelenet Henry forgatókönyvében is szerepel, alkalmasint ez a központi jelenet. Még az is lehet, hogy ez adta neki a film ötletét. Nehézére esett neki a mesélés, és amikor fölállt, észrevettem, mennyire kimerült. Tarkója átizzadt, kissé szédelt, pedig semmit nem ivott. És pontosan úgy, ahogy annak idején búcsú nélkül kitámolygott a Tresznjewskiből, se szó, se beszéd kísértalt a nappalimból. Annyira meglepődtem, hogy még utána se mentem. Ott ültem, gondolataimba süppedve meredtem az üres karosszékre, ahol Henry ült. Újra fölbukkant az ajtóban. Tökéletesen összeszedte magát, és csak annyit mondott: – Azt akarom, hogy nálad maradjon a kép. Akármilyen történet is. Rendben?

Bólintottam, ahogy tőle tanultam, ő is bólintott, azután eltűnt.

13

Két év telt el. Sok minden történt. Újra megházasodtam, Frankfurtban éltem. Dudek, akinek semmi kedve nem volt pár százezer dollár miatt tovább játszani a hullát, kiengyelítette a tartozást Sally „Shtik” Tankernél meg a többi dühös öreg zsidónál, és egyre gyakrabban járt Münchenbe. Kibékült Henry anyjával, ráadásul ezúttal Henry ült börtönben, úgyhogy gondoskodni kellett Erikáról és a fiúkról is.

Nem tudom, Dudek hogyan szedte össze egykori ügyfeleinek a pénzt. Talán volt még egy bankszámlája Svájcban. Sőt, biztos. Mert ha abban reménykedett, hogy visszakövetelheti Henrytől és eladhatja azt az obskúrus műgyűjteményt, akkor elszámította magát. Az egykori holbeinstrassei képekből semmi sem maradt. Henry megszabadult tőlük, és a nyereség nagy részét a *Brüder Geduldig* nyelte el.

Csakhogy a filmből egy métert sem forgattak le. Henry több ízben átírta a forgatókönyvet különböző német írókkal, akiket általában hajnali fél négykor szedett föl a

Tresznjewsikiben. Azt remélte, kicsit följavítják majd neki a zsidókat. De hát mit kezdett volna olyan jelenetekkel, amikben zsidó zsebmetszők Shylockról és a Jud Süssről diskurálnak, vagy minden lövés után percekig öklendeznek a lelkiismeret-furdalástól? Az egyik szerző azt javasolta, változtassa a Geduldig nevet Varhagenre, a Kohn klán pedig térjen át a keresztény hitre. Henry ez utóbbi forgatókönyvet találta a legusz- tustalanabbnak, és ezt nyújtotta be próbaképpen a filmtámogatási pályázatra. De még ez sem működött. A bizottság egyetlen mondattal indokolta az elutasítást: „Noha dicseretes a próbálkozás, hogy a témát fölszabadítsa a sötét tabuk alól, úgy véljük, még mindig elhamarkodott volna ezzel foglalkozni.”

Végül Henry úgy döntött, visszatér az eredeti forgatókönyvhöz, és maga finanszí- rozza a filmet. Világos volt, hogyan. Akkor már Frankfurtban voltam, de hallottam, hogy egy ideig majdnem minden este másik Beckmann- vagy Nolde-grafikával buk- kan föl a Tresznjewsikiben. Abban az időben valóságos műgyűjtési hisztéria tört ki Mün- chenben. Mindenki akart valamit Henry kimeríthetetlen és jutányos árú készletéből, és mindenki elhitte, amit mondott: hogy apja röviddel a háború után egy öreg, beteg zsidótól kapta ezeket a csodálatos képeket, aki cserébe annyit kért, Dudek szervezze meg az áttelepülését Amerikába. És hogy Henrynek most azért kell a lehető leggyor- sabbban megszabadulnia tőlük, mert végre meg akarja valósítani élete nagy tervét. Her- mann Siss és egy német ügyvéd elkeseredett harcot folytatott egy különösen impozáns Kokoschka-aktért, és a végén úgy döntöttek, megosztják az árát, és havonta költöztetik majd egyik nappaliból a másikba.

Henry gyorsan összeszedte a pénzt a *Brüder Geduldigra*. Legalábbis arra elegendő volt, hogy kihúzza az első húsz forgatási napot. Hogy azután mi lesz, majd meglátjuk, mondta Henry. Megvolt a stáb, a színészek, ő maga akarta rendezni. A legelső forga- tási napon a Baviariában, néhány másodperccel azelőtt, hogy először kiálthatta volna el magát: „Tessék!”, két német rendőr lépett a háta mögé. Halkan kérdezték, ő-e Henry Halperin, született 1948. december 23-án Föhrenwaldban, wolfratshauseni körzet, és amikor csodálkozva bólintott, magukkal vitték. Három hónappal később olvasták fel a vádat a Münchener Tartományi Bíróságon, a Nymphenburger Strassén: csalás és hamis műtárgyakkal való kereskedés. Két évet és négy hónapot kapott.

14

Minderről Henry leveléből értesültem. Hosszú levél volt, és megijedtem, amikor meg- láttam a postaládámban. A görög házmeister a régi müncheni házból vastag fekete filc- tollal áthúzta a címet, és göcsörtös betűivel odaírta az újat, a feladó helyén pedig a friesingi központi elosztó címe állt. Ezen a vaskos borítékon már kívülről látszott, hogy baj van. Csak néhány nappal később, amikor végre kinyitottam, akkor láttam meg, ki- től jött, és megkönnyebbültem a gondolatra, hogy nem engem ért a baj.

Henry levele így végződött:

„Másképp képzeltem el az itteni életet. Rosszabnak de nem ilyen szomorúnak. Min- dig mindenki szomorú itt, én is. Én azért vagyok szomorú mert a fiúk hiányoznak meg Erika és mert egyedül kell csinálnom. Egyszer nővel van olyan mint százszor egyedül, ezt a többiek mondják de én mondom neked, ezerszer sincs olyan jó. Ez a sok sities bölcsesség nem ér semmit, hidd el nekem mért nem mondta ezt el nekem az apám? Egyébként csak kétszer volt beszélőn. Tudja hogy ő a hibás és sajnálja. Elfogadtam a

bocsánatkérését, mit csináljak ő az apám. De azért nem kellett volna azt a rossz dumát lenyomnia. Bizony fiam mondogatta mindig, ezeket a holmikát a háború alatt két ládában, a prinzregentenstrassei pincében ásták el. Bizony fiam a háború után a házat mindha elfújták volna de a ládák még ott voltak. Bizony fiam én magam ástam ki őket a két kezemmel, én meg az öreg Bernseitl és nem is akartam hogy az enyémekek legyenek, de azt mondta olyan boldoggá tettem azzal az amerikai vízummal, hogy ez a legkevesebb. Micsoda egy mese! Én meg elhittem neki! Sajnálom, hogy hazudtam nektek, főleg neked tartozok bocsánat kéréssel. Tudom mennyire szeretted a matrózzruhási fiút ugyanúgy ahogy én is szerettem, de már nem tudom szeretni és nem is akarom visszakapni. Megtarthatod ha akarod. Vagy dobd a szemébe, aztán – MANI PULITE! Tiszta kéz, érted! Ha kijutok innen tiszta lesz a kezem. Nem fogok inni, még többet leszek eggyüt a fiúkkal és el fogom felejteni azt az átkozott filmet. Most van egy jobb filmötletem, már el is keztem írni. Erre biztos rögtön kapok pénzt és nagy kasszasiker lesz. Beszrat hasem! Itt a levélben nem árulhatok el róla sokat, mindenesetre börtön-sztori lesz. Direkt a belügyminisztériumnál akarok rá pénzt pályázni, nem engedhetik meg maguknak hogy ne adjanak, majd elmesélem miért. Már nincs sok hátra, csak tizenegy hónap, akkor találkozunk és mindent elmesélek. És te hogy vagy? Írtál azóta új besztszellert? A te Henryd.”

Az aláírás mellé egy nagy, vigyorgó galambot rajzolt, aki egyik szárnyával revolvért tart a homlokához, a másikkal pedig befogja a szemét.

15

Azóta sem láttam Henryt. Már régen kint lehet, és remélem, jól van. Már majdnem hat hónapja élek Frankfurtban, és ahányszor visszagondolok a müncheni időkre, mindig ő jut eszembe elsőként. Nem is tudom, miért. Henry és én soha nem voltunk igazán barátok, nem is vettem olyan komolyan, amennyire szerette volna. Talán ezért is gondolok rá olyan gyakran. És talán soha nem is szabadulok meg a szégyentől, hogy megloptam. Nem a képre gondolok, hanem a *Brüder Geduldigra*. Mert az összes könyv, amit azóta írtam, a *Brüder Geduldig* egy-egy változata, és hazudnék, ha azt állítanám, hogy nem tudok erről.

Minél több idő telik el München óta, annál bizonyosabb vagyok benne, hogy egyszer majd visszatérek. Tudom, nem ugyanaz a város, mint régen, de mindegy. Közben a Tresznjewski is megszűnt. A régi vendégek kezdtek elmaradozni, újak nem jöttek, vagy egy-két este után átpártoltak az Odeonba. És amikor újra fölmentek a bérleti díjak Schwabingban, bezárt a Tresznjewski.

Van egy este, amit nem tudok elfelejteni. Augusztus lehetett, félig kiürült a város, a Tresznjewski is, és mindannyian kint ültünk a Barer Strassén. Unalomból valami gyerekes játékot kezdtünk játszani, az volt a lényeg, hogy mértük az időt két taxi között, vagy hasonló, és aki megnyerte a játszmat, fizetett egy kört. Így ment ez órákon át. Mindenki ott volt, vagy majdnem mindenki, és amikor elment a kedvünk a játéktól, némán bámultuk az éjszakai eget. Hirtelen az Alte Pinakothek fekete sziluettje fölött kis fény gyúlt, rövidebb utána fehér, kék és zöld fények százai, ezrei. Néhányan eltátották a szájukat a csodálkozástól, és kiáltozni kezdtek. Franz fölmászott a székére, kezét a szemé elé tartotta, mintha a felkelő napba nézne. Mindenki utánozni kezdte, ott áll-

tunk a székünkön mozdulatlanul, mereven, mint a Glypthotek kőszobrai. A nagy megindultság kellős közepébe reccsent Henry hangos, durva, részeg hangja: – Nincs is ennél szebb, mi? – Aztán elkacsázott, átment a Theresienstrassén a piros lámpánál, és amikor eltűnt a villamosmegálló mögött a sötétben, a különös fényjáték is véget ért. – Caramba! – hallottuk még utoljára a távolból Henry kiáltását, azután újra minden csendes lett az éjszakai Barer Strassén.

16

Olykor elüldögélek a feleségemmel a hamis Liebermannunk előtt, és hallgatagon szemléljük. Amióta tudom, hogy nem valódi, nem szeretem annyira, oda is adtam a feleségemnek. Neki mindegy, hogy valódi-e vagy sem. A szobájában az íróasztala melletti kis heverő fölé akasztotta, nagyon jól mutat.

Nem tudom, mit lát a feleségem, amikor ezt a képet nézi. Én már régen nem a matrózruhas fiút látom. Nem látom az élénken csillogó szempárt és azt az iszonyú mosolyt, amitől az ember rögtön meg akar tanulni ugyanúgy mosolyogni, mint ő. Dudeket látom és Sally „Shtik” Tankert, Erikát látom és a fiúkat – és látom Henryt meg magát annak idején a lakásomban, amikor odahozta a képet. Leült a nappaliban a heverőre, rágyújtott egy cigarettára, és csak annyit mondott: „Semmi más nem kell, csak egy kis szerencse.” És aztán elmosolyodott, ugyanolyan hidegen, mint a mi matrózruhas fiúnk.

Csengery Kristóf

LÁTOMÁS A STRANDON

Főtt kukoricára várt és
 barna volt a bőre elől kicsit
 szétnyílt a blúza éreztem
 a tűző nap épp gőzzé alakít
 egy vízcseppet a tarkómon
 láttam a barátnőjéhez beszél
 jólesett hallani amit mond
 sielés volt benne lanovka tél
 egy percre enyhületet adott
 a hidegnek már a képze is
 és bár a hangjában jól kivehetőn
 ott remegett valami kis
 hamisság egy aprócska kósza
 megcsuklás kétes árnyalat
 mégis öröm volt látni ott
 ahogy vár és nézi sütik a halat

palacsintát főzik a kukoricát
öröm és vágy és fájdalom
bújócskázott bennem éreztem
amíg itt áll amíg láthatom
nem őt bámulom nem is a testét
nem is a hangja szól
valami más látszik hallatszik
a test mögül a hang alól
valami rejtőzködő és illanó
és mindig új és mégis örök
valami ami üres és súlyos
akár a versben a szóközök
egy pillanat amelytől elszorul
a torok megroppan az ág
főtt kukoricával a kezében
ott megy ott megy az ifjúság

DAL A KÖLTÖZÉSÉRŐL

Amikor szétbontasz egy életet,
hogy aztán máskor, máshol összerakd,
előkerül sok elvetélt *lehet*,
s kelleetlenül belátott *nem szabad*.
Ha szétszerelsz egy régi életet.

Ahogy ott fekszik darabjaiban,
feltárja titkait a múlt: kopás,
törés. Mindaz, mi máskor rejtve van,
s amit jobb volna, ha nem látna más.
Hever ájultan, darabjaiban.

S nem is lesz már olyan, mint volt, soha,
hiába bűvészkednél, részeit
egymáshoz illesztvén: az oldala
repedt, s lepattogzott róla a hit.
Nem lesz olyan, mint egyszer volt, soha.

Schein Gábor

(VONAT DUBROVNIKBA)

ezt az utcát egy hetven éve írt regényben nyirkos
köd fedti, és ritka gázlámpái közül csak minden
második ég. egy kapualjban leszúrnak egy férfit,
és végig nem derül ki, hogy ki volt a gyilkos.
törvényt a láthatatlan burok, a fegyelem s az illem
szabna, de a cselekmény máshol folytatódik,

az író úgy dönt, hogy induljon dubrovnikba egy vonat,
és a lefüggönyözött kupéban üljön ott az özvegy
s egy idősződő tanár, a szeretője. találgatom,
melyik lehetett az a kapualj. a környék persze sokat
változott. pereg, omlik minden, két magas ház közt egy
földszinteset épp most bontanak, elakad a forgalom.

hat éve költöztünk ide. a szomszéd öregasszony
a második héten elmesélte, a házban ki hogyan lett
öngyilkos. volt, aki gázzal, volt, aki a lichthófbá
ugrott. remek, gondoltam. viszont a sarkon
tavasszal nyitottak egy jó kis olasz éttermet,
valami fűszert kevernek ott a paradicsomszósza,

ami a parmezánnal megvadítja a tésztát. dubrovnikban
különben én is jártam. az ernyők között bicikliztem,
a nap a hátam mögött volt, a kikötőben gyufaszál
árbocok ringtak. mikor a lányomat tanítottam,
a négykerekein hogyan hajtsa a pedált, és azt hittem,
sosem fogja megtanulni, eszembe jutott az a nyár,

és dubrovnikról eszembe jutott a regény is,
melyben az utcát nyirkos köd fedti. és láttam, ahogy
a zöld kisbicikli üresen gurul. attól félttem, egyszer
visszatér a gyilkos. történetét elolvastam, mégis
bosszút áll: mint egy filmben, mindenki a járdára rogy,
nézi a lányom, miért lövöldözök egy öreg mauserrel.

(FÁCÁNLEVES)

egyszerre két fácánt csapott fejbe a lökhárító.
szerencsés fogás, mondtad. megálltunk, és a két
test a csomagtartóban landolt. ha volna időlagút,
újraindíthatnád a motort. oszlani kezdene a fejfájdító
reggeli köd, a vér ugyanolyan foltban szivárogná szét
az újságpapíron, és a szárnyakból ugyanazt a fácánragut

készítenéd el, zsír gyöngyözne a leves színén.
de a motor nem indul. beégtek a gyertyák, vagy
az aksi merült le, tőlem ne várd, hogy segítsek.
mint hegymászó, ki a hegy lábához ért, siettetném
inkább az időt: idegen arcokban már nem látlak,
és ha valami trükkkel sikerülne visszatérned,

nem ismernélek föl rögtön. mintha haláloed
percében vaku villant volna, ugyanaz maradsz, nem
változol többé velem. még sincs ebben semmi
véglegesség. sötét van, eltűntek köztünk az irányok,
és amit szerettél, nem köt már magához az sem –
a fácánlevest jól elsóztad, alig bírtam megenni.

Gabriel Liiceanu

A TILTOTT AJTÓ

Demény Péter fordítása

2001. május 3.

Az első bejegyzést, melynek „terápiás” célja van, s azt bizonyítja, hogy a fájdalom elkezdődött, hogy a lelki betegség elharapózik bennem, s én bátoritanul és kétségbeesetten éppen az írás felé próbálok menekülni – ostobán használtam ezt a szert, hiszen az akut fázisban teljesen hatástalan, csak a lábadozásban segíthet –, az első bejegyzést tehát január 7-én, vasárnap délután négy óra felé írtam. Nyilván megsejtetem, hogy egy olyan folyamat első dokumentuma, mely ezután kezdődik, s ezért még volt annyi erőm, hogy becsúsztatssam egy újrahaznosítható bézs dossziéba, melynek fedelén, fogalmam sincs, miért, az olvasható: „Roumanie”.

Most ismét elolvasom, s rájövök, mennyire nincsenek szavaink a széthullás ábrázolására. Aki ezt a pár sort elolvassa, patetikusknak és pozórnek gondolhatja, vagy ami

még rosszabb, úgy ítélné meg, hogy rossz minőségű irodalmat írok – és igazat kelene adnom neki. És éppen ez a kellemetlen: ezekben a pillanatokban a szavak nem képesek jelezni a riadókészültséget, mely nem egyeztethető össze az irodalommal. Tökéletesen emlékszem, mit éreztem akkor, és mindig is emlékezni fogok, méghozzá egy nagyon egyszerű oknál fogva: lelkileg rendkívül rosszul éreztem magam. Úgy kezdtem el írni, ahogy az ember minden útjába kerülő dologba belekapaszkodik egy meredek lejtőn: zuhanás közben magammal rántottam önnön szavaimat. Ezek a szavak olyanok voltak, akár egy utolsó sorompó, amelyet leereszthettem a gonosz előtt, az egyetlen „dolog”, amely a kezembe akadt, miközben tapogatóztam, a fegyver, melyet fölemeltem, hogy még egyszer, utoljára megpróbáljak küzdeni, mielőtt végleg megadnám magam. A szavak révén megkettőztem a gonoszt, így akartam elüldözni vagy legalább távol tartani azáltal, hogy megnevezem. Írtam ugyan, de soha nem álltam ilyen távol az irodalomtól, mint most. Páciens és orvos voltam egy személyben: meg szerettem volna gyógyítani magamat, s úgy használtam a szavakat, ahogy a keresztény a kard markolatát egy kísértet láttán: improvizált keresztként. Elhatároztam, hogy mindent lejegyzek, amit érek. Olyan voltam, akár a hajóskapitány, aki hajótörés után, még mielőtt elsüllyednének, mindent beír a hajónaplóba, mint a rendőr, aki jegyzőkönyvet készít a balesetről, vagy mint az entomológus, aki egy rovar minden egyes mozdulatát leírja.

Csakhogy a süllyedő hajó, az utcán elütött ember, a leírás tárgya – mindez önnön lelkem volt, mely akkor nagyon közel járt a véghez.

Lelkünk immateriális, s ezért a legtöbb ember számára, aki nem tudja, milyen iszonyú súlya van olykor ennek a léleknek, az ő számukra tehát hihetetlen, hogy úgy fájhat, ahogy a lábunk, a hasunk vagy a fejünk fáj; hogy kitörhet rajtunk egy „lelki grip-pa”, hogy „lélekkövünk” lehet, hogy egyik napról a másikra fölfedezheted a lelki rák tüneteit. Hogy lehetséges ez? Nem érthető vajon, hogy egyszer, amikor jobban éreztem magam (bár rövid időre, alig néhány napra), megpróbáltam megtudni, milyen mechanizmus tart a víz színén, és mi történik, amikor elmerülünk? De először lássuk, mit jegyeztem le azon a januári vasárnap délutánon:

„Hogyan változhat meg egy nap »színe«? Megváltoztathatom az árnyalatát azáltal, hogy *azt írom, amit most*; hogy egyáltalán *írok*? Kapaszkodjam a szavakba – egy mondat, aztán még egy –, abban a reményben, hogy segítségükkel kiúszhatom a partra az önutálat örvényéből, melyben most kapálózom? Ha ezt mondom, ha *írok magamnak*, jobb lesz vajon? Aztán meg, hogyan tudnál írni, amikor legszívesebben elbújnál, eltűnnél a föld színéről? Mennyi ideig folytatható ez a gyakorlat a folytonos utálat hangulatában, gombóccal a torkodban, megakadó lélegzettel, miközben az az érzésed, hogy el-sorvadsz a gyöngeségtől? Ezek a vasárnap délutánok... Mindennap ezek az elviselhetetlen délutánok... A pánik, mely az est leszálltával elfog... Semmi nem vonz, amit tehetnék: nem tudok felállni a fotelból, sem benne maradni, nem tudok olvasni, nem tudok aludni, nem tudok enni, nem tudok beszélni, nem tudok járni. Pedig nagyjából ezek a lehetőségeink. Csak az a halvány óhaj marad, hogy az ágyra üljek, térdemet felhúzzam a számig, s magamba zárkózzam, mint azelőtt, hogy ebbe a létbe száműztek volna, ismét magzatként, mintha az undor hullámából születtem volna újra, mely lassan arra a partra sodor, amelyen születésem előtt hevertem. Nem ez, a visszafejlődés az eltűnés legegyszerűbb módja, ha abból indulunk ki, hogy az élet szobájából ugyanazon az ajtón lehet kimenni, amelyen gyakor bejöttünk?

De hát föllátni sincs erőm. Nem érek el az ágyig, hogy legalább *mímeln* tudjam azt

az állapotot, amelybe kerülni szeretnék. Mit tehetnék? Elsősorban azt, hogy ne hallgassak zenét, a hangok révén ne adagoljam túl a mérget. (Hogy lehet, hogy a zene még jobban lehúzza?) Írjak, egyre írjak... De mit írjak még? A szavak elfogytak, s ha egyszer följegyeztem a fájdalomnak ezt a görcsét, már csak egyvalami következhet: hogy lelkem mélyébe zuhanjak.”

Az orvosok depresszióknak nevezik ezt az állapotot. Én inkább úgy látom, ilyenkor az az illúziórendszer esik szét, amelynek köszönhetően képesek vagyunk előrehaladni, tenni, amit tennünk kell, megformálni a következő pillanatot vagy a következő napot. „Az illúziók rendszere” – ez egész életünk legfőbb sarkantyúja, „az egzisztenciális sárgarépa”, amelyet az élet az orrunk alatt lobogtat, terveink, amelyeket önnön élet-erőnkől alakítunk, és amelyeket, mint valami újszülöttet, a karunkba veszünk, s úgy dédelgetünk, hogy abban a pillanatban, amikor végül megvalósítottuk őket, rögtön el is távolodjunk tőlük, s amelyeket éveken keresztül hajszolunk fáradhatatlanul, akár egy állat, amely kábultan követi a tápláléka árasztotta szagot. Így születik életünk *értelme*. Csakhogy *mi* vagyunk azok, akik az étet, melynek illatát szüntelenül, naponta szagolgatjuk, ezt a feltétlenül szükséges táplálékot kiizzadjuk magunkból, és éppen ez a folyamat, „az illúziórendszer” állandó gyártása biztosítja szellemi egészségünket.

Ha nem így lenne, ugyan mi tartana életben minket, mindannyiunkat, akik zsebünkben egy halálos ítélettel születünk? Ha nem lenne ez a zsigereinkbe diszkrétén belopott, illúzióval felfújt légzés, amelynek az a feladata, hogy megvédjen az egyetlen biztosan bekövetkező dologgal (vagyis a halállal) való ütközés sokkjától, akkor minden reggel összezúzott lélekkel ébrednénk. Ha nem lennénk befogva a töméntelen dolog hálójába, amelyeket *el szeretnénk* végezni – a legapróbbaktól (még egy pohár víz megivásához is szükség van egy atomnyi akaratra és illúzióra) a legfenségesebbekig –, akkor mitől ragaszkodnánk annyira ehhez a földhöz? A gondolattól, hogy hátrahagyunk valamit? Valamit, ami túlélne az évszázadokat? Ugyan milyen évszázadokat? Amelyek elvesznek a történelem porában? És milyen történelem? Amely egyik napról a másikra eltűnhet az emberi faj nem megvetendő önpusztító potenciálja eredményeképpen? Vagy (ha elfogadjuk, hogy ennek a fajnak még mindig vannak végső tartalékai, melyek révén haló porából is feltámad – a genetika mérnöki megtervezettségének köszönhetően – az a történelem, mely „természetes módon” mindenképpen befejeződik egykor a Föld végső összeomlása alkalmával (igaz, ezt a folyamatot ötmilliárd évnél is többre becsülhetjük), amely után a Nap is végleg kihűl, és amelyet az Élet megjelenésének „reménysége” vált fel (egy újabb végső összeomlás előtt) a Világegyetem egy új, eladdig nem is sejtett pontjában?

A dolgok ilyen állapotában „a világ hiúságával” való együttélés kizárólag az „illúziórendszer” tudatában lehetséges: az egyik illúzió az, hogy utódot kell nemzenem, a másik, hogy ki kell verekednem magamnak egy helyet a világ színpadán, a harmadik, hogy küzdenem kell egy eszméért, a negyedik, hogy funkcióm kell legyen, hatalmam és pénzem, az ötödik, hogy írnom, festenem kell, vagy zeneszerzéssel kell foglalkoznom, a hatodik, hogy „valamit” jelentenem kell felebarátaimnak, a hetedik, hogy a gesztusaim befolyásolhatják vagy éppen megfordíthatják a „világ sorát”. Az egész életünk ezen az illúziószövedéken alapul és fejlődik.

De miért kell mindezt „illúzióknak” nevezni? Miért lenne illúzió, ha az orvos gyógyít, az építész épít, a könyvkiadó pedig könyvet ad ki? Miért lenne illúzió visszaszerzett

egészségem, a ház, amelyet ízlésemnek megfelelően rendeztem be, és amelyben életem alapvető tényei történnek, vagy a könyv, amelyet elalvás előtt a kezemben tartok? A nyers, ségyentelen és ízléstelen válasz ezekre a kérdésekre az, hogy minden dolog a semmiben végződik. Éppen azért, mert egyetlen gesztusunknak sincs „saját” vége, és az örökkévalóság szempontjából egyiknek sincs értelme, mindegyiket beszippantja a halál „végérvényes igazsága” – végső soron tehát *illúziók* csupán. Ahhoz, hogy végig tudjunk menni az élet útján, hogy ne dermedjünk bele az értelmetlenség halotti maszkjába, szükség van egy illúziórendszerre, az örökkévalóság egy „minthá”-jára, amelyből a halál gondolatát időnként kiűzzük. Lelkileg csak akkor lehetünk épek, ha bizonyos értelemben „szemet hunyunk”. Ennek az egzisztenciális rövidlátásnak az illúziórendszer az egyetlen biztosítéka, az egyetlen erőd a tisztánlátás ellen, amely minden egyes reggelen arról próbál meggyőzni, hogy ne hagyjuk el az ágyunkat.

Ne nyúlunk tehát ahhoz a pecséthez, melyet azokra az illúziókra forrasztanak, amelyekbe genetikailag becsomagoltak. Lényünk kódjába úgy rejtették el az illúziót, mint egy enzimet, amely ha eltűnne, megszűntetné az anyagoknak azt a metabolizmusát, melynek köszönhetően élünk. Elképzeltük úgy is, mint egy védőréteget, amely nélkül a lélek közvetlen kapcsolatba kerül a tisztánlátással, és szétporlad. Ami persze nem azt jelenti, hogy amíg az illúzió működik, addig a tisztánlátás nem létezik, és amíg az illúzió megőrzi ép eszünket, addig a tisztánlátás jelezte igazságokat teljes mértékben figyelmen kívül hagyjuk. Csakhogy az, hogy figyelembe vesszük őket, még nem jelenti, hogy nyugtalanítanak is. Ellenkezőleg, illedelmesen meghúzódnak lényünk peremén. Hogy észrevegyük őket, arrafelé kell sandítanunk, „eszünkbe kell jutniuk”, ami azt jelenti, hogy általában „nincsenek az eszünkben”, elő kell csalogatnunk őket a rejtékhelyükről. A betegség mechanizmusa éppen ez: életünk „legfőbb igazsága” lényünk pereméről annak középpontjába helyeződik át, a tisztánlátás véletlenből módszerre változik. Rothadássá. Lenyúzzák rólunk az illúziót, az élet epidermisztét.

Kubrick egyik filmjében egy férfi álmában végtelen folyosón megy végig, amelyen a rajta elhelyezkedő szobáknak szélesre van tárva az ajtaja. Az üres és iszonytató szobák egymásra következése váratlanul megszakad. Az egyik szoba közepén, arccal az ajtó felé, egy nő áll vakító meztelenségében, s int a férfinak, hogy jöjjön be. A férfi belép, és átkarolja a nőt. Ezután a felvevőgép lassan elmozdul, a nő hátához ér. Akkor látjuk, hogy a férfi karja egy rothadó, bűzös testhez ért, a bőr *alatti* rétegekhez, a lemezteletlen izmokhoz, a vérbe, a porcogók, a csontok közé, amelyek itt-ott felbukkannak.

Kubrick itt egy homályos témát mutat nekünk: önnön testünket. Mi a testünk „igazsága”? Vajon egy meztelen ember *valóban* meztelen? Vagy saját bőrébe van felöltözve, míg az igazi meztelenség még egy levetkőztetéssel jár, amelynek során a nyúzás, a metszés és a kibevezés révén a zsigerekhez is eljutunk? Mikor magamhoz ölelek egy testet, mi „számít” igazán: a bőr selymessége vagy az emésztés, amelyet ez a bőr olyan jól eltakar? A csókban mi a fontos, az ekstázis vagy az a nyálmennység, amely egyik szájból a másikba vándorol? *Fenséges* két ölelkező test? Vagy az egyesülés aktusa egyszerűen groteszk torna, amelyet nyögések kísérik?

Amíg homályos dolgok léteznek, amelyek megjelennek, felajánlanak és megmutatnak valamit, ugyanakkor visszahúzódnak, elrejtene, mást mutatnak, addig végső soron minden nézőpont és választás kérdése. A viselkedés, ahogy ezekhez a dolgokhoz viszonyulunk, mindig választásra kényszerít: megállunk a csodálatos epidermisznél, vagy

a „levetkőztetés” meggondolatlan gesztusával behatolunk a zsigerek „valóságába”? Mi „valódibb” egy dolog esetében: az, ami azonnal látható? Vagy az, ami el van rejtve benne, a távoli, amit a kéz nem ér el, de ami alkalomadtán (erőfeszítésünk vagy egy sajátos műtét eredményeként) láthatóvá válik?

Az illúziórendszer összeomlásának távoli oka éppen ez: az a képesség, amely láthatóvá teszi, ami első pillantásra láthatatlan. Az epidermiszt nyugodtan nevezhetjük illúzióknak, s az „epidermisz illúziója” azért omolhat össze, mert egy test zsigerei el vannak ugyan rejtve, de *elvileg* nem láthatatlanok. A betegség, a szenvedés és a halál *ebben a pillanatban* nem érzékelhetők, elfátyolozottak – egyelőre lesben állnak. De elvileg megjelenhetnek, láthatóvá válhatnak, és megfogalmazhatók úgy is, mint „életünk végső értelme”. Semmi jelentősége annak, hogy most még a zsongás, a beszéd, az örökök, a szórakozások és a vágyak rétege rejtje őket, melyet mindközönségesen „életnek” nevezünk.

A betegség, melyet az orvosok depresszióként határoznak meg, s amelyet a magam részéről inkább az illúziórendszer összeomlásának neveztem a fentiekben, nem más, mint ez az egzisztenciális rothadás. Mikor megindul, az a mechanizmus, melynek révén pillantásunk alkalmazkodik a dolgok kétértelműségéhez, s *pontosan* annyira rejtje el a lényegét, hogy megakadályozza a leleplezést, ez a mechanizmus tehát meghibásodik. A depresszió annak belopakodása, ami addig láthatatlan volt. A felszín, a csodálatos dolgok központja, hirtelen összeroskad. Most a mélység, a semmi, a szakadék válik szabállyá, vagyis mindaz, ami addig lesben állt.

• Fővárosi térzene •

Áfra János

AZ 1880-AS ÉVEK NÉPMULATSÁGAI ÉS MUNKÁSSZÓRAKOZÁSAI A FŐVÁROSBAN

Közzéteszi Kovács Ákos

A magyar néprajztudomány és művelődéstörténet egyik sajnálatos mulasztása, hogy a Budapesten, illetve a városokban élő nem paraszti rétegek kultúrájának rendszeres kutatását nem tartotta feladatának.

1950-ben azonban, nem minden politikai indíték nélkül, megalakult a Mun-

kásfolklór Munkaközösség, majd néhány évvel később Dömötör Tekla, Tálasi István, Kovács László, Barabás Jenő és mások irányításával a Nagy-budapesti Néprajzi Munkaközösség. Ez utóbbi, mint a felhívásában olvasható volt, „*budapesti néprajzi tanulmányok kidolgozására*” pályázatot írt ki. A pályázók munkáját megkönnyí-

tendő, a munkaközösség győri vándor-
gyűlésén számos előadás hangzott el, s rö-
videsen napvilágot láttak Dégh Linda és
Ortutay Gyula publikációi is (A MUNKÁSSÁG
NÉPRAJZI KUTATÁSA, 1952; ÚTMUTATÁS A MUN-
KÁSOSZTÁLY NÉPRAJZI VIZSGÁLATÁHOZ, 1953; A
MAGYAR NÉPKÖLTÉSZET. ÚTMUTATÓ VÁROSI ÉS FA-
LUSI ELŐADÓK SZÁMÁRA, 1952). Ezek a publi-
kációk felhívták ugyan a pályázók figyel-
mét arra, hogy vizsgálják meg, „*miként ala-
kulnak a parasztek munkássá azáltal, hogy sa-
ját műveltségük átadásával egyben átveszik a
munkásosztály sajátos nemzeti és nemzetközi
műveltségét*”, de nem tisztázták egyértel-
műen, hogy a szakemberek voltaképpen
mit is értenek a munkásság néprajzán, il-
letve folklórján.

Mindent jól tükrözte, hogy a bizottság
amellett, hogy a pályázókat Nagy-Buda-
pest néphagyományainak, dalainak, szo-
kásainak gyűjtésére és feldolgozására ösz-
tönözte, egyben a nagy-budapesti „pa-
rasztság” népművészetének, gazdálkodá-
sának feldolgozását is javasolta. Aminek
a pályázók egy jelentős része A NAGY-BU-
DAPESTI ÉS PEST KÖRNYÉKI RADICSOMKULTÚ-
RA GAZDASÁGI ÉS NÉPRAJZI VIZSGÁLATA című, il-
letve ehhez hasonló témák feldolgozá-
sával, különös tekintettel a „*megváltozott,
új szocialista formákra*”, általában eleget
is tett...

Néhányan viszont érdekes és témavá-
lasztásukban kifejezetten újszerű dolgo-
zatot küldtek be a pályázatra. Ezek közé
tartozott például Zoltán József két kitű-
nő, később nyomtatásban is megjelent,
ma szinte megszerzethetetlen munkája (A
BAROKK PEST-BUDA ÉLETE, Bp., 1963 és a NÉ-
PI SZÓRAKOZÁSOK A REFORMKORI PEST-BUDÁN,
Bp., 1975).

Míg a szerző első pályamunkájában a
töröktől visszafoglalt, rommá lőtt város
százéves történetét dolgozta fel, külön
kitérve a lassan ocsúdó város egyházi és
világi ünnepeire, a városi polgárság szo-
kásagyományaira és hiedelemvilágára,
addig a másodikban igen plasztikus ké-

pet festett a két város XVIII. századi ün-
nepi szokásairól, a gellérthegy-i búcsú-
ról, a pünkösdhétfői svábhegyi kirándu-
lásokról, a lipótmezei őszi népünnepek-
ről, a pesti vásárokról, vásári látványos-
ságokról stb.

De más érdemes dolgozatok is érkeztek
a pályázatra. Olyanok például, amelyek a
budapesti gyermekjátékokról, a nagyváro-
si szubkultúra világáról, a börtönélet szo-
kásairól adtak képet, illetve a Tabán, Pest-
erzsébet vagy a „*proletár város*”, Újpest la-
kóinak életét, mindennapi szokásait dol-
gozták fel.

Megint mások a koldusok és cigányok
titkos írásjeleit mutatták be, és a város „*ér-
des részén*”, a szemégyűjtőtelepeken ten-
gődő guberálók mindennapjairól írtak.
Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály 1956
februárjában küldte be a pályázatra rövid,
akkor még csak 146 gépelt oldalas BU-
DAPEST A FATTYÚNYELVBEN című dolgozatát,
amely néhány év múlva több ezer olda-
lasra bővült. A kéziratot mű egy-egy pél-
dányát az MTA Nyelvtudományi Intézete,
a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (jelzet
Bq 0910/273.), illetve az Országgyűlési
Könyvtár őrzi. (Az utóbb említett három
pályaműből a VÁROSANTROPOLÓGIA című te-
matikus számában a *Mozgó Világ* 1994/5.
száma közölt részleteket.)

Hasonlóan újszerű volt Áfra János
(1901–1984) MUNKÁS-NÉPIJÁTÉKOK ÉS TÁR-
SAS SZÓRAKOZÁSOK A RÉGI BUDAPESTEN (1868–
1918) című dolgozata, amelyből most egy
fejezetet közlünk.

A szerző munkája elsősorban azért ér-
demel figyelmet, mert világosan kitűnik
belőle, mennyire kétarcú, részben parasz-
ti, részben polgári, kispolgári jellegük
volt az 1880-as években a budapesti mun-
kásság népmulatságainak, szórakozásai-
nak. Amikor Áfra például arról ír e feje-
zetben, hogy a könyvnyomdászok miként
kezdtek a Medve utcai Fácán vendéglő-
ben „*póriás modorban*” megrendezni a jel-
mezes szüreti mulatságot, akkor ez két-

ségekívül a faluról a városba kerülő népesség nosztalgiajáról árulkodik.

A népmulatságok egy másik, igen jelentős részének viszont kifejezetten polgári jellege volt. A sokszor vegyes (német) ajkú munkások, akik a *Népszava*, illetve a *Völkstimme* szerint, ünnepeiket a Polgári Lövöldében tartották, hajókirándulásokat szerveztek, s vettek azokon részt – sokszor úgy, hogy nemcsak a közeli Rákospalotára, hanem a távolabb fekvő óbudai és újpesti Duna-szigetekre is ellátogattak –, műkedvelői előadásokra jártak, a kerti mulatságon Bosco-bűvészműtáványokat rendeztek stb. A szerző tanulmánya tehát nem azt igazolta, hogy a faluról a fővárosba kerülő népesség átvette volna „a munkásosztály sajátos nemzeti és nemzetközi műveltségét”, hanem sokkal inkább azt, hogy a népi játékok és társas szórakozások jó része voltaképpen a polgárság „felülről nyújtott”, leszálló kulturális értéke volt.

Áfra dolgozatát a Nagy-budapesti Néprajzi Albizottság elfogadta, és Zoltán József díjnyertes pályaműve után a második díjjal és 1700 forinttal jutalmazta. Az értékelés főleg a szerző szorgalmát, ügyszerejét, hatalmas és minden vonatkozásban hiteles anyaggyűjtését és feldolgozását emelte ki. (Áfra a korabeli *Népszava* és a *Munkás Heti Krónika* számaiból merítette anyagát.) Valamint azt, hogy munkája alapja lehetne egy, a témát teljes mélységben feldolgozó monográfiának.

Erre azonban nem került sor. A szerző, akit a népi demokrácia ellenségeként 1945 után mint statisztikust kényszernyugdíjaztak, s aki nem sokkal később egy soroksári általános iskolában orosz nyelvet tanított, néhány évig „néger”-ként, mások neve alatt publikált, 1984. január 2-án elhunyt. Kézirata máig kiadatlan.

Kovács Ákos

Hosszú vajúadás után az 1880. év végre meghozta az eddig szétszakadozott hazai munkásmozgalom egységét. Január 11-én az addigi frakciók egyesítésével megalakult a Magyarországi Szociáldemokratikus Párt, és február 1-jétől kezdve az addigi négy munkáslap helyett már csak két lap jelent meg, a *Népszava* és német nyelvű kiadása, a *Völkstimme*.

Az egyesített munkáspárt február 8-án rendezte meg a Polgári Lövöldében első ünnepélyét. Farsang utolsó vasárnapja volt, az ünnepély egyben a munkáskultúra addig szétágazódó, egymással pártoskodó csoportjainak egyesülését példázta.

A műsorban a gróf Coronini ezred zenekara a MENYEGZŐI INDULÓ-val kezdett. Az Aczélhang Dalkör a PÁRIZSI IFJAK című kardalt adta elő, Horváth Erzsébet Herwegh: A BETEG LIZA című költeményét szavalta. A zenekar vígjátéknyitányt játszott, az énekkar a MEIN PARADIES-t énekelte, Pohler úr, a Német Színház tagja elmondta a KOVÁCSOK SZTRÁJKJA című költeményt, majd egy satirikus szavaltat következett (AZ ÉHEZŐ GYAKORNOK), amely „nem tévesztette el jó hatását”, majd ismét az énekkar szerepelt az OLYAN A TE DALOD... kezdetű népdal és a DER JOHANN KOMMT című hangegyveleges ének zenekíséretes előadásával. Ferenczy József, aki ezeken a munkásünnepélyeken csaknem minden alkalommal szavalt, Petőfi REPUBLIKA című költeményével fejezte ki az ünnepély politikai hangulatát.

Ebben az évben ünnepelték meg első ízben az egyesült munkáspártok 1848. március 15. emlékét is. Az ünnepélyen az Aczélhang a MARSEILLAISE-t és a SZÓZAT-ot(!) énekelte, Frankel Leó beszélt az 1789-es és az 1871-es párizsi forradalomról, a nyolcvanegy éves Táncsics Mihály pedig az 1848/49-es magyar szabadságharcról.

Május 1-jét akkor még nem ünnepelte meg hivatalosan a magyarországi proletariátus. Csak 1890-ben vált ez „hivatalos” munkásünnepé. Addig a március 15-i munkásünnepélyeken és a Lassalle-, valamint Táncsics Mihály-ünnepélyeken jutottak kifejezésre legtisztábban a munkások eszméi. Emberek és gondolatok, vágyak és törekvések, emlékek és akarások különösen érdekes találkozásai voltak ezek az első magyar „munkás-márciusi ünnepélyek”, Lassalle- és Táncsics-megemlékezések, amelyeken a nemzeti gondolat át- meg átszötte a nemzetközi forradalmi munkáshangulatot.

Az ez évi Lassalle-ünnepélyeken például (ápr. 12.) az Aczélhang a MARSEILLAISE-t énekelte, valaki elszavalta Petőfi 1848 című költeményét, aztán német nyelvű humorisztikus előadást, a nőkről szóló humoros felolvasást és nagy ügyességgel játszott bűvészmutatványokat („Bosco”-mutatványokat) tartottak. Aranyi hegedűművész népdalokat játszott (REPÜLJ, FECSKÉM, ABLAKÁRA), amely műsorszámok egytől egyig „*derült hangulatot keltettek*” a közönség körében. (*Népszava*, 1880. IV. 18.)

A július 6-án megtartott nyári népünnepélyt már megint kifejezetten „népmulatság” jelleggel tartották. Itt ismét szerepelt a sok embert mulattató zsákfuttatás, díjkuglizás, tréfás sorsjáték és másféle „*vigalmi előadás*”. Az énekszámokban a Varieté daltársulat és az Aczélhang Dalegylet versenyzett egymással. Egy alkalmi színtársulat a NÉGY VÍG SZABÓ című „*zsidó-quartett*”-et is eljátszotta.

Ezen a nyáron különben „*a párttagok szórakozása tekintetéből*” ismét nagy társas kirándulást terveztek zenekar kíséretében Rákospalotára az ott akkor még meglévő erdőbe, de az e nyáron „*folytonosan tartó kedvezőtlen idő miatt*” a népmulatság végleg elmaradt. (*Népszava*, 1880. VII. 25. és VIII. 15.) Pedig ez lett volna az első alkalom, hogy a pesti munkásnépet – a városligeti Bimbó-féle vendéglőtől elindulva – a főváros határain túlra, az akkor már szépen fejlődésnek induló Rákospalota-Újpestre, az ottani munkáscsaládokkal való „*testvéries*” találkozásra kivigyék.

Az elmaradt palotai kirándulás helyett 1880. augusztus 29-én megtartották a Munkás Betegségélyező Pénztár X. alapítási ünnepélyét. A mulatóhelyiség kertjét és termet ezúttal már „*villanyosvilágítás*” borította fényárba, amit a Ganz Villamossági Társaság „*díj nélkül*” adott a Pénztár Egyletnek.

A műsor itt is főleg varieté- és cirkuszi számokból állt, amit hivatásos szórakoztató művészek produkáltak. A három dalárda magyar és bécsi dalokat, a katonai és polgári zenekar változatos hangversenyt adott. (*Népszava*, 1880. VIII. 29.)

De volt itt „*színtánc*” (színpadi tánc, vagyis balett), „*bohózzati tornaszat*”, „*velocipäd művészet*”, voltak „*angol-német hasbeszélők*”, előadtak tréfás német–zsidó dalokat és más tréfás „*dalverseket*” is. (Kuplékat.)

Volt is általános öröm és jókedv. Pompásan mulatott, kellemes élvezetekben részesült mindenki. Végül pedig „*a jóvérű fiatalság olyan táncmulatságot csapott, amelynek még a hajnal hasadása is alig tudott véget szakítani*”. (*Népszava*, 1880. IX. 5.)

A budapesti Könyvnyomdászok és Betűöntők Dalköre ennek az évnek nyarán a lipótmezei Alsó vendéglőhöz vezetett nagy társas kirándulást a „Baldácsy” Hadastyán Egylet zenekara kíséretében. Ebéd előtt a szép számmal megjelent társaság egy része a réten labdázott, más része „*a hegyek közé tett kirándulást*”.

Az ebéd utáni program keretében ekkor volt először a hűvösvölgyi réten munkás-sportünnepély. Elsősorban férfi versenyfutás, amit Leszek Jakab és Wohlan Caesar nyert meg. Ők voltak – a még említendő szereplőkkel együtt – az első, név szerint is ismert magyar munkásatléták.

A közönséget mulattató „*zsákugrás*” díját Streit János nyerte, az akadályokkal egybekötött versenyfutásban Müller Ottó győzött.

Érdekes látvány volt a nők versenyfutása is, akadályokkal. Az akadályt egy-egy kézben tartott tányérba helyezett tyúktojás képezte. Tizennyolc hölgy versenyzett a dicsőségért, és a „divatos” ruhák dacára csakis egy lett „bukott angyal”, ki „a tojásból a gyepen rántottát csinált”. (*Népszava*, 1880. VI. 13.)

Jegyezzük még fel a lap tudósítása alapján ennek az első népsportünnepélynek rendezőit is, mint akik „*tapintatos modorának nagyon sok élvezetet köszönt a közönség*”: Schweins-haut, Zubek, Paulik. A pompásan sikerült réti mulatságot tánc követte, melyen „*párosával versenyezhetett a fiatalág*”. (*Népszava*, 1880. VI. 8.)

A különböző munkásdalárdák sűrűn rendezett hangversenyei, dalestélyei, ünnepi mulatságai közül említsük meg a Budapesti Munkás Dalárdának a Medve utcai Fácánban rendezett május 30-i mulatságát és a november 14-i hangversenyt, amelynek műsora is reánk maradt:

1. Népdalok.
2. IM WALDE. Scholz.
3. DER HANDSCHUH. Komikai szavaltat.
4. BLAU BLÜMLEIN. Énekkar.
5. a) Népdalok.
b) Wälzer rondó. Énekli Riesze k. a.
6. Bordal. Kar.
7. Violin-Concert. Ifj. Lenz úr.
8. FROSCH-KANTATE. Kar.

A hangversennyel kapcsolatban említjük meg, hogy a 70-es évek végén is egyre népszerűbbeké váltak az ún. citerahangversenyek a munkások szórakozóhelyein. A Novotny-féle vendéglőben (Dob u. 67.) szinte hetenként rendeztek citerahangversennyel és tombolával egybekötött „kedélyes estélyeket”. (*Heti Krónika*, 1878. I. 20. és II. 3.)

A könyvkötők szakegylete 1880. V. 29-én a pozsonyi pályaudvar melletti Schuster-féle vendéglőben rendezett citerahangversenyt. Ez volt különben az első eset, hogy egy vidéki munkásdalárda, a pozsonyi „Összhang” a fővárosba jött vendégszereplni.

Ebben az időben az Aczélhang Dalegylet is egyre sűrűbben szerepel a különböző szakegyletek ünnepi műsorain. De maga is rendezett önálló ünnepélyeket. Ilyen volt az 1879. VI. 1-jén tartott zászlóleleplezési ünnepély a Pesti Polgári Lövéldében több fővárosi dalárda „*szíves közreműködése mellett*”. Erre az ünnepélyre a Sándor utca és Bodzafa utca sarkán álló székházból „*ünnepélyes menetben vonult fel a dalárda a Rottenbiller utcában lévő Polgári Lövéldéig*”. (*Heti Krónika*, 1879. V. 25.)

Az 1880. évi február 15-én farsangi bolondestét rendezett a dalárda, Pohler úrnak, a Német Színház tagjának vendégszereplésével, áprilisban pedig már műkedvelő színelőadásokkal kiegészített kedélyes táncmulatságot is rendeztek („*válogatott műsorozattal*”). (*Népszava*, 1880. II. 8., II. 15. és IV. 25.)

Ez időn túl mind gyakrabban találkozunk már a munkásünnepélyek műsorán műkedvelő színelőadásokkal is, amelyek egyre népszerűbbé váltak a munkásközönség körében. Már 1878 elején megalakult Pesten a „Munkás Műkedvelői Kör” (*Heti Krónika*, 1878. II. 10.), amelynek együttese az asztalosmunkások szakegyletének 1880. november 14-én tartott V. alakulási ünnepélyén a NŐK AZ ALKOTMÁNYBAN című színdarabot adta elő.

A többi kézművesipari szakmához viszonyítva elég későn, csak 1880. július 18-án alakították meg a budapesti vas- és fémárumunkások is önképző együletüket. (*Népszava*, 1880. VII. 18.) Ettől fogva aztán ők is sűrűn rendezték a különböző munkásünne-

pélyeket és nagyszabású társas kirándulásokat. Ők valósították meg a korábban tervezett nyári kirándulást is a palotai erdőbe 1881 és 1882 pünkösdhétfőjén. (*Népszava*, 1881. V. 29. és 1882. V. 14.) 1881. augusztus 14-én pedig zenés hajókirándulást rendeztek, amely a belvárosi templomtérrel kiindulva Promontor-Budafokra vitte a munkásokat.

Az említett 1882-es pünkösdi kirándulás ismét „igazi” népmulatság volt a palotai erdőben, ahol több újfajta szórakoztató játékkal gazdagodott a műsor. Volt itt dugasz-céllövés, japáni labdajáték, nyereséymes karikadobálás, díjjal egybekötött versenyfutás stb.

A kiránduló társaság zeneszó mellett indult el – vonaton – a Nyugati pályaudvarról Palotára, ahová az Aczélhang Dalegylet is elkísérte őket. A nők és gyermekek ingyen vehettek részt a kiránduláson, a férfiak 30 krajcáros kirándulási jegyet váltottak. Velük volt az Aczélhang Dalárda a következő, 1883. évben rendezett lipótmezei kiránduláson is, ahová a London Szállótól indulva a Margit hídon át vonultak ki zenekíséret mellett.

A könyvnyomdászok is évről évre megrendezték a „Szép juhásznő”-nál hangulatos majálisaikat, amelyekre mindig a Városmajorban gyülekeztek.

Az 1883. évben maga a párt rendezett ismét nagyszabású munkás-nyári ünnepélyt a pesti Polgári Lövölde kertjében (amelynek egyik bejárata a Király utcában, másik a Rottenbiller és Damjanich utca sarkán volt). A párt mindenről gondoskodott, hogy ez alkalommal is „*valóságos népünnepély*” szórakoztassa a munkásokat.

A humoros és műkedvelői előadásokon és a három munkásdalárda (Aczélhang, Asztalos, Szabó) kóruselőadásain és a katonai zenekar hangversenyein kívül volt itt zugszínház, mészófa különféle díjakkal, zsákfuttatás, késdobálás, tekepálya és más mulatató, szórakoztató játék.

A kertben egy valóságos falusi csárdát állítottak fel. Sörfőzdében mérték a valódi, hamisítatlan kőbányai söröket. (*Népszava*, 1883. VII. 8.)

De a fiatalságnak most is a táncvigalom volt a leglényegesebb. A jelen volt „*szép táncosnők*” már délután négy óra körül türelmetlenül óhajtották jární – a csárdást. De a táncvigalom csak kilenc óra körül kezdődött – a rendkívüli bőséges szórakoztató műsor után –, s „*amúgy istenigazában eltartott reggel 5 óráig, mikor is egy egészséges eső, mint lehűtő és befejező eredt neki*” – írja a mulatságról a *Népszava* idézett száma.

A mulatságot rendezők sorában egyre újabb és újabb szakegyletek, önképzőkörök, dalosegyletek jelentek meg. Az asztalosok önképző egylete 1881. május 22-én Tóth Ede egyik népszínművét, majd 1883. március 11-én *AZ ÍGÉRET SZÉP SZÓ...* című eredeti népszínművet játszotta a Polgári Lövöldében. Az egyletnek ekkor már saját dalárdája is volt, amely 1882. március 25-én tartotta a Schuster-féle sörcsarnokban – Bodor Lajos karmester vezényletével – első önálló dalestétjét a következő műsorral:

1. Alkalmi megnyitóbeszéd. Madari Gábor elnök.
2. DALÁRINDULÓ. Hubertól.
3. ÉLŐ SZOBOR. Vörösmartytól.
4. KÁPOLNA. Kreutzertől.
5. HUSZÁR PANASZA. Tóth Kálmán verse.
6. VADÁSZ DAL. A BÜVÖS VADÁSZ-ból (Weber). (*Népszava*, 1882. III. 19.)

A szabósegédek önképző egyletének is volt már műkedvelő csoportja, amely 1881. május 29-én, a IV. alakítási ünnepen a FEHÉR OTHELLO című darabot (más adat szerint

Jókai A MUNKÁCSI RAB című darabját) játszotta. (*Népszava*, 1881. VI. 5. és VII. 10.) Ugyanaz a műkedvelő együttes a következő évi alapító ünnepen a KÖZÜGYEK című egyfelvonásos vígjátékon kívül egy német nyelvű színműrészletet is eljátszott. (*Népszava*, 1882. V. 14.)

A könyvnyomdászok kezdték bevezetni a jelmezes szüretelési és farsangi mulatságokat is a 80-as évek elején. Ezeknek kedvelt színhelye a Medve utcai Fácán vendéglő volt, ahol 1879-ben, 1880-ban és 1882-ben is szüretelési ünnepélyt rendeztek „*póriasi modorban*”. Ugyanígyen „*póriasi szokások szerinti*” farsangi dalestét rendezett a nyomdász dalkör is 1881-ben a Fácánban.

Ekkoriban jöttek szokásba a tarkabarka jelmezekben végigtáncolt bohócestélyek vagy bolondestélyek is. A Budapesti Dalárszövetség első ilyen bohócestélye után (1878. III. 9.) különösen az Aczélhang Dalegylet kapta fel az új divatot, amely azután évtizedeken keresztül egyik legnépszerűbb formája volt a farsangi mulatságoknak.

Az 1882. évben a régi Polgári Lövéldében rendezett bolondestélyen a dalárok is és a közönség tekintélyes része is jelmezben jelent meg. A műsor is ízlésesen és kellő bohósággal volt összeállítva. A derék „dalár-bolondok” jókedvvel és szakavatottsággal énekelték le a műsor számait, amely után kivilágos-kivirradtig tartott a tánc, kitűnő táncrendezés mellett. A megelőző évben pedig a budapesti Munkásdalárda tartott Budán kedélyes „*Bolondvásárt*” a Fácán Víg termében, melyre „*Bolondia valamennyi lakóját, valamint azokat is, kik ezek lenni óhajtanak, meghívja a bolondok bizottsága*” – írta a meghívó bizottság. (*Népszava*, 1881. II. 6. 3. c.)

A vidám farsangolás szokása egyre erősebben terjedt a 80-as évek elején a munkásnép körében. Maga a pártlap, a *Népszava* lelkesítette a munkásokat – FARSANGOLUNK című 1881. február 20-i vezércikkében –, hogy minél nagyobb számban látogassák a farsangi mulatságokat, hogy „*egyletünk gyarapodjék*”.

A sok eredeti ötlettel rendezett farsangi mulatság közül is kiemelkedik a Budai Munkás Dalárda 1882. február 12-i „*mandarino-dáridó*” címmel rendezett „*kínai*” ünnepélye a Fácán „*kínai*” termében, ahol osztrák katonai zenekar húzta a „*kínai zenét*”. (*Népszava*, 1882. II. 5.)

Ekkor jöttek szokásba a Katalin-napi munkásünnepélyek is, amelyeket a november 25-re eső Katalin-nap táján tartottak. A Magyarországi Általános Munkás Párt 1880. november 21-én rendezte az első ilyen Katalin-ünnepélyt az Új Világban, majd 1883-ban a Polgári Lövélda dísztermében. Vidéken is sok helyen megünnepelték a Katalin-napot, így különösen Pécsen és Nagykanizsán volt szokásban a Katalin-napi táncmulatságok rendezése. (Szabolcs megyében pedig Borbála-bálokat rendeztek a december 4-i névnap alkalmából.)

Az Aczélhang Dalegylet évről évre megrendezte nagy sikerű nyári ünnepélyeit is, majális, juniális vagy juliális elnevezéssel, aszerint, hogy a naptár melyik hónapjára esett a rendezőség választása. Ők is a „Szép Juhászéhoz” címzett vendéglőben ünnepeltek, ahol a délelőttöt rendszeren kirándulással töltötte a fiatalság. A közösen elfogyasztott társas ebéd után díjtekézés és különféle társasjátékok között a dalegylet ének-előadásokkal, a zenekar pedig hangversenyszámokkal szórakoztatta a közönséget, majd este kilenc-tíz óra felé zeneszó mellett „visszavonultak” a Városmajorba.

Az 1881. évi húsvét alkalmával az Aczélhang Dalegylet első ízben rendezett műkedvelői előadással egybekötött dalestet a MÁVAG termében. A KÖZÜGYEK című egyfelvonásos vígjátékot és a DER GEVATTER VON DER STRASSE című egyfelvonásos német zsánerképet mutatták be a műkedvelők (nyilván ugyanazokkal a szereplőkkel, akik

ugyanezeket a darabokat május 28-án a szabósegédek egyletének ünnepélyén is játszották).

Az 1883. évi farsangon az „Aczélhang” (az 1882-ben elhunyt) Arany János „koszorus költőnk” emlékszobra javára rendezte dalestjét a Polgári Lövöldében. (*Népszava*, 1883. II. 11.)

Az akkori munkásnép (nagyobb részének) hazafias és vallásos lelkivilágát jellemzi a pesti kovácssegédek 1883. pünkösdi zászlófelszentelési ünnepélye is. A kovácssegédek – a régi céhbeli szokásokhoz híven – egyleti helyiségükből (amely a Rákóczi tér és a Német utca sarkán állott) a Józsefvárosi-templomba vonultak a felszentelendő zászló alatt, ahol az Asztalosifjak Dalárdája az „*Isten áldd meg a magyart...*” énekelte. (*A Népszava* minden megjegyzés nélkül közölte a részletes beszámolót 1883. V. 16-i számában.)

A dalárda ezen az ünnepélyen (Kreutzer KÁPOLNA című művén kívül) a JELIGE és a BETEG LEÁNY című kórusokat is énekelte – népdalok mellett – az egyleti székházban. Ugyanitt színdarabot is játszottak, és több szavalatot is előadtak.

Az 1881. évi hivatalos munkásünnepélyek sorában említsük meg azt a július 17-én rendezett Táncsics-ünnepélyt, amelyet az elaggott és nyomorral küszködő nyolcvankét éves népiró segélyezésére rendezett a budapesti „Iparososztály”. (*Népszava*, 1881. VII. 10.)

Ezeket a Táncsics-ünnepélyeket – több-kevesebb anyagi sikerrel – ettől kezdve vagy tíz éven át évről évre megrendezte egy külön e célra alakult bizottság. Eleinte – bizony – nem sok megértés volt a munkásosztályban az „*elaggott nép emberének*” elhagyatott sorsa iránt. A *Népszava* ezzel kapcsolatban („*a gyér részvét okát nem akarjuk közvetlenül vizsgálni*”) Petőfi-re emlékeztetett, aki megmondta, hogy „*az öreg katona jutalma egy érem és egy rongyos köpenyeg*”.

Pedig a műsor mindig változatos és érdekes volt ezeken az ünnepségeken, és a hajnalig tartó tánc sem hiányzott. Így az 1881. évi első Táncsics-ünnepélyen az Aczélhangnak a KOSSUTH-INDULÓ- és több „*nemzeti dal*”-előadása mellett a műkedvelők egy SZABAD SAJTÓ című kétfelvonásos alkalmi színművet és Molineaux SÜKETNEK KELL LENNIE... című vígjátékát is eljátszották, s volt humorisztikus szaválás is. A tiszta jövedelem mégis mindössze 42 Ft 68 kr. volt, tehát a célnak – hogy „*az elaggott nép emberének egy népfillért nyújtson*” – alig felelt meg. (*Népszava*, 1881. VII. 17.)

Az 1883. évi Táncsics-ünnepélyen is volt műkedvelő előadás, citera- és fuvolahangverseny, ének, szavalat, tréfás tombola és tánc is, de a tiszta jövedelem ekkor is csak 150 Ft 75 kr. volt. (*Népszava*, 1883. IX. 23.)

Ferdinand Lassalle emlékére is évenként megrendezték a hivatalos ünnepélyeket (Pécsett is), valamint a börtönből szabadult Frankel Leó tiszteletére is rendeztek ilyen munkásünnepélyt (egybekötve a *Népszava* tízéves fennállásának megünneplésével) – itt is volt citerahangverseny.

Az 1881. évi augusztus 21-én az akkori kongresszusi kiküldöttek tiszteletére rendezett népünnepélyen a Fácánban Arany János A WALESI BÁRDOK és Vörösmarty Az ÉLŐ SZOBOR című költeményét is szavalták. (*Népszava*, 1881. VII. 17. és VIII. 28.)

Az 1886-ban alakult „Budapesti Munkás Kör”, mint a párt kulturális szerve, rendezte a 80-as évek végén a munkáspárt nagy ünnepélyeit. Így az 1887. évben a tétényi erdőbe (júl. 17.), 1888-ban a szentlőrinci erdőbe, 1889-ben a gödöllői erdőbe (jún. 2.).

Kedélyességben, változatosságban, népességben talán egyik későbbi népünnepély sem múlta felül az itt említett népmulatságokat. A munkások – családtagjaikkal, ismerőseikkel, vendégeikkel együtt – évről évre nagyobb tömegekben vettek részt ezeken

a nyári ünnepélyeken, amelyeknek szinte csodálatos kivételképpen még a szép idő is mindig kedvezett.

Az 1887. évi kirándulásra hajóval indultak az Eskü téri hajóállomásról, és vissza is hajóval értek ugyanoda, hogy „ismét élvezzék a fővárosi fojtott levegőt” – ahogy a *Népszava* keseregve írta. (1887. VII. 24.)

Kint a tétényi erdőben „tartalmas és mulattató műsor” szórakoztatta a munkásnépet. Jókedvvel folytak a különböző társasjátékok és szórakoztatások. Volt itt is tekézés, karikadobálás, kakasütés, férfi és női versenyfutás, „valamennyi díjjal egybekötve”, volt kardal és hangverseny, és volt táncvigalom is. A falu (Tétény) apraja-nagyja is ellepte kíváncsiságból az erdőcske nagy részét, és részt vett a kirándulók vidám mulatságiban. (*Népszava*, 1887. VII. 24.)

A szentlőrinci erdőben 1888. július 1-jén rendezett kiránduláson ez volt a műsor:

A Budapesti Munkás Kör dalkarának előadásai: hangverseny, díjlövészet, versenyfutás, díjkuglizás, zsákfuttatás, karikadobás és egyéb mulattató meg szórakoztató játékok és előadások, végül táncvigalom is az erdőben.

Ez az erdőcske egy Pordány nevű uraság birtoka volt, aki erőnek erejével meg akarta akadályozni a munkásnépünnepély itteni megtartását. A munkások határozott fellépésére azonban mégiscsak engedni volt kénytelen. (*Népszava*, 1888. VII. 24.) Erre a szentlőrinci ünnepségre a kispesti vicinális vonattal (különvonattal) utaztak a kirándulók. Az erdőszélen vörös zászlós rendezők igazították útba a népet. A részvételért díjat nem kellett fizetni, csak a költségekhez kellett valami csekély összeggel hozzájárulni, amit egy „hölgybizottság” szedett össze az ünnepélyen.

A délutáni órákban egyik játékot a másik követte. Néhány órára jókedv váltotta fel a részt vevő munkások és családjuk testi gondjait és fáradalmait. A mulattató játékok derült hangulatban tartották apraját-nagyját a késő esti órákig. Mindenki kellemesen szórakozott a Szobrászok (Képfaragók) és a Budapesti Munkáskör Dalárdáinak énekszámai mellett. Estefelé az erzsébetfalvai banda (rezesbanda? cigánybanda?) rázendített a csárdásra. A tánc kedvelők olyan jókedvvel járták a lassút és a gyorsat is, mintha legalábbis a Vigadó „beeresztett” padlóján mozognának. Sebb is volt a természet szabad táncterme, mint a zárt helyiség a maga melegével és porával. (*Népszava*, 1888. VII. 8.)

Ugyancsak a Munkáskör rendezte három hónappal később, október 14-én saját egyleti helyiségében első szüreti estélyét. Az egykorú beszámoló szerint (*Népszava*, 1888. X. 21.), „A Kör terme (Külső Dob utca 33.) tele volt vonva szőlőlombbal és szőlővel. Midőn a bíróság, esküdtek és a csőszök dobszóval bevonultak és kihirdették, hogy »szabad a vásár«, oly rohamos »szőlőlopás« fejlődött ki, hogy a szegény csőszök alig győzték a tolvajokat elfogni és a bíróság elé állítani.”

A hangverseny mindvégig kedélyes volt, s mikor a „nemzetes és vitézlő bíró uram kihirdette, hogy bírság nélkül is szabad már »lopni«, mindenki csendben ülve maradt a helyén, mert már nem volt mit szedni”.

Ez alkalommal árverezés alá került egy pár csibe, egy szép koszorú „virág és gyümölcsből”, egy palack cognac és „a község dobja”.

A következő évben rendezett jelmezes szüreti mulatságon Mr. Harrison mutatta be „megfordított gyorsrajzolósi művészetét”. (*Népszava*, 1889. IX. 29.)

A munkásnép szívesen szórakozott, örömmel használta ki a mulatozás minden lehetőségét, de a költségekhez (nagy szegénysége miatt) csak vonakodva és igen csekély összegekkel volt hajlandó hozzájárulni.

Így történt, hogy az 1889. évi gödöllői népmulatságon a részt vevő munkások egy

része meg is tagadta a költségekhez való (30 krajcáros) hozzájárulást, és botrányos vitákat kezdett a rendőrséggel e költségek miatt. A hangulat azonban ettől és egy tragikus kimenetelű balesettől eltekintve mindvégig nagyon kedélyes volt itt, a gödöllői mulatságon is, amelyre mintegy ezerötszázan utaztak ki Budapestről, és sokan csatlakoztak Gödöllőről is.

A céllövöldében egy eltévedt 6 mm-es golyó halálosan megsebesített egy Witt Sámuel nevű fiatal munkást, a Dalárda tagját. Ott is temették el Gödöllőn 1889. június 10-én.

A kirándulás élénkítésére és a közönség szórakoztatására a rendezőség buzgalma ez alkalommal is oly változatos és mulattató műsort állított össze és készített elő igen gondosan, amely minden igényt kielégített. Az előzetes program szerint ennek a kirándulásnak a következő volt a műsora:

1. Indulás a Keleti pályaudvarról. (Központi pu.)
2. Fogadás Gödöllőn zenével, üdvözlő beszéddel.
3. Az udvari váróterem megtekintése.
4. Kivonulás zászlókkal, bandériummal, zenével a vasúti töltés mellett fekvő királyi uradalmi erdőbe.
5. Reggeli zeneszó mellett.
6. A királyi kastély csoportos megtekintése.
7. Séta a királyi parkban.
8. Társas ebéd (étlap szerint).
9. Pihenő az erdőben.
10. A dalárda előadásai.
11. Komoly szavalmányok.
12. Humoros előadások.
13. Műkedvelői előadás.
14. Gyermekszínház a gyermekek mulattatására.
15. Tekeverseny.
16. Arabiai és amerikai társasjátékok: kakasütés, zsákfuttatás stb.
17. Gondolatolvasás à la Cumberland.
18. Táncvigalom.
19. Céllövészet.
20. Mezei posta.
21. Tűzijáték stb. stb. (*Népszava*, 1889. VI. 2., VI. 9., VI. 16.)

Érdekes a beszámolóban az a része, amely szerint a közönség eleinte nagyon ridegen viselkedett a műsor egyes számaival szemben, úgyhogy a rendezőség későbbre halasztotta azokat, midőn a táncban és a játékokban a résztvevők kissé már elfáradtak. Ugyanígy közönyösen hagyta a résztvevőket a rendezőség anyagi gondja is, amely pedig mintegy 150 forintot fordított zene, jelvények, nyomtatványok és a műsor egyes pontjaihoz szükséges egyéb készletek költségeire, valamint az útiköltségekre.

A zárthelyi mulatságokon a 80-as évek végén már csaknem minden alkalommal találkozunk műkedvelő előadással. A munkásnép ebben az időben színházba még nem igen járt, és így a műkedvelő előadások ismertették meg vele magát a színjátszást. Az 1887. évi szilveszteri mulatságon például, ahol a megjelent munkácsoládok „*nagyjával-aprajával együtt*” már jóval az előadás megkezdése előtt elfoglalták az összes ülőhelyet, Szathmáry Árpád, a Népszínház tagja DR. ÉRVÁGHY című énekes bohózatát játszották, a Betegsegélyző Pénztár 1889. március 30-i farsangi vigalmán pedig a GRIN-

GOIRE és a NYELVTAN című műkedvelő előadások hangzottak el. (*Népszava*, 1888. I. 8. és 1889. IV. 7.)

A 80-as évek közepén rendezett szüreti és egyéb táncmulatságokon kezdett elterjedni a „nemzetközi világposta” elnevezésű szórakozás, amely gyorsan vált igen népszerűvé. Ettől kezdve nem volt már egyetlen valamirevaló mulatság sem „nemzetközi posta” (és tréfás tombola) rendezése nélkül.

Táncsics Mihály nyolcvanhat éves korában, 1884. június 28-án elhunyt. A Táncsics Bizottság az év végén szilveszteri mulatságot rendezett síremléke felállításának javára a szokásos tréfás tombolával, műkedvelő előadással és táncvigalommal. Ez alkalommal is a három év előtt is játszott SÜKETNEK KELL LENNIE... című Molineaux-darabot adták elő Táncsics „tiszteletére”.

Az 1887. évben március 20-án rendezték meg a Táncsics Emlékünnepélyt Pálmai Ilka művésznő anyagi és erkölcsi támogatásával. Az ő 100 forintos hozzájárulásával ennek az ünnepélynek 400 forint volt a jövedelme, amelyet az özvegynek adtak át. (*Népszava*, 1887. III. 27.) Az 1890. évben az akkor már tízéves Központi Táncsics Bizottság a Fővárosi Vigadóban tartotta – az özvegy jelenlétében – (alighanem utolsó) Táncsics-emlékünnepélyt. (*Népszava*, 1890. III. 9.)

FIGYELŐ

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Berniczky Éva: *A tojásárus hosszúnappja*
Magvető, 2004. 195 oldal, 1890 Ft

I

A FEHÉR KÓHAL

A kötet fülszövege hömpölygő írásokat, áradó, szövevényes szövegeket ígér, olvasói élményként pedig sodródást a hullámok között, a parton való megkapaszkodás képtelenségét. A kötet kétségtelenül csábít a róla szóló meta-szövegekben is a metaforikus megfogalmazásokra. Erős szövegekről van szó tehát.

A fikatív térnek, amelyben Berniczky Éva hősei mozognak, egy konkrét tér az ihletője. Hasonlóképpen, ahogy Bodor Ádám nyilatkozta a Sinistra körzet teréről, „*a fikciónak van egy képzeleten inneni térsége is, földrajzi hasonmása, amely helyszín gyanánt végső soron beazonosítható*” (Magyar Lettre Internationale, 2001–2002. tél). Berniczky Éva olyan reáliákat, szavakat, neveket vonultat fel, amelyek alapján behatárolható novelláinak „*képzeleten inneni térsége*”: a felbomlott Szovjetunió magyarok lakta területéről van szó. A kétmondatos hátsó fülszöveg, amely a szerző születési helyéről (Bereg-szász) és lakóhelyéről (Ungvár) tudósít, többet mond, mint egy szokványos életrajzi adat egy elsőkötetes szerző esetében (utóbbi tény szintén elárulja a fülszöveg). Szerző, szöveg és olvasó megértése szempontjából egyaránt nem lényegtelen erről a földrajzi térről szót ejteni. Adott tehát egy soknyelvű, sokféle kultúrájú közeg, amelyben egyes emberek, népcsoportok még külsejükben is markánsabban különböznek egymástól, mint bárhol máshol Közép-Európában. Ezért is relevánsabb a földrajzilag már nem létező Szovjetunióra, mint az önálló Ukrajnára gondolnunk – a történelmi idő amúgy is sokkal kevésbé fontos ezekben a szövegekben, mint a tér. Akár az álomképekben.

A helyzet megkövetelte természetességgel váltanak nyelveket a hősök: a közeg kétnyelvű, magyar és orosz, bár ez a kétnyelvűség gyakran egy keverék harmadikat szül „*mindennapi használatra*”. Ugyanakkor hétköznapi élmény a nyelvi idegenség. („*Olcsváry Jolánban febrémlett az a nap, mikor megérkezett a kisebbik fia a pétervári nővel. Hirtelen túl sok lett körülöttük az idegen dallam.*” – FOLYIK A MACSKAMÉZ.) Az „idegen” nyelvben, az „idegen” kultúrában való otthonosság és eközben az idegenszerűség érzése vele szemben sok helyen vibrál a novellákban. „*Talán leénekeltek volna az égről a hagyományok, ha nem zavar meg a sorok elején a violinkulcsot helyettesítő világméretű szamovárr*” – hangzik el egy középiskolás visszaemlékezésben (CSAK ÍGY SZEPLŐTELENÜL). A BLASZTULA hősnői úgy tudnak legjobban bezárkózni boldogtalanságukba, hogy elzárkóznak a külvilágtól és az azt képviselő idegen nyelvtől. A boldogtalanságot hozó idegen asszony nevét nem tudják kimondani, „*a kiejtéséhez hiányoznak az ismeretlen hangok, inkább az életükön kívülre helyezik, biztonságos távolságra, valahova a marino-vált uborka és a kvász közé...*”.

A távolságbeli dimenziók is mások itt, nehezen keverhetők össze a közép-európaiakkal: lehet egy országon – vagy nevezzük így: egy megszokott, ismerős, sose látott, de belakott területen – belül a nagyon messzi északra utazni, ott folytatni az életet, majd megjönni és újból visszamenni. A szanatóriumban vinyligretet esznek és kumiszt isznak, máshol „*bulocskákból csipegetnek*”, vagy vodkától részegednek le, azelőtt egy *gasztronomban* vásároltak, és a középiskolás diáklányok titokban TU-144-es cigarettát szívtak.

A számos orosz szó, szovjet-orosz reália szerepeltetése nem egzotikus. Nyelvileg tartoznak hozzá a szövegek festette világhoz, a tárgyak, amelyekre vonatkoznak, ennek a világnak a részei. Öncélú fordításnak éreznék a magyar nyelvű megfelelőket – de egyrészt ilyenek nincsenek is, nehezen fordítható reáliákról van szó, másrészt minek is fordítani: az ember nem a külföldnek ír... (Mit lehet tenni, egy

kicsit mégis: a kötetet egy tizenöt szóból álló szöszedet, *A szövegben előforduló idegen szavak magyarázata* zárja.)

Mikor Csokonai Attila azt írta (*Magyar Hírlap*, 2004. júl. 17.), hogy a kötet címadó írása akár egy maupassant-i novella, arra gondoltam, érdekes, nekem Csehov jutott eszembe. Nyilván az említett szovjet-orosz reáliák, orosz szavak is tették ezt, de Berniczky Éva novellái nem csak ezeken a szálakon kötődnek ehhez a földrajzi területhez. Nemcsak köznapi, civilizációs, hanem kulturális hivatkozásai is sokszor természetes, kézenfekvő módon utalnak az orosz közegre. A magyar prózában nem túlságosan gyakori módon a háttérben erősen jelen van az orosz kultúra, irodalom. Az egyik szöveg tréfál is ezzel. A SZT. ARKAGYIJA PART című novella furcsa főhősét Eduárd Vengerszkijnek, azaz Magyarinak hívják. És persze orosz. Vengerszkij ugyanakkor nagyon emlékeztet Bulgakov Wolandjára. Vengerszkij azt is meséli magáról, hogy képeket fest „*Ajvazovszkij stílusában*” – ebben a közegben mindenki számára egyértelmű a közhelyes hivatkozás a tengerfestő Ajvazovszkijra. Csehov visszafogott érzelmei, szemérmes, iróniától megsegített, szeretetlenni megbocsátása és Gogol szatirikus hangja is hallatszik ezekben az írásokban. A kortársak közül sokban hasonló cselekményvezetési módszerrel a nálunk is ismert Tatyjana Tolsztaja él, akinek novelláiban a metaforák gördítik előre a cselekményt.

Berniczky számos novellájában a valószerűtlen, álomszerű, hol szürrealistának, hol szimbolistának látszó képeken keresztül sejlik át a cselekmény. A novellák indítása, a hősök élethelyzetei többnyire klasszikus novellát ígérnek, Berniczky Éva mégis ritkán választja ezt a megoldást. Az egymásba fűződő képekből kibontakozó események csak annyiban fontosak, amennyiben a hősök pillanatnyi állapotának, álmainak, képzelgéseinek megértéséhez vagy inkább megérzéséhez szükségesek. Az olvasó beavatása a történetekbe nem is tűnik célnak, azok mintegy véletlenül kerülnek fel.

„*Nyomasztó álmaim egyre közelebb hozták a valóságot*” – állítja A BÁBOZÓDÁS KORÁ-nak főhőse gyerekkorára emlékezve. A valóság megismerése és megismertetése az álmokon és képzelgéseken keresztül vihető véghez. Ezek a kusza, egymásba fonódó álmok, álomszerű vagy bizarr képek az olvasás folyamán kitisztulnak, s

bár fenntartják képi, tehát sokfelé utaló mi-voltukat, közben pontossá válnak, megmutatják, hogy miből bomlottak ki. Akár egy önkéntelen, képi vagy pszichoanalitikus szinten működő álomfejtés is történhet így. Mindközben, ahogy a képek elemeikre bomlanak, a cselekmény, a konkrét háttér összeáll – persze csak annyira, amennyire lényeges beavatódunk abba.

Berniczky Éva kötetét a burjánzó képiség jellemzi – egymáshoz közel álló, mégis változatos képpalkotói módszereknek köszönhetően. A PARADICSOMMADÁR egy ősi családi legendát egyes szám első személyben interpretáló hőse a történet generációról generációra szálló elbeszélésmódját így fejté meg: „*Ebből a különlegesnek kiképzett napból valóban túlsordultak a színek és a hangok, túlságosnak találtam, mint a színes marcipánfigurákkal díszített tortát. De elég volt belekóstolni tésztájába, ízében elolvadt a vajon a dió, a citrom illata helyére billentette a harmóniát. Mindig a saját ritmusában kínálkozik fel ez a márciusi délelőtt, mégis megbontható, könnyen adja magát. Bármit formázhatok belőle, mint a parton a nedves homokból.*” Nem szeretném jobban, tehát fölöslegesen kibontani ezt a képet, anélkül is nyilvánvaló a történetet hallgató és azt továbbmondó, abban alkotó módon részt vevő elbeszélő vallomása. Ritkán, de előfordul, hogy Berniczky Éva novelláiban a képek túlburjánzanak, öncélúakká válnak, akár az emlegetett marcipándísz – igaz, Berniczkyknél a túlhajszolt képek távolról sem édesek. A kibontatlan képeken keresztül vívó erővel néha visszaél a szerző, ilyenkor az az érzésünk, hogy túl sok minden zsúfolódik össze, és egy bizonyos mértéken felül nem bírja el a mondat a túlsorduló képeket.

Ez a néhány sikerületlenebb hely ugyanakkor még inkább rávilágít Berniczky Éva képpalkotói módszerének egy másik jellegzetességére: a kép pontosságára. Az egyik szövegrész világossá is teszi számunkra, hogy miért is szükséges, mit is jelent ez a pontosság. Nem elég egy pillantást vetni egy képre, mert abból csak hazugság lesz. Az alapos, részletekbe menő leírás fog a lényegre, az igazságra rávilágítani. „*Szeréna átölelte Ernát, törekenyek és áttetszőek, mintha porcelánból lennének, nem szabad elérzékenyülni, mert a kívülről megható belülről sohasem az.*” Majd folytatódik a szöveg egy korábban megkezdett, eredetileg szimbolikusan látszó,

de az idézett mondat után inkább metaforikusnak ható képpel (BLASZTULA). Berniczky novelláinak egyik legszembetűnőbb sajátossága ez a pontosság – nem a cselekmény-, hanem a képvezetés pontossága. A kép nem hangulatfestő elem, nem árnyal, hanem elbeszél. A szerző szigorúan tartja kezében az ide-oda hajló képeket. Ahogy az előbb említett példában a szimbolizmusból enged, a képsorok logikáját feltárva ugyanúgy sokszor leplezi azok bizarrságát is. A MADÁRJÓS-ban Ludmilla „*álmában évek óta zuhant a liftben, a barna műanyag burkolatba ivódott vizelet sóvírágosan csapódott ki körülötte, ő azonban hajthatatlanul mosóporszagot érzett. ...egymás után pukkadtak ki a ruhája alatt dagadó zsákok, és a tartalmuk kilövellt, konfettiként terítette be a környéket, kifogyhatatlanul pulzált belőle a mosópor. Eltakart, körbefolyt mindent, teljesen makulátlanra fehéřítette az eredeti látvány szutykát*”. Később megtudjuk, hogy „*becsületes mosóporgyári dolgozóhoz méltóan... munkaidő végéig ő is felszedte azt a néhány lehetséges kilót, amit még elnézően csipkedett meg az őr a kijáratnál. A ruhája alatt dagadoztak a zacskók...*”.

Az olvasót nem vezetik kézen fogva a szövegek, Berniczky többnyire lemond a lineáris történetmondásról. Lassan avatódunk be a történetbe – nem is mindig teljesen –, a pillanat vagy egy kép lehető teljes megragadása, megéreztetése fontosabb. A megértés lineáritása helyett az egyidejűség érzetét kapjuk. A novellák sűrű mondatai az álmokképek sajátos asszociációit éppúgy láthatóvá teszik, mint az egyidejűen megjelenő gondolatfoszlányokat. Az egyik novellában például a fiú anyja halálakor arra gondol, hogy „*meghalt az utolsó ember, aki még emlékezett az ő valódi, hibátlan arcára*”. Csak oldalakkal később derül ki, hogy gyerekkorában anyja véletlenül leforrázta az arcát, „*bal profiljáról ettől kezdve eltűntek az érzései*” (A MADÁRJÓS).

„*Fundánicsot nem nyomasztották a reggelek*” – ezzel a mondattal kezdődik a kötet (FÖLDET AZ ÉGTŐL). Tehát nyomasztaniuk kéne. Mire a könyv közepéig jutunk, már mi sem találjuk furcsának, hogy a novellák végtelenül és időtlenül letargikus világa a hősöket nem nyomasztja – nem nyomaszthatja, hiszen azonosak vele. Rájövünk, megértjük, hogy értelmetlen is hős, hősök, tárgyak és környezet szembeállítás: az írások többségében nincsenek a személyeknek és tárgyaknak valódi kontúrjaik.

Minden a másikba mosódhat, az átváltozások, tárgyiasulások, az enyészet legkülönbözőbb módozataival szembesülünk. Igaz, Fundánics, a vasgyári állást kényszerűségből a hullaházi munkára felváltó férfi nyilván az egész életét tartotta nyomasztónak, fájónak, hiszen öntudatlanul menekült magától is, csak egy jó adag tömény szesz segítségével tudott mégis azonosulni önmagával, és közben „*érezte, mennyire idegen, akivel azonosul*”. Majd eltűnik a novella végén: kilépett a házából, „*és úgy hagyta ott használt sorsát, mintha el sem ment volna*”. Ebben a nyitó novellában a halál is a lehető legtárgyiasultabb módon jelenik meg: egy hullaházba visz minket az ott dolgozó főhős. Fundánics, miután felhajtotta a szükséges alkoholmennyiséget – mert bármilyen ocsmány is az a „*dregány*”, „*inni muszáj*” –, „*belépett a jéghideg helyiségbe, belevetette magát az elmúlásba*”. Munka közben a halottak és a rajtuk dolgozó Fundánics egyaránt tárgyiasulnak.

A fizikai átváltozások mindennapos eseményei Berniczky írói világának. Ezek az átváltozások, egybeolvadások soha nem átlányegülések. Inkább arra mutatnak rá, hogy testek, tárgyak eleve nem választhatók el egymástól. Nem csak a valóság és az álom határai mosódnak el, sokszor a tárgyakéi, az emberekéi is. Minden és mindenki elvesztheti kontúrjait, szilárdnak hitt tulajdonságait. Bármí elmoshatja a körvonalakat, vagy bákiről kiderülhet, hogy valójában nem is rendelkezett ilyennel. A HALÁSZ A HÁLÓBAN című novella a következőképpel indul: „*Ömlött a medárdi eső. Napok óta. Aki csak moccan, az égiek mázolták bele könnyörtelenül a feláztatott, laza környezetbe. Feloldották a kopott, szürke katonát is.*” A test és a lélek tájai hol nagyon közel állnak egymáshoz, hol teljes mértékben külön tudnak válni, hol pedig átváltoznak egymásba.

A fizikai átváltozások azért is megtörténhetnek, mert bizonyos helyzetekben minden csak a megfigyelő szemszögéből, csak általa létezik, olyan, amilyenek ő az adott pillanatban látja. A KÖRZETI SZERELMEK MŰSORÁ-ban például az ostoba udvarlójától, Pricsinyitől megszabadulni akaró Angéla „*ránéz az órájára, sietve lesepri az asztaláról Pricsinyit, az utolsó morzsákat is markába gyűjti, nyoma se maradjon*”. Ugyanitt a főhős átváltozása Gogol groteszk látásmódjára emlékeztet: „*Pricsinyit máris beszippantotta az örvénytér. Szokásához híven eltűnt, a repedése-*

ken lecsordogált a mélybe. Odafejjel valami halovány folt, alig kivehető pacni maradt belőle...”

Az egymásba oltott, oldódott, mosódott tárgyak és emberek sokszor álmokképekben, víziókban jelennek meg. Depressziós álmokképekhez hasonlíthatnak egyes leírások akkor is, mikor a szöveg valóságában nem álomról van szó. Álom és valóság egymásba olvadása az egyik legfőbb jellemzője és szervezőeleme ezeknek a novelláknak – de hasonló módon tudnak egymásba olvadni, átváltozni testek, sorsok is. A hullaházban dolgozó Fundánics igyekezett távol tartani magát az érzéseitől: „távol tartotta magát mindenkitől és mindentől... Addig őrizgette szívár állandóságát, mígnem a csendes vegetálásban bárkivel összetéveszthetővé vált”. Végül is ezért léphetett ki saját sorsából, ezért lehetett képes a tőle nem nagyon különböző környezete még fizikai valóját is egy másik emberre ruházni.

A novellák szereplőiből sokszor hiányzik az önazonosság érzése, ezért képesek eljátszani sorsokat, sőt, talán csak arra képesek. A szerepjátszás a sorsuktól való megszabadulásnak egy formája. Egy egész közösség sajátja vagy akár létük alapja lehet a színjáték – eszköz a túléléshez. A kisváros utcája nem konfliktusként kezeli Fundánics eltűnését az apja halálát követően, és bár tudja, hogy helyét az addig mindennap a férj távozása után érkező szerető foglalja el, inkább úgy látják, hogy Fundánics „igazi vérbő férjivá változott”. „Remekül eltitkolták a hajnalt, mert leginkább ehhez értettek. Mindig időben látták az elhallgatásához, a legideálisabb sötétségben... És ezekről a tökéletesen alakító amatőrökről most már sohasem fog kiderülni, az öröklétre rendezkedtek-e be, vagy éppen ellenkezőleg, türelmesen várják a világvégét.” A KÖRZETI SZERELMEK MŰSORÁ-ban a szereplők „eljátszák az utazást” egy rozsdás buszban, aminek „kerekeiről a földbe porlott a gumi, észrevétlenül eresztett gyökeret a mozdulatlanságnak”. Valójában képzeletük sem győzi le a teret, nem is célja ez az utazásnak, a külvilágot, a körzeti tévéadást is bevonna belső tájakon és vágyakon át vezet az út. A mindennapos szerepjátszás terepe otthonos a hősöknek. A szerep lényege általában az elhallgatás, a valóságos én és a valóságos körülmények megélése (és megváltoztatása) helyett azok minden következmény nélküli más-sá hazudása. Szerepeket játszanak, de valóságos dráma nincs: „tövig metszették a romantika indá-

it, nem lehet azon a magasba kúszni rég. A drámákat is távoli színházakban játsszák. Egyszer majd elmennek egy igazi előadásra, ahol a nézők nem változnak előadókká egykönnyen, mert legalább olyan nehéz lesz nézőnek lenni, mint átalakulni, mondjuk, bonvivánná”. Az értetlenségből adódó fáradtság miatt az ember feladhatja saját sorsát, és játszhatja a rászabott szerepet: „továbbra sem értettek semmit, egyszerűen hagyták, hogy az a másik világ rendezze az eseményeket, a nekik számtalan statisztaszereppel is nehezen bírtak” (TALÁNSZÁSA). Egy áhított, megélni vágyott szerepet vagy pontosabban: filmbéli jelenetet játszik Erna, a BLASZTULA című novella hősnője. Mintha egy film peregne: a kamera szemével követjük a könnyedén a biciklire szálló Ernát, de hamar kiderül, hogy ezt a képet tulajdonképpen a már minden illúzióját és reményét elvesztett lány vetíti saját magáról.

Ahogy álmok, víziók és megélt események egymásba mosódhatnak, ugyanúgy kibogozhatatlanul egymásba fonódhat a történet és a történet elmesélése. A kicsit hibbant Teofánia nővér (LATERNA MAGICA) éveken át diktálja visszaemlékezéseit, „esténként végigolvasa hét példányban ugyanazt, és mintha szándékosan tenné, jól összekeveri az oldalakat, aztán kétségbeesetten mutatja, már megint tönkretette az életét”.

A novellákat olvasva különös viszonyba kerülünk az idővel. Múlását csak az enyészet jelzi, amúgy pedig oly lassan telik, hogy háttérbe szorul. Általában a tér alakítja itt az időt. A MEDÚZASZÜRET többek között azt veti fel, hogy az idő terekhez, esetleg nagyon szűk terekhez, például a kisváros „kis Párizsként” emlegetett részéhez van kötve. Mindenütt másképp telik, sőt mást is jelent az idő, tehát annak múlására rákérdezni teljességgel értelmetlen. Nem szubjektív, hanem a tér által szervezett időben élnek a hősök. A tudószanatóriumba utazó hősnő kisvárosában „az idő megállt, vagy visszafelé pergett, nem szállhattak ki belőle...”. Később: „Feltűnt a szanatórium, és kapujában véglegesen megállt az idő, a szökökutakban a víz, a rózsagirlandokban is a nedokeringés. ...az őt helyén egy vadonatúj idő nyílt, olyan, amit nehéz megtanulni annak, aki nem hajlandó lemondani a közönséges időkről.” Anyagszerűvé válik az idő, és a szavak elsődleges jelentésével folytatott játék (a megállt idő és az őt álló hiánya) látni engedi a nyelv anyagszerűségét is. Ez a „vadonatúj idő” – ezen a helyen, ahol konkrét utalás történik

A VARÁZSHEGY-re is – értelmetlenné teszi (rém)álmodok és valóságos történések szétválasztását, a megérinthető és az álmokban látott másik megkülönböztetését. Itt nem történik semmi, és Hajas Rozál lassan megéri, hogy „nem is fog, mert csak látszatok vannak, képzelgések, valóságként a nagy kék ég terpeszkedik a végtelen terasz fölött...”.

Az egyik írás ennek a térnek egy másik sajátosságára is felhívja a figyelmet. A HALÁSZ A HÁLÓBAN című novella egy határátkelésről szól. Miközben egy konkrét helyről – a magyar–ukrán határról – beszél, a realista képek metaforikussá válnak, a határon álldogálók, váraozók különleges, identitás nélküli helyzetbe kerülnek. Az idő a foglalkozásszerűen a határon lévő, a közönyös határőrök kezében van. Vagy az egyenruhák kezében? A határ „*békés hely, ahol mindig minden ráér*”. Ebben az időtlen-ségben minden elmosódik. Valójában a határvonal is: felázta „*a medárdi esőt*”. Ezzel együtt annak tudomásulvétele is elmosódott, hogy a határ átlépésének már nem így kéne történnie. („*Mert megtanulták itt nagyon a meghunyászkodást. Építenek porladozó téglából katedrális önként, felszólítás és elvárások nélkül.*”) A határ sajátos tér-idejéhez alkalmazkodnak a környezetet nem értő, de abba igen hamar beleolvadó amerikai (vagy angol?) utazók is. Nagy lelkesedéssel teszik ezt: „*a vértelen, áradó jóléte*” kiszakadva, valami lényegeset gyanítanak a helyzet mélyén. A narrátor hangja az egyedüli, ami tartja a távolságot az elbeszélte időtől és tértől. A kötetben talán ez a novella reflektál legközvetlenebbül az írónőt körülvevő fizikai világra.

A novellákban megidéződött világtól olyan idegen a valamire irányuló cselekedetek sikerre, hogy azt a szövegek el sem viselnék. Ha úgy tetszik, szövegszervező erő ennek elkerülése. Egy gyerekbicikli ellopásának, majd megkezdésének a történetében (TALÁNSZÁSA), mikor tolvaj és meglopott békésen nézhetne egymás szemébe, a megnyugtató vég elkerülése reflektált módon történik: „*Attól tartottak, ha együtt mennek el, nem képesek majd elkerülni a happy endet. Miközben jól tudták, a végeket egészen másban mérik erre felé, gödrökben, utcában...*”

Lekerekített, klasszikus történettel is kevés-sel szolgál Berniczky Éva kötete. A novellák „történet” mivoltát Báthori Csaba (-báthori-, *Magyar Narancs*, 2004. szept. 23.) is megkér-

dőjelezi. Papp Ágnes Klára szerint „*a legjobbabb éppen azok az írásai, ahol nem jelképes helyzetre, hanem cselekményre épít*” (A VALÓSÁG SOKSZÍNŰSÉGE, *Élet és Irodalom*, 2004. május 21.). Ezt én is így látom, nekem is az őáltala kiemelt novellák a legkedvesebbek. (A jelképesesség-cselekményesség szembeállításával ugyan vitatkoznak: jelképesnek, szerintem, Berniczky kevés novellája tekinthető, leginkább talán a HALÁSZ A HÁLÓBAN – számomra különben a kötet egyik különösen szép darabja –, inkább a Papp Ágnes Klára kritikájában is hangsúlyozott metaforikusság jellemzi őket.) Nem tudom, hogyan választotta ki szerző vagy szerkesztő, hogy melyik írás legyen a címadó, de ha az volt a választás alapja, hogy melyik a legjobb novella, akkor én is A TOJÁSÁRUS HOSSZÚNARJA címet adtam volna a kötetnek. Aranka, a faluról a városi piacra ingázó tojásárus lány vágya, hogy a felfoghatatlanul jómódú, álombélien „*piazar*” Párizs butikban vett szövetből nadrágosztűmöt varrat magának. Egy nap meg is vásárolja „*a fellelhető legdrágább szövetet*”, és elviszi az arra méltó szalonba, a Gyurika becenévre hallgató szabóhoz. De a szabó, akinek máskor elég volt méretet vennie, és szabásminta nélkül is látta már kuncsaftjait az új ruhában, most csak saját magát látta „*ebben a finom szövetben*”. A „*csábítások*”, a „*buja kéjek*”, „*a megelevenedő szellem*” tették-e – Gyurika „*lázasan szédült bele a munkába*”, és elkészült a púpos önmagára szabott pompás öltöny. Tudta, hogy közel a halála, de nem bánta, „*úgy érezte, megérte, egész életében nem lapogatták ennyit, aki tehette, hozzáért, megsimogatta, megveregette a vállát, megölelte, egyszerre ilyen sokan eddig soha nem törődtek vele, nem kívánták a közelségét. Ha nem lett volna szívritmuszavara, talán túléli élete igazi élményét*”. Végül hazament az öltönyben, és meghalt. Aranka pedig gyanútlanul indult ruhapróbára, végül Gyurika temetésén kötött ki. Még időben érkezett Gyurika házába, megpillanthatta a felravatolozott holttestet – s a holttesten az ő szövetét. A gyászolók között az egyedüli rokonnak hitt Aranka „*ebben a helyzetben szentimentális gondolatra jutott, a hajdnái Gyurika nem halt meg, csak csendesen szövevé alakult*”. A tojásárus lány a temetőbe is kikísérte a szabót, mert „*láttni akarta, hol enyészik el az anyag*” (a nyelvi játékkal a novellából mintegy kikacsintó narrátor egyre csak biztat az ironikus olvasatra). Csehov és Kosztolányi egyszerre szól ebben a

kitűnő írásban – nem nyomják el Berniczky sajátos hangját, jólesően húzódnak meg a háttérben. A novella stílusa nem tér el döntően a többiétől. Sőt, cselekményvezetése is hasonló: látomásokból, képekből áll össze a történet, de a novellák többségétől eltérően nem azok uralják egyedül a szöveget, hanem a kirajzolódó történet maga, annak drámaisága és a hősnő karaktere is.

Láttuk, Berniczky Éva nyomasztó, sokszor depressziós írói világának fontos eleme az írónia is. Nem von vissza segítségével semmit, hiszen szemlélete alapvetően nem ironikus, íróniája annyira enyhít, amennyire pillanatnyi távolságot teremt tárgyától. A *LATERNA MAGICA* című sokrétű novellának egy részlete például egy ironikus-szatirikus népmese-imitáció: a messzi távolban, Prágában dolgozó három kőműves egymás után próbál szerencsét – ablakot kellene vágniuk Teofánia nővér házában. „*Első Ványa három napon át döntötte magába a vodkát*”, majd megérkezett második Ványa, eltakarította első Ványát, és minden pontosan úgy zajlott le, ahogy az első esetben, hogy aztán megérkezzen harmadik Ványa, akinek már munkája sem maradt: a fal, ahova az ablak került volna, összerogyott. A néhol groteszkbe futó ironikus hang nehezen tetten érhető módon beleivódik a kötet legtöbb novellájába. Jellemző módon ott erősödik fel, ahol a cselekmény fontosabb szerephez jut, vagy egy emelkedettebb jelenetnek lehetünk szemtanúi. A kötet legironikusabb, sőt legszatirikusabb novellája a *SZT. ARKAGYIJA PART*. Bulgakovval való rokonsága ezért is tűnik nyilvánvalónak.

A sivárság, a múlt és jövő nélküli időtlenség, a hallgatásba és elhallgatásba burkolt fájdalom és kietlenség, a nyomorúság víziószerűen megeremtett (meg-rémálmodott) képei között szégyenlősen meg-megbűjlik valami emelkedettség is. Jellemző ugyanakkor, hogy az öntudatlan lelki finomság, a melegség csak a gyerekkort és a felnőttkor küszöbét idéző írásokban kap hangsúlyt. Bár nyomasztó gyerekkori élményekről, egy halott kislánnyal való öntudatlan azonosulásról, azonosításról is szól a *BÁBOZÓDÁS KORA*, kedves humor, a gyerekkori emlékek és a bennük szereplő emberek iránt érzett melegség bujkál benne. Egyik jelenet, történetfoszlány idézi fel a másikat, egy idő után úgy tűnik, bárhol abbahagyható volna az emlékezés, de szinte észrevétlenül egy halk érzelmi megnyilvánulásra fut ki a szöveg: „*Már*

mindenki hazatántorgott, csak mi nem tágitottunk, rázkódott nevetésünktől a viaszosvászon, s hogy le ne csúszson a fejünkről, összekuporodtunk alatta, Dombi, Gedő bácsikám és én.”

A CSAK ÍGY SZEPLŐTELENÜL szintén egyes szám első személyben elbeszélte történetében egy érettségiző lányosztályba bekerül egy lány, akit epilepsziája miatt különleges bánásmódban részesítenek. Maja kívül esett a normákon, ahogy a betegsége miatt „*teljes tartásával kívül helyezkedett testének határain*” is. „*Maja lett életünk első tudatosan kezelt tabuja.*” Az osztálynak addig egyetlen komoly kollektív élménye volt: Pityuka, az egyedüli fiú osztálytárs, akit idővel át is raktak a párhuzamos osztályba. Maja váratlan terhességét, szülését, kismamaságát az osztály tagjai úgy élik át együtt, mintha mind-egyikükkel külön-külön is megtörténne. Szinte a fizikai fájdalmakat is érzik, magukra veszik Maja bizonytalan testét, és a szüléssel folyosóján várva mintha együtt hoznák világra „*az osztály gyerekeit*”. Egy individuálisnak tekintett élmény válik itt kollektívá, nem elvesztve, hanem még jobban megmutatva az élmény mélységét. A minden rossztól közösen óvott Majának köszönhetően együtt avatódhatnak be valamibe, amire szavuk ugyan nincs, de mind-egyikük számára egyértelműen eltávolítja, felülírja az addigi élményeket. „*Egészséges, formás csecsemő rúgkapált a huzatban, és amikor felénk fordította angyali arcát, senki sem dobnt meg, egyetlen szót sem szölvünk, csak bámultuk áhítattal, nem is volt miről beszélni, kit érdekelt akkor már Pityuka.*”

Valószínűleg jobban járunk, ha kötetben olvassuk ezeket a novellákat, mint elszórva folyóiratokban. A „*témavariációkon*” (Csokonai Attila) alapuló összhangzás még hozzáad valamit az egyes novellák hangjához, és mire a kötet végére jutunk, boldogtalanul, kesernyés mosollyal a szánk szélén, de otthonosan mozgunk az írói világában. Akárcsak a címadó novella hősnője, aki „*ismerősen sivár, lepusztult környéken vágott át, mind erősebben tört rá az otthonosság érzete...*” (A TOJÁSÁRUS HOSSZÚNAPJA). Az otthonosság képzetéhez nemcsak a szürkeség, a sors nélküli életek és az enyészett társul, hanem a felnőttkor világában magának észrevétlenül helyet kereső költőiség is. A már idézett, a *HALÁSZ A HÁLÓBAN* című novellában az országhatáron a reménytelenül hosszú sorban a határőrök megvesztegetésével mindenki igyekszik előnyhöz jutni. A sorban álló halász cet-

re emlékeztető, a hasán lyukas, „*féltve őrzött kövecskéjét*” adja végül oda a közönyös határőrnek, aki még fel sem háborodik, hogy egy ócska kavicssal akarják lekenyerezni. A halász mégsem él az így megvásárolt előnnyel, s mire a határhoz ér, „*a földön a leköpködött maghéjtengerbe taposva ott világit a katona lába előtt a fehér kőhal*”.

Schiller Erzsébet

II

A VILÁGÁT VESZTETT VARÁZSLAT

A világ nem vált „varázstalanná” – sugallják a kötet elbeszélései –, hanem maga a varázslat vesztette el a világot, volt-nincs, világtalanná vált, legfeljebb csak darabjai, villanásai, töredékei maradtak meg, s azok mutatkoznak meg ezekben az írásokban. Ez a különös, egyszemélyes mágia elsősorban látás és érzékelés dolga – és a láttatásé is, ami így, együtt *i-ro-dalom* lehetne: szótagolva, ahogy a novellafüzér egyik írásában undorral rákérdezi Eduárd Vengerszkij. Jó érzékkel kérdezi, hiszen ennek az *i-ro-da-lom*nak a lényege a különös optikával a világra nyitott szem, amit szemléletnek is nevezhetnénk, s ez gyakorta erősebb a – viszolygató – látványnál, sőt: szinte teremtő erejű lehet, mert a feltétlenül akart és hitt varázs létrehozza a hiányolt meghittséget, a lekopott jelentést, a megfakult értelmet – abból, ami éppen a rendelkezésére áll.

Hogy is volt ez valaha Csáth Gézánál? Vagy a sejtelmes megidézett Kosztolányinál? Nem lett-e csakugyan maradandó az ő világuk megannyi kisémbere is, akik sokszor saját sorsukat sem érték fel – és mégis, az ő századfordulójuk varázsuk vesztett emberi tájai, viszonyai, pillanatai ragyogtak fel azután a boncasztalon, szabadkai kertben, langyos Balatonban – mindenütt, ahová mágikus pillantásuk irányult? Mintha valami hasonló történe Bernicky Éva írásaiban is, ezekben a sokszor csak villanásnyi elbeszélésekben, amelyek fénye azonban mélyen bevilágít a földszintes vagy éppen alagsori életkebe – akár az egymástól alig megkülönböztethető panelsorházak végtelenül lelakott emberi kulisszái közé, a mindenkori Állomás utca 15.-öt keresve. És ezek azután éppen itt és éppen így sejtetik meg a végtelenséget: szür-

kén, elhasználtan, kifosztva akár – és mégis: mindez mint a gazdagság fonákja mutatkozik meg, lepusztultságában nem kevésbé színesen és káprázatosan, mintha csakugyan tobzódni lehetne a tarka bőségben – mert ugyan a megfosztottságnak nem létezhet pazar eksztázisa?

Nem én fordultam el a jelentől – idézi „K. D.”-t a szerző egyik fontos novellája mottójában – a jelen fordult el tőlem. Mert ezekben – a műfaj törvényeit egyébként megható odaadással követő – epizódokban Berniczky ennek a jelennek szűk és kizárólagos totalitását tőri át, a jelentéktelenséget formálja költészeté, átvilágítva egyben jelentés nélküli világát, amelyre szinte időtlen tekintete irányul – s ezzel megemelkedik az az élet, amely egyébként elsüllyedne ennek a perifériának mindenkor híg talajában. Pedig ez a világ a maga különös – szinte metafizikai – törvényszerűségeivel mintha mindannak ellenszegülne, aminek formátuma van, mintha a legfontosabb események el sem férnének ezekben az életekben, legyenek bár szépségesek vagy szörnyűségesek: „*Vannak borzasztó kalandok*” – idézi írásai élén a szerző Wisława Szymborskát – „*mik nem férnek el a világ rendjében, s még ha akarnának sem történhetnének meg*”.

De hát akarnak-e? Vagy már az akarat is elköltözött innen, s legfeljebb áttételeken és beláthatatlan összefüggéseken keresztül mutatkozik meg, követhetetlenül, keresztüllanul, eredet nélkül szinte – és mégis feltétlen erővel. Mintha egy univerzálissá váló SINISTRA KÖRZET terepviszonyai között volnánk, ahogy ezt Bodor Ádám klasszikusan pontos rezignációval megfogalmazta egy – Berniczkyétől egyébként földrajzilag nem túl távoli – perifériáról. Aminek irodalmi jelentőségét éppen az adhatja, hogy a varázsával együtt jelentésétől is megfosztott világban éppen a jelentés hiányán keresztül idézi fel és fedezi fel a varázst – és adja vissza a létezés rejtőző értelmét, amely elsősorban ebből a gazdag megfosztottságból táplálkozik. Amit látni tud.

A szemlélet itt tehát elsősorban azt a látást jelenti, ami az *i-ro-da-lom*ban nem lehet más, mint nyelv – egymásnak fordítva a kétféle tükröt: a különös tárgyak és lények hordalékában oly gazdag tájat és az ebből kinövő, belőle táplálkozó, gazdagon lepusztult emberi viszonyokat. Így mutatkozik meg a roncsolt foncsorú felület: a jelentést zsúfoló sivárodásban és gaz-

dag felhígulásban költőivé váló nyelv, amely mindenféle emelkedettség és választékosság fonákjaként rontottan, kifacsartan és keverten adja vissza a látott világ számára befogható szeptét.

Kárpát-Ukrajna, mondták erre a vidékre egykor, még SZSZK-korában, de volt ez valaha királyi vármegye is és országok és birodalmak között a maga moccanatlanságában „sodródó” táj, akárcsak örök keresztút, amelynek sorsa az elmúlt évtizedekben szinte végleg a perifériáivá lett, mégpedig eddigi története során többnyire olyan birodalmi centrumoknak kiszolgáltatottan, amelyek következetesen a történelem veszteseivé váltak. Mintha az egész jelentésműködés vidékre is érvényes volna Fundánics jellemzése a kötetet nyitó novellából – róla ugyanis „*fokozatosan lekopott maradék sorsa*”, vagyis joggal érezhette úgy, hogy valaki „*mással esett meg az élete*”.

A mindig egyedi és megismételhetetlen. És éppen erre nyílik a szerző – és itt pontosítani kell: szerzőnő – tekintete, ezekre a szinte túl-méretezett kalandok alól kihulló életekre, a nagyobb és feltétlenebb törvényszerűségeik által végképp megnyomorított egzisztenciákra, ahonnan azt sem látni át, ami valóságosabb élet lehetne – csak élnek azt, ami jutott nekik, pergetik, elviselik, és azután csendben eltűnnek belőle. Mintha a számukra alig befogadható valóságtól keresnének védelmet ezekben az epizódokban – amelyek mégiscsak valamilyen menedéket sejtetnek. Paradox erővel persze: ha bezár a vasgyár, akkor Fundánics boncolni megy. Ha ellopták a gyerek biciklijét, hát ennek erednek a nyomába, hogy visszazökentsék az időt. Ha az esküvői asztalra vératlanul csótány mászik, különös meglepetéssel követik nyomait, amelyek azután ott is maradnak a későbbi, összekötött sorsokon. Bensőséges, kollektív morbiditás és a rejtőzködő, valóságosnak remélt élet átélésének forró vágyából eredő láz melege egyszerre fűti át ezeket az írásokat. És éppen ezekből a vágyakból, eseményekből, sorsfragmentumokból áll össze az írói univerzum, ahol már a tragédiának nem jut hely, mert a súlyosabb fordulópontokon is csak suta és balesetszerű események torlódnak. Berniczky ezekből formálja meg a kicsiny életeteket. Hiszen hogyan is lehetne sorsról szó ott, ahol választás sem igen létezik, még a legközvetlenebb emberi viszonyokban sem, a saját döntések között alig-alig – s mégis ezekben mu-

tatkozik meg sejtelmesen, poétikusan valamilyen különös mozgástér. Itt még a mámor eszköze is csak hamisított pálinka lehet, a ragasztó helyett pedig gesztenyeenyv kerül a tiltott forgalomba, ám a lebukott enyvárust szerelmével ajándékozza meg a – vonzásában is taszító – helyi karhatalom. Errefelé a bűnök is csak kicsinyek lehetnek, de mégis: legalább sajtók, és akkor ezzel mégiscsak meghatározható az individualitás, s a vétkes személyiség, emlekezatosan sötét körvonalakkal, alakot kap.

Vagy akár annál is többet: a váratlan és kollektív gimnáziumi kankószerűs során ugyanis kiderül, hogy a lányosztály egyik – epileptikus és kirekesztett – tanulója, „Méhecske”, elvesztett szüzességéért bizony egy újabb életet kapott és adhat, s a novella végén fel is mutatják a meztelen kisdedit, aki a megdicsőült tekintetek előtt – CSAK ÍGY SZEPLŐTLENÜL – rugkapál a huzatban.

Mert feltehetően nagyon is női tudásból vagy inkább tapasztalatból táplálkozik az a felismerés, hogy szinte mindenből megfogam, ki-hordható, felmutatható a varázslat, vagyis az a megragadhatatlan és nélkülözhetetlen többletjelentés, amely az életet elválasztja saját értelmétől. Vagy akár a világtól magától, úgy, ahogy van – amely pedig elhasználtan, üresen, sejtelmesen sodródott az út menti mezőre, mint az autóbűsor „rozsdás kasztmjia” a KÖRZETI SZERELMEK MŰSORÁ-ban. Ám ott egyszerre csak gyökeret ereszt, mégpedig egyenesen a szerves és eleven talajba, s a réten virító karosszéria lesz majd a háttere – és szinte viszonyítási pontja – mindannak az érzéki konfúzióknak és azoknak a tévelygő vágyakozásoknak, amelyek összekötik a novellahős – „örök interjúalany” – Pricsinyit „*a helyi tévé nyársat nyelt démonával*”: Emerenciával, míg a férfit igaz szerelem mégiscsak Melles Angéla „*kultúroshoz*” fűzi. Ám boldog együttlétre vele is csak hőemelkedéses álmok és képzelgések adhatnak esélyt. Vagy inkább: boldogtalanra. Mert a remény már az illúziókból is elköltözött.

És mintha ez a költözés volna itt megannyi történet lényege, ez a felfoghatatlan és feltartóztathatatlan folyamat – amelyik egy másik írás szereplőit: a MEDÚZASZÜRET kórtermének lakóit a sivárságában is rejtelmes gyógyintézet ágyaira sodorta, „*Cska nővér*” jóvialisan erőszakos fennhatósága alá, közöttük a főszereplőt: Hajas Rozált. Ő nemrég még a tengerparton gyűjtötte és kente magára a nyálkás medúza-

kat – mi sem természetesebb és mi sem természetellenesebb ennél –, majd rá kellett döbbennie, hogy számára ennek az epizódnak a nyomán megszűnt a kronológia. A kórházban ugyanis az idő azután „megállt vagy visszafelé pergett” – ahogy belépett ebbe a világba, látnia kellett, hogy „az őt helyén egy vadonatúj idő nyílt”: olyasmi, ami felfoghatatlan a korábbi időérzékelés bármiféle élményével, sémájával vagy konvenciójával.

Ezért talán, hogy itt a reményekkel és illúziókkal – vagy ebben a közegben: a gyógyulással magával – sincs mit kezdeni, mert nem efféle okozatiság vagy egyenes vonalú előrehaladás mozgatja az eseményeket, sem itt, sem mást. Így a benne mozgó hősöket sem keritheti hatalmába a remény vagy a csalódás – mindez nem csak „természetes” ekként, de szinte „szerves”: tehát a természet maga, mint a mezőn gyökereket eresztett autóbusz.

És mintha éppen a sors és remény hiánya – ugyanakkor a mégiscsak feltétlen erővel érvényesülő üres törvényszerűség volna a szerző legfőbb élménye. De ahogy erre a világra tekint, láthatja, hogy belső szükségyszerűségeit is ez a hiány szabályozza – ami azután mégiscsak áthévíl ettől a pillantástól, s ahol korábban szinte semmi sem volt, ott ez a semmi kap jelentést és ezzel erőt: varázst. És akkor már értelmet is, túl az úgynevezett „értelmen” persze.

Ez határozza meg például a tejárus Szeréna néni és Erna összetartozását a BLASZTULA-ban – a főhős elsőszülött fiának első szeretője válik az asszony életének részévé feltétlenül és megokolatlanul –, de a címadó novellában is ugyanez indokolja a főhős vonzódását az angol szövethoz: a legszebbhez és legdrágábbhoz, ameddig csak a piaci tojásárus pillantása elérhet. Ám hiába lép be érte a Párizs butik furcsa, modern idegenséget sugárzó világába, hiába költi el minden pénzét erre a semmiképpen sem órá illő ruhaanyagra – végül majd Gyurika úr, a szabó öltözik bele, mert életműve csúcspontján csakis önmagára képzelheti ezt a gyönyörű szövetet. A képzelet valósággá válása azonban kivezet egyben az életéből is – temetni viszik tehát a Párizs butik külföldi árujában a szelíden bitorló mesterembert, akit utolsó útjára a vágyai sorsával szembesülni kénytelen Aranka kísér, s koszorút tesz a koporsóra, benne a szövet, benne a szabó, benne a kihűlt remény. Az árus tojásai pedig hiába

kelnek el aznap a piacon jó áron, a világban valahogy mégsem áll vissza a rend.

Vagy éppen ez volna a világ rendje, ez a minduntalan felbillenő – majd még tovább billenő egyensúlytalanság? Mintha ezen a periférián – a centrum hiánya miatt is – elveszett volna annak érzékelése is, hogy hol volnának a súlypontok: kívül és belül. Világban, álomban, sorsban, személyiségben. Így alakul csendesen elfogadott vezette a FÖLDET AZ ÉGTŐL öntudatos és bornírt házasságtörése vagy a TALÁNSZÁSA biciklínymozásának szertefoszló igazságtétele, akár csak a BÁBOZÓDÁS KORÁ-nak zülléssel kacérkodó felnövekedése. A világból már eltűnt minden utalás a magasabb rendűre, legyen az a „kalinyingrádi” bölcs által egykor emlegetett csillagos ég odakint vagy az erkölcsi rend idebent. Nincs mire rácsodálkozni többé, vágyni sincs – de hát a csodálat vagy a remény igényét hogyan is foszlathatná szét az, hogy tárgya szertefoszlott?

És talán ezért is igazán nőiek ezek az írások, mert a szerző egyszerre képes tudomásul venni szelíd beletörődéssel a varázsa vesztett valóság csendes és feltartóztathatatlan züllését – és ez a tudomásulvétel nem patetikus vagy drámai, hanem szinte varázslatos. A világ helyett tehát ott a tekintet, benne pedig ez a konok és erős gyengeség, hogy nem veszi tudomásul azt, amit lát, mert a látás igénye erősebb a tapasztalatnál. Amely – az írásokból úgy sejtethető – aligha kegyes a szerzőhöz, ezeknek az életeknek, nyavalyáknak, kalandoknak és kudarcoknak a közelsége meghitt, ismerete bensőséges – és mégis. A finoman és pontosan megrajzolt világban sajátos poézissel mutatkozik meg mindez – és fel is oldódik az ábrázolásban rejtőző mágiában.

Ugyanakkor a következetes lefokozottság, eltávozott erő és szétfoszló jelentés nyomán erősödő szenzitivitás az egyedüli ellentmondása ezeknek a füzérré terebélyesedő írásoknak. Mert mintha az életék és sorsok formátumának hiánya lefokozná az epizódokat is. Ami a novelláknak mégiscsak a lényege volna, az inkább csak a hangulata lesz. Nem nyelvében vagy szemléletében vész el a lényeg – éppen ott nem –, hanem eseménymenetében, abban tehát, ami végül is mindezek „epikája” lehetne. És bár sokszor lesz jelentős és fordulópontszerű ez a sok, remek villanás – de ugyanígy válik egy-egy fontos pillanatban jelentéktelenné:

ahol a szem és nyelv bravúrja nem érheti el a történettségét – így mutatkozik meg pusztán ügyességként az, ami pedig máskor a tehetséget mutatja meg.

Persze a világra szegezett tekintet ilyenkor is fontos hiányról tudósít, és ennek paradoxája ugyancsak megejtően érvényesül. Hiszen a varázs mind létében, mind túntében egyként megfoghatatlan, s még sincs ennél fontosabb – és ezt azért pontosan, következetesen és szelíd kíméletlenséggel sugallja szép írásaiban Berniczky Éva.

Nagy András

AZ ERKÖLCS MINT POLITIKAI PROBLÉMA

Kis János: A politika mint erkölcsi probléma
Irodalom Kft., 2004. 365 oldal, 2500 Ft*

„Jaj, a princípiumok és az aspektusok folyton-folyvást összeütköztek, volt itt bőven ellentmondás, a civil felelősségérzetnek rendkívül nehezevé esett nemcsak az, hogy döntsön és válaszson az ellentétek között, hanem már az is, hogy tisztán elkülönítse és mintegy kipreparálja őket. [...] Itt minden keresztződött és összefonódott, általános volt a káosz és a zűrzavar, s Hans Castorp úgy vélte, kevésbé elkeseredetten vitatkoznának az ellenfelek, ha ez a káosz nem nyomná a lelkiüket vita közben is.”

(Thomas Mann: A VARÁZSHEGY)

Kis Jánossal egyetérték: „...a politika rosszabb, kevésbé elfogadható tevékenység volna, ha nem foglalná magában az erkölcsi kérdések nyilvános megvitását” (131.). Egyetértésem tovább is terjed. Magától értetődőnek, a tapasztalatok által igazoltak tartom, hogy léteznek, létezniük kell olyan szokásoknak és olyan szabályoknak, amelyek a „törvény által megengedett cselekedetek körét szűkítik tovább” (118.), s tekintenek megengedhetetlenek, elítélendőnek olyan cselekedeteket, magatartásformákat, vé-

leményeket és gondolatokat is, amelyek nem jogellenesek. A jog normarendszere mellett más normarendszerek is léteznek; ki vitathatná, hogy az erkölcs, az ízlés, az illem, egy-egy szakma szabályai ugyancsak alkalmazhatók az emberi cselekedetekre, mert – saját érvényességi körükben – szintűgy érvényesek. Az állampolgárok, a politikusok naponta tapasztalhatják, hogy az erkölcs, az illem szabályait alkalmazzzák is cselekedeteik megítélésére.

Miért volna a politikus mint cselekvő ember kivétel? Miért ne lehetne éppen rajta az erkölcs, az ízlés, az illem, a „szakma” szabályait számon kérni? A hatalom birtokosával szemben megfogalmazott legitimitásigény ősrégi követelménye az idoneitás. Az alkalmasság feltételei között régóta ott szerepelnek a nemegyszer tételesen is felsorolt „erények”, közöttük erkölcsi követelmények. Amennyiben tehát az erkölcs és a politika különbözőségét kimondó „elválasztástézis” így szól: „...úgy helyes, ha a demokratikus politika szereplőim csak olyan erkölcsi követelményeket kérnek számon, melyek törvénybe vannak rögzítve”, vagy hogy „...legyen a közszereplők publikus, politikai tevékenységének erkölcsi megítélése is magánügy” (14.), akkor elutasításával fenntartások nélkül egyetérték. Némi – később részletezendő – módosításokkal ugyan, de magam is úgy vélem: „A demokratikus köztársaság nem attól lesz valamennyi polgárának köztársasága, hogy minden oldal lemond a nyilvános erkölcsi ütelkezésről, hanem attól, hogy amire felháborodás és harag a helyénvaló válasz, azt a mértékadó többség felháborodással és haraggal utasítja el. Nem a politika erkölcsmentesítése hiányzik a harmadik köztársaságnak, hanem az, hogy megszilárduljon a politikai morál minimuma, melyet senki nem sérthet meg konzekvenciák nélkül.” (15.)

A magam részéről még a szigorúbb fogalmazásra is hajlamos volnék. Kívánatosnak tartanám, hogy ne csupán egy „morális minimum”, hanem az erkölcs összes szabályának és minden más normarendszer szabályainak megsértése vonjon maga után konzekvenciákat. Ha mulatságosan hangzik is, azt óhajtom: jogszerű, erkölcsös, ízléses, illedelmes, valamint célszerű, hatékony, költségtakarékos, egyszerű „professzionális” is legyen Magyarországon a politika. És mivel ezt óhajtom, értelemszerűen elfogadom, hogy a politikai cselekvés, a politikus tevékenységének minősége megítélhető és megítélendő nemcsak a jog, hanem az er-

* A könyv méltatására visszatérünk. – *A szerk.*

kölcs, az ízlés, valamint a „politikusi szakszerűség” mércéjével is.

Az „elválasztástézis” másik értelme

De vajon csak az imént idézett módon értelmezhető-e az „elválasztás tézise”? Vagy más-ként feltéve a kérdést: a politika és az erkölcs *megkülönböztetése* egyszersmind az erkölcsnek a politikából való kitéssékelését jelenti? Ha azt állítjuk, hogy a „politikái” mint cselekvés- és gondolkodásmód, a politikum mint a társadalom egyik alrendszere, illetve az „erkölcsös/erkölcstelen” mint ítélet, az erkölcs mint normarendszer strukturálisan és funkcionálisan is más természetű jelenségek, állítjuk-e egyszersmind azt is, hogy a politikában az erkölcsnek nincs, nem lehet szerepe? Számomra nyilvánvaló, hogy nem. Hiszen csupán ennyit mondunk: a cselekvés és a hozzá kapcsolódó intézményi működés különbözik a cselekvések szabályozására hivatott normarendszerektől és azok alkalmazásától, az ítélet megalkotásától, a politika és az erkölcs esetében csakúgy, mint más cselekvésformák és más normarendszerek összekapcsolásakor. A politikus – miként a gazdasági, művészi vagy bármilyen más tevékenységet folytató ember – cselekedetei megítélhetők és megítélendők minden létező normarendszer szabályai alapján, de aligha hihetnénk, hogy levezethetők, megérthetők, leírhatók is volnának egyszersmind a normarendszerekből. Különbséget tehetünk, különbséget kell tennünk erkölcsös és erkölcstelen, jogszerű és jogszerűtlen, ízléses és ízléstelen politikai magatartás között, ám ezáltal még nem írjuk le, nem értettük meg összes sajátosságát. Nem válaszoltunk a „mi a politika?”, a „mi a politikai?” kérdésre, miként nem válaszoltuk meg a „mi a gazdaság?”, „mi a művészet?”, „mi a szerelem?” kérdését sem azzal, ha a gazdaság, a művészet, a szerelem tartományaiban zajló cselekvések kapcsán fogalmazzuk meg erkölcsi, jogi, ízlésbeli ítéleteinket. Bizony, el kell választani előbb a „mi a politika?” és a „mi az erkölcs?” kérdését, hogy aztán egymásra vonatkoztathassuk őket.

Kis János jól látja: Max Weber nem az elsőként idézett értelmet adja az „elválasztástézisnek”. Valóban nem azt állítja, hogy az erkölcs illetéktelen volna a politikában, és azt sem, hogy volna valamiféle csak a politikában illetékes erkölcs (a „felelősségetika”) és valamifé-

le a politikában nem illetékes erkölcs (az „érzületetika”). Azt viszont igen, hogy a politika sajátos hivatás, amely különbözik más tevékenységektől és cselekvési módoktól. Hogy Weber példájánál maradjunk, a tudományos tevékenységtől, vagy hogy Kis Jánosra hivatkozunk, az erkölctől, az erkölcsi megítéléstől. Továbbá egy gyakorlathoz kapcsolódó tevékenységről van szó, amelynek indítékai és céljai, eszközei, mechanizmusai nem, de legalábbis nem közvetlenül az erkölcsből vagy valamely más normarendszerekből származnak. Ugyanúgy egyébként, miként más gyakorlati tevékenységnél történik. Szükségletek, érdekek és értékvalasztások mozgatják, indukálják eme tevékenységet is, akár a többit, és ahhoz, hogy eredményes legyen, a körülményekre, mint a cselekvés feltételeire vonatkozó tudás, eszközök birtoklása szükséges. A normák „csupán” szabályozzák, korlátozzák a célkitűzést, az eljárás módokat és az eszközhasználatot, illetve a megítélés mércéiként jutnak szerephez.

Azt hiszem, az ekként felfogott „elválasztástézis” tartható. Kis János könyve számomra nem bizonyította be, hogy ebben az értelemben a politika és az erkölcs nem választható el egymástól. Már hogyne volna elválasztható, sőt elválasztandó, amikor különböző jelenségekről van szó. Ezért látom hibásnak a könyv címében megjelölt kiindulópontot. Mi a politika mint erkölcsi probléma? Mi lehet bármely tevékenység – a gazdaság, a művészet, a tudomány, a szerelem – mint erkölcsi probléma? Mennyit és mit tudhatunk meg e kérdésfeltevést követő vizsgálat eredményeképpen e tevékenységformák és jelenségek mibenlétéről? Vajon mennyivel „értelmesebb” az „erkölcsös-e a politika” kérdése az „erkölcsös-e a szerelem” kérdésénél?

Morálfilozófia, politikaelmélet vagy gyakorlati politika?

De tényleg ekként vizsgálja-e a politikát e könyv? – vetődik fel bennünk újra és újra a kérdés a szöveg olvastán. Vajon egy etikára alapozott politikaelméleti mű, metán egy, a politikára alkalmazható etikai rendszer létrehozásának szándéka vezérel-e a szerzőt? Vajon nem olvassuk-e félre ezt a könyvet, ha a cím után indulva a „mi az erkölcs?”, illetve a „mi a politika?” kérdésre adott válaszokat keressük benne? Kétségtelen, találunk benne igen érde-

kes és alapos morálfilozófiai, filozófiatörténeti, politikaelméleti és elméletörténeti fejtegetéseket. A függeléként csatolt, Max Weberrel, Lukács Györggyel és Václav Havellel foglalkozó három esszé például nagyon informatív és tanulságos. Mégis úgy gondoljuk, hogy nem a morálfilozófia vagy a politikatudomány kérdésfeltevése, hanem a politikai cselekvés szempontjai szervezik a művet. A szerzőt a „mi a teendő?” problémája foglalkoztatja, ami tudvalevően nem a teória, hanem a gyakorlati tevékenységként felfogott politika kiindulópontja.

A könyv a politikai cselekvés jegyében kezdődik, és ekként végződik. A gondolat sor egy politikai mulasztás számonkérésével indul (Medgyessyt a D–209-es ügyben elkövetett vétségéért, az elhallgatásért a kormánypárti politikusoknak távozásra kellett volna bírniuk minden más megfontolás ellenére is), a befejező mondat pedig a szerző által helyesnek gondolt politikai gyakorlatot jellemzi. Havel „*lélegzetelállító fordulatát*” összegezve írja: „*A »politikaellenes politika« nem volt tovább folytatható. Megkezdődött a kísérletezés egy olyan politikával, mely tudatosan belül marad a liberális demokrácia keretein, és mégis megőrzi a személyes felelősségvállalás erkölcsi méltóságát.*” (363.) Azt hiszem, Kis könyve eme „kísérletezés” terméke. Törekvés egy olyan politikai gyakorlat létrehozására, amely „*belül marad a liberális demokrácia keretein*”, és amelyben érvényesülnek azok az erkölcsi normák, amelyek helyesnek gondol el.

A szándék tiszteletre méltó. Ki az, aki nem szeretné, hogy az erkölcsi – és a többi – normák érvényesüljenek? Ki az, aki nem válna a liberális demokrácia hívévé, ha bizonyossá lenne: ezek a keretek biztosítják leginkább a jog, az erkölcs, az ízlés szabályainak az érvényesülését? Ki ne szeretne oly körülményeket, amelyek közt – miként Kant fogalmazta volt – az ördögök is angyalként élnének? Minden irónia nélkül mondom: a szándék végtelenül nemes. De nézzük az eredményt. Milyen lenne az a politika – mint gyakorlat és mint intézményrendszer – és milyen lenne az az erkölcs – mint normarendszer és mint a normák érvényesítését biztosító intézményrendszer – amely e szándékot valóra váltaná?

Kis Jánosnak igaza van: demokratikus körülmények között akkor lehet erkölcsössé, erkölcsösebbé tenni a „politikát” – értsd ebben az értelemben: a politikusok, a „vezetők” tevékeny-

ségét –, ha a „vezetettek” ezt kikényszerítik. De hogyan válhatnak a „vezetettek” alkalmassá e feladat teljesítésére? Könyve valójában e kérdésre keresi a választ. Miként ő fogalmaz: „*Tanulmányom végső kérdése az lesz, hogy – demokratikus rendszerekben – miként alakítja a vezetők erkölcsi mozgásterét a vezetettek magatartása, és hogy milyen normatív konzekvenciák származnak ebből magukra a vezetettek nézve.*” (23.) A kérdésfeltevés fontos problémára irányul. Valóban, aligha volna elégséges a „vezetőknek” az erkölcstről papolni; a vezetők esetleges „erkölcsi méltósága” mellett a „vezetettek” magatartása lehet az, ami az erkölcsi normák betartását a politikában is biztosíthatja. Igaza van Kis Jánosnak: a normákhoz szankcióknak kell társulniuk. Demokratikus körülmények között a szankciókat végső soron senki más, mint a „vezetettek” alkalmazhatják. Szavazataikkal ők döntenek el, hogy kik lehetnek a „vezetés” értelmében felfogott politika meghatározó szereplői.

De hogyan lehetséges ez? Melyek azok az erkölcsi normák, amelyeknek érvényesülniük kell, melyek azok a szankciók, amelyekkel kikényszerítésük megtörténhet, milyen eljárásban történhet a normasértés megállapítása, a büntetés kiszabása? Különbözik-e ebből a szempontból a politika más tevékenységformáktól; van-e valamiféle lényegi specifikuma, amelyből akár a normákra, akár érvényesítésükre nézve lényegi különbségek következnek?

A normaalkotás és -érvényesítés mint probléma

Kezdjük utóbbi kérdésünkkel. Gondolom, Kis János sem vitatná, hogy az „elválasztás” első értelmezése más tevékenységformákat esetében sem elfogadható. Miért ne kérhetnénk számon a törvények mellett az „erkölcs parancsait” a gazdasági vagy bármilyen más tevékenység kapcsán? A „mindent szabad, amit a törvény nem tilt” elve a jogi megítélés körét határozza meg; az erkölcsi megítélés minden cselekvési tartományban alkalmazhat és alkalmaz a jognál „szigorúbb” normákat. Nemcsak a politikában, hanem a „mindennapok” területén is: a gazdaságban, a házasságban, a tudományban, az újságírásban és így tovább. A normák érvényesítése, az ítéletalkotás, a szankcionálás sem mutat fel elvi különbségeket. Gondolom, azt sem állítja, hogy e területeken az

erkölcsi normák valóban „magától értetődő módon uralkodnának” (23.). A szabályok betartását ez esetben is a „közvélemény” kényszeríti ki, és a szankciók sem nagyon különböznek: az elutasítás, a megvetés, a kiközösítés. Azt hiszem, az erkölcsi normák érvényesítésének problémái nem az alkalmazás területétől függenek; legalábbis nagyjából nem a politika sajátosságából következnek. Nehézségek más cselekvésformák esetében is jelentékesek; egyfelől a norma és a cselekvés eltérő volta, másfelől a normarendszerek különbözősége miatt.

Mindannyian tapasztaljuk, hogy nemcsak az erkölcsi normák érvényesítése jelent gondot minden társadalomban, hanem a jogi normáké is. És nemcsak „technikai értelemben” – a bűnöst fel kell kutatni, a bizonyítékokat meg kell találni –, hanem általánosabb, elméleti értelemben is. Hiszen a törvény szükségképpen általános, a megítélendő cselekvés viszont mindig egyedi. Az emberölést a törvény egyértelműen és világosan tiltja. És mégis: a bíróság ítélete a legszigorúbb büntetéstől akár a felmentésig terjedhet a „jogest” egyedisége szerint. Előfordulhat, hogy az emberölés egyenesen jogszabályban előírt kötelesség. A rendőrnek kötelessége a fegyverhasználat, ha csak így tud megakadályozni egy súlyosabb esetet, például a tűz életének kioltását. Miben különbözik ettől az erkölcsi normák alkalmazása? A hazugság, az elhallgatás erkölcsi véték. És minden hazugságot egyformán ítélünk meg? Egyforma szankcióval sújtjuk mindegyiket? Nem mondhatjuk-e, hogy a hazugság, az elhallgatás néha kötelesség? Az egyedi esetre vonatkoztatás nélkül az erkölcsi ítélet sem szabható ki. Aligha hinném, hogy a két normarendszer érvényesítésének, alkalmazásának nehézségei olyan nagyon eltérőek volnának, noha a két normarendszer lényegi pontokban különbözik egymástól.

A „joguralomtézis” két értelmezése

Miben áll akkor az erkölcsi normák érvényesítésének különossége a jogi normákhoz képest bármely területen, így a politikában is? Nagyon egyszerűen fogalmazva: azokban a sajátosságokban, amelyek a két normarendszert, a normák érvényesítését szolgáló szankciókat és eljárásokat megkülönböztetik.

Kis János az „elválasztástézis” álláspontja melletti érveket vizsgálva nem vitatja, hogy a

jog és az erkölcs néhány ponton különbözik egymástól. Elfogadja, hogy az erkölcsi követelmények módosulnak a jogszabállyá formálás következtében, hogy az erkölcsi kívánalmak – szemben az egyértelműsége törekvő jogi normákkal – „bizonytalan körvonalúak”. Tudja, hogy – eltérően a törvénykönyvbe rögzített és az állam területén mindenki számára egyaránt kötelező jogszabályoktól, az ebben az értelemben „monista” jogrendtől – az erkölcsi rend „pluralista”. Nem vitatja a „joguralom” tézisének kiindulópontját sem, azt ugyanis, hogy az erkölcs a jogtól különböző szabályzórendszer. „...a modern társadalmak pluralisták, azaz a vallási hit, a világnézeti meggyőződés és az életmódokra vonatkozó felfogás terén mélyen megosztottak. Ilyen társadalmakban számos erkölcsi kérdés merül fel, melyekről két ember a centrális kérdésekben is homlokegyenest ellenkező ítéletet alkot... Ezek súlyos nézeteltérések. A vita mindkét oldalon nagy szenvedélyeket, erős érzelmeket mozgósít, és nem állnak rendelkezésre perdöntő érvek, melyeket csak jóhiszeműen és gondosan fontolóra kell venni, hogy az egyik oldal kénytelen legyen földadni az álláspontját. Az ilyen vita rövid távon akkor sem juthat nyugvópontra, ha senki sem zárkózik el az álláspontját fenyegető bizonyítékok jóhiszemű végiggondolása elől”.

Ha jól értem, elfogadja a jog sajátosságainak a jog funkciójából való levezetését is: „Ézert aztán ha mindenki a saját erkölcsi meggyőződését követné mindenki mással szemben, az eredmény az erősek uralma vagy zűrzavar és polgárháború. Ahol azonban létezik jogrend, ott léteznek döntési eljárások, amelyek közömbösek a döntés tartalma iránt, s amelyeket követve meghatározható, hogy a vitatott kérdésekben mi a mindenki számára kötelező szabály. Demokratikus jogállamban az uralkodó eljárás abban áll, hogy a polgárok képviselőket választanak, akik törvényt hoznak; ha a jogalkotás folyamatában minden oldal szót kapott, és minden érvet tisztességesen figyelembe vettek, akkor a kisebbség tudomásul veszi, hogy bármi legyen a törvény, az mindenkire egyformán vonatkozik, az állam pedig mindenkin a törvényt és csakis a törvényt kéri számon. Ilyen megfontolások lappangnak a bírói gyakorlat hátterében, és az analógia azt sugallja, hogy ezek adhatnak igazolást az erkölcs és a politika elválasztására is.”

De – teszi fel a kérdést – „...indokolt-e egészen eddig a pontig követni az analógiát”? Válasza így hangzik: „A joguralom elvei arra vonatkoznak,

hogy az állam mi módon járhat el az autoritásának alávetett emberekkel szemben. A belôlük levont megállapítások azt mondják ki, hogy az állam a csak a mindenkire egyformán kötelezô törvényt alkalmazhatja, hogy az igazságszolgáltatás útján csak a törvény megsértését lehet büntetni. A politikai folyamatoknak azonban az állam nem az egyedüli szereplôje. A politikai tetteknek nem csak jogi úton kikényszeríthetô következményeik vannak.” (30–32.)

Ez természetesen igaz. El sem képzelhetô olyan politikai – de azt hiszem, semmilyen – tett, amelynek csak jogi úton kikényszeríthetô következményei lennének. Ha a „joguralom-tézis” valóban csak ennyit mondana, ha a társadalmi együttélés szabályozását, a politikai rendszer mûködését illetôen semmi további mondanója nem volna, akkor tényleg felülvizgálatra szorulna. De véleményem szerint ennél többet mond, bármilyen kontextusban van is jelen. Akkor is, amikor az abszolutista államhoz, és akkor is, amikor a liberális demokráciához kötôdik.

Az elsô esetben azzal mond többet, hogy a törvényt nemcsak mindenkire, hanem *mindenre* – vagy majdnem mindenre – kiterjeszti, vélvén: a „zûrzavarnak és polgárháborúnak” csak az emberi viszonyok összességének, de legalábbis nagy részének állami szabályozása vehet véget. E politikai konstrukcióban minden norma, de legalábbis minden fontosnak tekintett norma „törvényné”, állami kényszereszközeivel érvényesített szabállyá válik, az erkölcsi szabályoktól az illemszabályokig. Tessék megnézni például Kollonich Lipót *„Einrichtungswerkjté”* vagy II. József többkeznyi rendeletét. Itt tényleg a „csak azt szabad, amit a törvény megenged” elve érvényesül. A fôszabály minden normarendszer „eljogiasítása”, minden szabály jogszabállyá változtatása. Ez az állam omnipotens és omnikompetens.

A második eset egy ellentétes elv, a szabadság elvének elfogadásával foglal többet magába. A szabadsággal összekapcsolt „joguralom-tézis” csíjában bânik a törvényi szabályozással; szabadnak – azaz a jog által nem szabályozottnak – hagyva a társadalmi létezés, az emberi tevékenység széles tartományait. A „mindent szabad, amit a törvény nem tilt” elve szélesre nyitotta a törvény által nem korlátozott tevékenységek körét. Iparszabadság, a tulajdon szabadsága, a forgalom szabadsága, a vallás szabadsága, a vélemény szabadsága, a

szólás szabadsága – hangzott a joguralom jel-szavával összekapcsolt követelés, amely egyfelôl valóban azt jelentette, hogy a törvény „mindenkire egyformán vonatkozik”, de egyszersmind azt is, hogy „az állam mindenkin a törvényt és *csakis a törvényt* kéri számon”. A joguralom eme másik variánsa az állam – és ezáltal a jog – korlátozott voltát is kimondja. Mert ahol szabadság van, ott az államnak nincs semmi keresnivalója; ahol az államnak nincs befolyása, ott a jognak nem lehet érvényessége.

A korlátozott állam koncepciójához kötôdô „joguralom-tézis” azt viszont nem mondja, hogy más szabályok nincsenek. Sôt, feltételezi létüket és érvényességüket, hiszen ezért mondhat le a szabályozásról. Azt sem mondja, hogy más szabályokat nem kérhetnek számon egymáson az emberek. Sôt, feltételezi, hogy ezt mindenki megteszi, mert érdekében áll, és mert értelmes, emberhez illô viselkedésre képes lény, akinek van erkölcse, ízlése, nem szorul rá mindenben az állam gyámkodására. Csupán ennyit mond tehát: állami kényszereszközök – beleértve a fizikai erôszakot is – kizárólag jogi normák érvényesítésére használhatók, és természetesen csak az e feladatra létrehozott, szigorú eljárási szabályok szerint mûködô intézményrendszer, az erre felhatalmazott személyek közvetítésével. A bûnösséget – egyes esetekben a bûntelenséget – csak a bíróság állapíthatja meg; jogerôs, tehát végrehajtható ítéletet csak a megszabott kritériumoknak megfelelô személyek mondhatnak ki. Sokan mondják éppen ennek következtében, hogy a bíróságok nem is igazságot, hanem jogot szolgáltatnak.

Mi tagadás, van igazságuk ebben. Mert – hogy egy ôsrégi példát idézzek fel – mit kezdünk azzal az eljárási szabállyal, miszerint tanú és bíró nem lehet ugyanaz a személy. Werbôczi e tételt egy történettel szemléltette, s a következtetést ekként vonta le: a kijelölt bírónak, aki saját szemével látta a vádlott által elkövetett gyilkosságot, választania kell. Vagy elfogadja a bíró szerepét, akkor az ítélet meghozatalakor nem tekintheti bizonyítéknak saját érzékelését. S bizony, ha más bizonyíték nem áll rendelkezésére, a vádlottat, akinek bûnösségérôl magánemberként meg van gyôzôdve, fel kell mentenie a vád alól. Vagy pedig tanúskodni fog; ekkor viszont le kell mondania arról, hogy ô mondja ki az ítéletet.

A „józan észnek” is, a „bűnért bűnhődni kell” erkölcsi parancsnak is kétségtelenül el-
lentmond ez a szabály. De gondoljuk el e sza-
bály megszüntetésének következményeit. Ele-
gendő az olyan igazságszolgáltatási rendsze-
rek gyakorlatára emlékezni, ahol a vád és az
ítélet azonos volt, ahol az állítás és a bizonyít-
ás nem különbözött, ahol az ügyész, az ügy-
véd, a tanú és a bíró szerepe nem volt elválaszt-
va egymástól. Ott ugyebár az igazság akadály
nélkül érvényesült...

Kis János tudja ezt. Ennek megfelelően ter-
mészetesen különbséget tesz a jogi és az erköl-
csi normák érvényesítésének lehetőségei kö-
zött a politikai cselekvéseket illetően. Valóban
eltér a tartalma az általa megfogalmazott két
állításnak; mást jelent, ha azt mondjuk: „*Az ál-
lam a törvényt és csakis a törvényt betartását kérheti
számon az autoritásának alárendelt személyeken,
így a politikai vezetőkn is*”, mint ha ezt: „*A poli-
tikai küzdelmek résztvevői a törvényt és csakis a tör-
vényt kérhetik számon egymáson, így a politikai ve-
zetőkön is*” (33.). Igen. A politikai küzdelmek
résztvevői – éppúgy, mint bármely társas vi-
szonyban álló emberek – más szabályokat is
számon kérhetnek egymástól, akár törvények-
ben rögzített eljárási szabályok nélkül is.

A kérdés tehát – legalábbis szerintem – nem
az, hogy a politikai küzdelmek szereplői szá-
mon kérhetnek-e egymáson más normákat is,
mint a törvényeket. A magam részéről ezt oly-
annyira természetesen találok, hogy tagadá-
sát képtelenségnek tartanám. Az „elválasztás-
tézis” emez értelmezésének megítélésében Kis
János álláspontja semmiben sem különbözik
az enyémtől. Így más kérdést kell feltenni: mi
a különbség a jog és az erkölcs mint norma-
rendszer között, és mi következik e különbség-
ből a politikai folyamatok befolyásolására
nézve? Vagyis az írásom blickfangosnak szánt
címét pontosítva: mi a jogi és mi az erkölcsi
ítélkezés, mi a jogi és mi az erkölcsi normák **ér-
vényesítése** mint politikai probléma.

Az ítékezés mint politikai probléma

Azonosságok természetesen itt is vannak. A
politikusi cselekvés megítélhető mind a jog,
mind az erkölcs normái alapján, ekként a jog
és az erkölcs alkalmazása egyaránt az ítékezés.
Továbbá: mind a jogrend, mind az „erkölcsi
rend” módosítása lehet célja, „tárgya” a politi-
kai cselekvésnek. Szakpolitikaként is létezik a

jogpolitika, amely a jogi normák, a jogrend-
szer bizonyos elemeinek kiegészítését, javítá-
sát, működésének befolyásolását célozza. A jog
határai nem mozdíthatatlanok jogállami kere-
tek között sem; bizonyos megfontolásokból le-
hetséges e határok tágítása, akár bizonyos cse-
lekedetek „kriminalizálása” és persze szűkíté-
se is, a dereguláció, a dekriminalizáció. Miért
ne gondolhatnák, hogy létezik „erkölcspoliti-
ka” is, amely az erkölcsi normák tartalmának,
értelmezésének, alkalmazásának befolyásolá-
sára törekszik? Hogy Kis János szavait használ-
juk: miért is ne lehetne célja egy politikai moz-
galomnak, hogy ilyen és ne másilyen erköl-
csi normákat szilárdítson „szokássá” vagy ép-
pen jogszabállyá?

De különbségek is léteznek, például a jog-
rend szigorúan őrzött „monizmusából”, illetve
az erkölcs – a „korlátozott államban” ugyan-
csak szigorúan őrzött – pluralizmusából követ-
kezően. Az államnak mindkét irányban van-
nak teendői. Egyfelől mindent meg kell tennie
azért, hogy a törvényeket mindenhol és min-
denki vonatkozásában ugyanúgy értelmezzék
és alkalmazzák. Tudjuk, intézmények és szabá-
lyok születtek e célból: a bíróságok többfoko-
zatúak, a Legfelső Bíróságnak – bizonyos ese-
tekben az Alkotmánybíróságnak – megvan a
felhatalmazása arra, hogy az egységes jogér-
telmezést biztosítsa. Másfelől az állam kötele-
sége a „szabadságok” védelmében. Meg kell
akadályoznia, hogy bárki vagy bármely intéz-
mény monopolizálhassa az erkölcsi ítélké-
zést, illetve, hogy erőszak alkalmazásával szere-
zzen érvényt döntésének, függetlenül annak igaz-
ságtartalmától. Ugyanakkor az állam nem lép-
het fel döntőbíróként erkölcsi kérdésekben,
ha erre nincs jogszabály. Vagyis semlegesnek
kell lennie az erkölccsel szemben, miként nem
lehet ízlése, világnézete, politikai meggyőző-
dése sem.

Kis János nem csak tudja ezt, de emez elvek
szerint cselekszik is. Emlékezetes példája en-
nek, amikor a „szabadságok” védelmében lé-
pett fel az ún. „gyűlöletbeszéd” tiltását célzó
törvénytervezet ellenében. Mi sem természe-
tebb tehát, hogy a politika erkölcsössé téte-
lére irányuló törekvéseben nem az erkölcs „ál-
lamosítására”, nem az általa helyesnek ismert
erkölcsi normák jogszabályokká változtatásá-
ra, az erkölcs „eljogiasítására” – így voltaké-
ppen megsemmisítésére – törekszik.

Ha nem az állam, ha nem a jog biztosíthatja az erkölcs uralmát, de legalábbis nagyobb befolyását a politika fölött, akkor viszont mi? – találja szembe magát a kérdéssel az, aki egyfelől elutasítja az erkölcs „államosítását”, másfelől pedig kevésnek, esetleg tévútra vezetőnek tartja a moralizálást, a „profétáldóskodást”.

Számomra nagyon rokonszenves, hogy a mai magyar közbeszédet uraló „politikaellenességgel” szemben Kis Jánosnak van bátorsága a politika értékességét hangsúlyozni. Mélységesen egyetértek a szerző által „politikai populizmusként” meghatározott beszédmód és magatartás bírálatával, amely „a »politikai« jelzõt megbélyegzésre” használja, mondván: „ő kizárólag »szakmai« szempontokat követ, ellenfelétõl pedig azt, hogy »politizál«”. Következtetését is osztom: „Míntha a lehetséges közcélok közti választás – a politika tárgya – nem politikai feladat volna...” (301.) Igen. Történeti tapasztalataink alapján azt sajnos nem állíthatjuk, hogy társadalmi létezés nem lehetséges politika nélkül – hiszen a diktatúrákat voltaképpen a politika „technikizálásának”, megszüntetésének tekinthetjük. Azt azonban bizonyosan mondhatjuk, hogy a demokráciának egyetlen formája sem létezhet politika nélkül. Hogy populizmus-e minden politikaellenesség, azt persze nem gondolom, ám azt igen, hogy a politikaellenesség és a demokratikus elkötelezettség kizárják egymást.

Kis János tehát politikai kérdésnek, a politika kérdésének tartja az erkölcs érvényesülésének problémáját. A harmadik köztársaság „morális válságként” definiált krízisének (302.) kérdésére értelemszerűen politikai választ keres.

Az erkölcsi ítélkezés mint az erkölcs politikai instrumentalizációja

Nézzük ezek után a „mi a teendő?” kérdésre adott választát. Elõre jelzem: itt találok a legtöbb, számomra nem elfogadható állítást. És most nem a politikai tartalomra utalok. Kétségtelen, politikai elképzeléseink, álláspontunk, a magyarszági politikai folyamatokra vonatkozó ítéleteink sokban eltérnek egymástól, ám ezek megvitatását nem tartom lényegesnek e könyvrõl írván. Politológusként próbálok értelmezni állításait, arra törekedve, hogy kritikai megjegyzéseimet ne politikai megfontolások diktálják.

E jórészt morálfilozófiai és politikaelméleti fejtegetésekben rejlik politikai program ki-

hámozása persze nemcsak nehéz, hanem kockázatos vállalkozás is. Mégsem térhetünk ki elõle, már csak a kutatói lelkiismeret parancsára sem. Ha számunkra ekként nyílik meg a könyv, tisztességgel nem tehetünk mást, mint hogy politikai programként (is) olvassuk. Nem állítva persze, hogy a szerző szándéka is ez (és csupán ennyi) volt, és azt sem, hogy más olvasat nem lehetséges.

Lássuk tehát a művet szervező politikai programot, Kis János Havel „*lélegzetelállító fordulatát*” jellemző szavaival szólva azt a kísérletet, amely szakít mind az „*erkölcstõl mentesített*”, mind a „*politikaellenes*” politikával. Amely tehát összekapcsolja az erkölcsöt és a politikát.

E politika leírása során két kategória értelmezése elkerülhetetlen. Mit jelent az „erkölcs” és mit jelent a „politika” ebben a sajátos szimbiozisban, egy politikai irányzat megalapozását, esetleg egy politikai irányzat politikai gyakorlatának megváltoztatását célzó programban? Véleményem szerint nem csak teoretikus kérdéssõl van szó. Én úgy tapasztalom kutatásaim alapján, hogy a politikafelfogásnak politikai jelentõsége van: nagyon fontos elõfeltelvésként kihat a politikai program tartalmára is.

Ha jól értem, a politikával összekapcsolt erkölcs Kis János értelmezésében nemcsak szabályozórendszer, amely korlátozza a politikai gyakorlatot, elõírva, megengedve és tiltva magatartásformákat, hanem olyan értékegyüttes, amely a politikai célokat is meghatározza. „*Erkölcsei kérdéseket vetnek föl továbbá az alkotmányos keretek közt kitzúezhetõ politikai célok*” – írja. „*Például... bár nem csak erkölcsi kérdés, azonban erkölcsi kérdés is, hogy mennyit von el az állam közös felhasználásra, és mennyit hagy a magánszemélyek kezében, továbbá hogy mi módon osztja el a közkiadások terheit a társadalom különbözõ csoportjai között.*” (30.)

Igen, ez így van, egy kis pontosítással. A politikai célok kitzúezésével kapcsolatban valóban fel szoktak vetni erkölcsi kérdéseket, miként a költségvetés megalkotása során, sõt a morális meggondolások igen gyakran szerephez jutnak a politikai döntésekben is. Ám a „mi a helyes?”, a „mi az igazságos?” kérdésre általában egymással szemben álló válaszok születnek. Nem azon szoktak vitatkozni, hogy legyen-e igazságos a költségvetés, hanem azon, mi az „igazságos”. Részben az eltérõ érték-választások, részben pedig a szemben álló érdekek kifejezõdéseként. Egy plurális társada-

lomban ez nem is lehet másként, hiszen a pártok éppen ilyen különbözőségeiből keletkeznek. Lennének tehát „erkölcsös” pártok és „erkölcstelenek”? A politikai vitában ilyen állítások, sejtetések sokszor megjelennek, de egy ilyesfajta megkülönböztetés – legalábbis az esetek túlnyomó részében – aligha alkalmas az egyes politikai irányzatok közötti különbségek leírására. Egy politológus, egy történész számára semmiképp. És ha csak a költségvetésről, az érdekekről volna szó! Ebben az esetben ugyanis még elképzelhető a kölcsönös belátáson alapuló „igazságos” kompromisszum. De mi volna az „igazságos”, az „erkölcsös” választás az értékek, értékrendek ütközésekor? Ne legyünk kétségeink: minden csoport képes lenne megindokolni értékválasztását, érvelni saját igazsága mellett, ha tetszik, bizonyítani morális fölényét ellenfelével szemben.

Mi lenne ilyen esetekben a Kis János által megoldásként ajánlott „erkölcsi minimum”? A tézist így fogalmazza meg: *„Léteznek a demokratikus politikának erkölcsi normái, melyeket mindenki köteles megtartani, aki egyáltalán részt kíván venni a közhatalom gyakorlásában és a közhatalmi tisztiségekért viselt versenyben. Az ilyen normák megsértése indokoltta teszi a követelést, hogy a normaszegő távozzon hivatalából.”* (147.)

Erkölcsi tartalmat vagy eljárási szabályokat foglal magában ez a minimum? Ha erkölcsi tartalmat is, mit? Tartalmaz-e feltétlen parancsot a költségvetés összeállítására? Következik-e belőle válasz az abortusz tiltására vagy engedélyezésére? Továbbá: hogyan jön létre, hisz – mint a szerző is figyelmeztet rá – **erkölcsi** minimumról van szó. *„Az erkölcsi elvek lényegi jellemzői közé tartozik, hogy érvényességük független a konszenzustól.”* (157.) És nyilvánvaló – tesszük mi hozzá –, hogy éppen ezért létrehozása nem történhet meg egyezkedés, kompromisszum eredményeként sem.

Kis e ponton jut el a politikához, a politikai programhoz.

Az „erkölcsös politika” programja

A szerző a politika „realista” felfogását használva közelít tárgyahoz: *„A köznap életben is nehezebb feladattá válik a szokások betartatása ott, ahol az emberek rögzített összegű előnyök megszerzéséért versenyeznek egymással. A politikában pedig – a demokratikus politikában is – alapvető szerepe van az ilyen versenynek. A politika a hatalmi harc*

terepe. ...a demokrácia megszelídíti ugyan, és a polgárok javára fordítja ezt a harcot, azonban nem küszöböli ki, és nem is kívánatos, hogy kiküszöbölje vagy elrejtse a nyilvánosság elől, és függetleníse a polgárok befolyásától. Am az, hogy a demokratikus intézmények a hatalmi harc közvetítésével szabályozzák a politikai cselekvést, nem marad következmények nélkül arra a mechanizmusra sem, mely a demokrácia erkölcsi normáit karbantartja. A norma-szegés megállapítása és a konzekvenciák levonása maga is a hatalmi küzdelem részeként megy végbe. Így aztán a folyamat kimenetele mindig nyitott; függ a mindenkori politikai erőviszonyoktól, a közvélemény állapotától, a felek ügyességétől és elszántságától.” (148.)

Nos, milyen politikai irányzat által, milyen politikai térben, milyen cselekvések során és milyen eljárások eredményeképpen, milyen tartalommal jöhet létre és érvényesíthető az „erkölcsi minimum”? Milyen politikafelfogás alapján jelenik meg a probléma maga?

Számomra emblematis, hogy Kisnek elsőként a felvilágosult abszolútizmus modellje öltik eszébe. *„Az egyik lehetőség az volna, hogy az elmélet kijelöl egy embercsoportot, amelyeknek a motivációja lényegesen különbözik a többiétől. A többség erkölcsi késztetési gyengék vagy teljesen hiányoznak, de ez a kis csoport maga a megtestesült erény, tagjai mindig az erkölccsel összhangban kívánnak cselekedni. Ha ezt a kört sikerült elkülöníteni, akkor már csak arra van szükség, hogy az erény megtestesítőinek csoportja a politikai vezetők csoportjának elég nagy részét átfedje. Ez a megoldás nagyon hasonlít a felvilágosult abszolútizmus programjára, mely a 18. század filozófusainak egy részétől kétségkívül nem állt távol.”* (77. k.)

E gondolkodásmód a politikai gondolkodás történetének tanúsága szerint másoktól sem állt távol, és nem csak a XVIII. században. Szottta jó néhány nem filozófusokból álló „*elmelkedő társaság*”¹ is, amelyekből a jakobinizmus nőtt ki, amely – egyik vezetője szavai szerint – a *„valóra váltjuk a filozófia igazságait”* jelszavával vetette bele magát a politikai küzdelembe, létrehozva a terror államát. Később, a XX. században is volt példa arra, hogy egy személy, egy társaság valamiféle „politika feletti” tartomány, a tudomány, az erkölcs, a „szellem” iga-

¹ Furet kifejezése. Lásd: François Furet: GONDOLJUK ÚJRA A FRANCIA FORRADALMAT. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1994.

zát kívánta „valóra váltani” az államhatalom közvetítésével. Hogy csak két, „szelíd” magyar példát említsek: Jászi a „szellem lovagjaitól” várta Európa megújulását; Németh László pedig azért fogadta el Gömbös együttműködési ajánlatát, hogy kipróbálja: „vezetheti-e a szellem az államot”. Az eredményt ismerjük.

A szerző meg is állapítja: „a felvilágosult abszolútizmus idejával komoly bajok vannak”. Valóban. Az is, amiről beszél, így például az, hogy összeegyeztethetetlen „a modern liberalizmus morális alapvetésével” (78. k.). Meg persze más is. Például az, hogy nem működik, mint II. József kísérlete. Vagy az, hogy ameddig működik, nem a szellem és nem az erkölcs uralmát, de még csak nem is az „erkölcsi minimum” érvényesülését eredményezi, noha az „egyedül helyes megoldást” zavaró tényezőket, például az érdek- és értékluralizmust kiiktatja, megsemmisítve a szabadság minden formáját.

Az „egyesített modell” – az ethokrácia² mint a megújított liberális demokrácia uralmi szerkezetének egyik összetevője?

Kis János a felvilágosult abszolútizmus politikája helyett a politikai cselekvés olyan szerkezetét alkotja meg, amelyben a deliberációnak, a megvitatásnak döntő szerepe van. „Arra jutottunk – írja –, hogy a demokratikus politika két modelljében kell egyszerre gondolkodnunk: abban, amelyet a realista tézis és a közvetett motiváció tézise ír körül, és abban, amely a deliberatív tézisére épít.” Elismerve, hogy e „...két modell két egymástól nagyon távoli szemléletet testesít meg”, e két modell „egyetlen modellbe” való integrálását tűzi ki feladatul, mivel: „Az emberi társadalmakban lehetséges demokratikus politikát sem az instrumentális, sem a deliberatív modell nem fedi le teljesen.” (103. k.) Ugyanis – állítja – az az egyesített modell kínálja fel annak lehetőségét, hogy az „erkölcsi minimum” kialakulhasson, és az erkölcs meghatározó szerephez juthasson a politika szférájában is.

Milyen lenne, hogyan működne ez az „egyesített modell”, amely teljesen lefedné „az emberi társadalmakban lehetséges demokratikus politikát”? Ha jól értem, egyetlen, de nagyon lé-

nyeges pontban különbözne az „instrumentális modelltől” – azaz attól a politikai berendezkedéstől, amelyet manapság liberális demokráciának nevezünk. E modellt egy új politikai szereplő – a Kritikus – és egy új funkció – az „erkölcsi minimum” érvényesítését biztosító Kritika – megjelenése különbözteti meg az „instrumentális modelltől”.

Azt hiszem, a könyv centrális problémájához jutottunk el. Annak a politikai szerkezetnek és annak a politikai gyakorlatnak a leírásához, amely Kis János szerint egyfelől „belül marad a liberális demokrácia keretein”, másfelől „megőrzi a személyes felelősségvállalás erkölcsi méltóságát”.

Nézzük meg egy kissé részletesebben az új szereplő és az új funkció bekapcsolásával módosított demokratikus politika szerkezetét. Kezdjük a Kritikkussal.

Kis János John Stuart Mill „naïvan optimista”, illetve Hannah Arendt „naïvan pesszimista” felfogását korrigálva, úgy véli, hogy bár a szólásszabadság nem vezet el automatikusan az igazsághoz, az „igazságok egyik válfajának sem olyan reménytelen a politikai sorsa, ahogyan ezt Arendt elemzése a tényigazságok kapcsán sejteti” (112.). Nem, mert egyrészt a „politikai beszéd” címzettjei – bár félvezethetők – nem különböznek az igazság iránt. Másfelől azért, mert a politikában létrehozhatók olyan mechanizmusok – például a kormány és az ellenzék elkülönülése –, amelyek növelik a hazugság, a megtévesztés kockázatát. Végezetül pedig – és itt történik meg az iménti két garancia gyengeségét korrigáló újítás – létezik a Kritikus, mint a politika szereplője. Ugyanis: „...a demokratikus nyilvánosság nem csupán a kormány és az ellenzék szószólóiból áll... a politikai küzdelmekben nemcsak úgy lehet részt venni, hogy hatalmi pozíciókért szállunk ringbe, vagy hogy hatalmi pozíciókért küzdő csoportokat támogatunk. A politikai küzdelmeknek részese az a tényfeltáró vagy kommentáló újságíró, az a hivatásos publicista, az a sajtóban inkább csak alkalmilag megszólaló értelmiségi is, aki a hatalmi versenybe nem kapcsolódik be, hanem azt kívülről elemzi, értékeli és bírálja. Nevezük ezeket együtt kritikusoknak, és különböztessük meg őket a szakértőktől, akik a politikusoknak programokat és megvalósítási stratégiákat javasolnak, valamint e programokat és stratégiákat nyilvánosan közölhető formába öntik... a kétféle szerepnek a lehető legélesebben el kell különülnie egymástól. Más szóval, a demokratikus közösségnek az az érdeke, hogy a po-

² A szóalkotás a demokrácia, a bürokrácia, a technokrácia, logokrácia analógiájára történt. Vö. Gombár Csaba: A HATALOM SZERKEZETE; HEGEMÓNIA – MONOPÓLIUM; AZ URALOM PROBLÉMÁJA. In: Gombár: EGY ÁLLAMPOLGÁR GONDOLATAI. Kossuth, 1984. 141–147.

litika átvilágítására és bírálatára vállalkozó emberek függetlenek legyenek a hatalmi küzdelmekben és a hatalom gyakorlásában részt vevő csoportoktól. A kritikusok akkor képesek jól csinálni a dolgukat, ha az igazság földértésében és kimondásában a lehető legnagyobb pártatlanságra és tárgyilagosságra töreksznek”.

Megtörténik a kulcsszavak definiálása is. „A pártatlanság követelménye azt jelenti, hogy miközben a kritikus az igazság után nyomoz vagy egy politikai tettet, egy politikai javaslatot értékel, nem lehet tekintettel arra, hogy melyik fél mond az ő szavaihoz hasonló, vagy hogy melyiknek kedveznek a megállapításai. Nehéz elképzelni, hogy az igazság iránt elkötelezett és komoly meggyőződések által vezetett kritikus az összes politikai erőtlől egyenlő távolságra érezze magát, és ne kívánja valamely győzelmet vagy legalább a másik bukását. Ilyet nem is igényel tőle a pártatlanság normája. Azt kívánja meg, hogy a kritikus minden féllel szemben ugyanazt a mércét alkalmazza... Egyetlen szempontnak kell vezérelnie: mire van szüksége a választónak ahhoz, hogy tájékozott döntéseket hozhasson. Ami a tárgyilagosságot illeti, és nem merülhet ki abban, hogy a lehető leghűségesebben visszaadják a politika szereplőinek tetteit és magyarázataikat. A kritikus dolga nem az, hogy az egyik politikus szavait a másik politikus szavaival, hanem az, hogy valamennyiük szavát a saját elfogulatlan kutakodásának eredményeivel szembesítse.” (113. k.)

Kis János szerint van azzal, hogy e követelmények érvényesüléséhez nemcsak az igazság melletti erős elkötelezettségre, hanem bizonyos feltételek meglétére is szükség van. „Az így felfogott pártatlanság és objektivitás uralmát a sajtószabadság önmagában nem képes biztosítani. Ahhoz, hogy a demokratikus nyilvánosság közelítsen a pártatlanság kritikai ideáljához, nem elegendő, hogy a politikai intézmények ne gátolják a tömegközlelési eszközök pluralizmusának kiépülését, s ha kiépült, biztosítsák a fennmaradását. Arra is szükség van, hogy legyenek világos sajtóetikai normák, melyeket a nyilvánosság független szereplőinek közössége betart és betartat. E normák kialakulása és megszilárdulása maga is politikai küzdelmek tárgya. Ezért a küzdelem, melyben a politikai kritika szerepet vállal, magának a politikai kritikának az intézményi és etikai környezetére is kiterjed; nemcsak az a tárgya, hogy milyen legyen, milyen célokat tűzön maga elé, és hogyan valósítsa meg ezeket a demokratikus közösség, hanem az is, hogy mi legyen a helye a nyilvánosságnak a demokratikus politiká-

ban, hogy milyen jogi szabályok tagolják, és milyen etikai normák uralkodjanak benne.” (114. k.)

Visszatérünk még e passzusokra, most csupán regisztráljuk, hogy a szerző politikai feladatok sorát kapcsolja a Kritikushoz, mint a politika szereplőjéhez. De menjünk tovább, és nézzük meg, milyen mechanizmusokat tart szükségesnek ahhoz, hogy a Kritikus teljesíttesse feladatát.

Egy hipotézis a kiindulópontja a fejtegetéseknek. „Fogadjuk most el, hogy létezik ez a független és pártatlan nyilvánosság.” Majd így folytatja: „Ez a nyilvánosság politikai lesz, a szó itt megadott értelmében: a benne zajló viták egyszerre célozzák az igazság feltárását és a politikai cselekvés mozgásterének alakítását. ...A kérdés az, mi készíteti a címzetek különleges körét – a hatalmi harcok résztvevőit – arra, hogy e másodlagos információhoz alkalmazkodjanak.” A választ Machiavellire hivatkozva adja meg: a hatalmi harcok résztvevőinek – a politikusoknak – támogatók sokaságára van szükségük, és e sorsukat nagyban befolyásoló feltétel teljesülését, „...döntően befolyásolja... hogy ezek az emberek mit tudnak, és milyen szempontok alapján értékelik azt, amit tudnak”. (115.)

Kétségtelen, fontos és helyes állításról van szó, aminek súlyát nem csökkenti, hogy emellett persze több és ugyancsak hatásos befolyásolási eszköz áll a politikusok rendelkezésére, illetve, hogy a támogatók nem csupán reflektált „tudásuk”, hanem sok egyéb szempont alapján is választanak. Az viszont biztos, hogy a demokráciákban, ahol is a hatalom megszerzése és megtartása a választások kimenetelétől függ, valóban van hatása annak, hogy „az attitűdök megoszlása a választóközönségben” hogyan alakul, és az is, hogy a „kollektív deliberáció során” – ha ugyan nem is folyamatosan, nem is feltétlenül, ahogyan a szerző írja – módosulhatnak ezek az attitűdök. Joggal állítja ezt is: „...az, hogy a politikai morál mit tűr meg, maga is politikai viták tárgyává válhat, és ha ez megtörténik, akkor módosulhatnak a feltételek, melyek meghatározzák, hogy mi az, ami a politikában megengedhető”. (115. k.)

Néhány politikai skandalum elemzése után így foglalja össze a politikai funkciót betöltő deliberáció működési mechanizmusát egy olyan – demokratikusként meghatározott – politikai térben, melyben a politika szereplői a Választók, a Kritikusok, az Ellenzék és a Kor-

mánypárt. „A Kritikusok a nyilvánosság elé tár-
nak, nyilvánosan elemeznek és értékelnek egy erköl-
csileg kétes ügyet, melyben a kormány érintett. Köz-
léseiket a Választók egy része fontolóra veszi; egyben
arról is tudomást szerez, hogy más emberek milyen
információkat vesznek fontolóra. Az Ellenzék és a
Kormánypárt szintén megfontolhatja a feltárt ténye-
ket és a hozzájuk társuló állásfoglalásokat, de ha ezt
nem teszik, akkor is számolniuk kell azzal, hogy a
Választók attitűdjei módosulnak, és ez megváltoztat-
ja a hatalmi küzdelmek környezetét. Az Ellenzék le-
hetőséget kap a Kormánypárt újraválasztási esélyei-
nek gyengítésére, a Kormánypártnak szembe kell néz-
nie a fenyegetéssel, hogy többsége elolvad. Az El-
lenzék érdeke az, hogy a botrány ébren tartsa, a
Kormánypárt érdeke a botrány lecsillapítása és feled-
tetése. Az események végső kimenetele azon múlik,
hogy mit tesz a Kormánypárt céljainak eléréséért.”
Természetesen több lehetőség közül választhat,
de célszerűnek az fog bizonyulni, amely megszabadítja a negatív konzekvenciáktól –
például megszabadul a morális teherré váló
politikusatól, függetlenül attól, hogy az adott
tettet maga felháborítónak tekinti-e vagy sem.
„...a rossz hírbe keveredett politikus menesztéséhez
elegendő, hogy a párt szervezeti érdeke hasonló
irányba mutasson, mint a demokratikus közösség erköl-
csi érdeke. Ezt az összhangot pedig a Kritikusok,
a Választók, az Ellenzék és a Kormánypárt közti in-
terakció alakítja ki, középpontjában a demokratikus
választási rendszerrel, mely a kormány sorsát a
Választók akaratától teszi függővé. Az itt leírt folya-
mat a közvetett motiváció logikája szerint működik.
Adott egy etikai cél (az, hogy bizonyos, erkölcsileg ki-
fogásolható cselekedeteket a politikában ne kövessenek
el, ha pedig mégis elkövetik őket, akkor legyen,
aki vállalja értük a felelősséget, és az illető viselje a
konzekvenciákat), és adott egy gyakorlat (a Kritikusok
nyilvános közléseitől a Kormánypárt döntéséig),
mely a magas köztisztviselők fölérendelkezők szerve-
zeti céljait közelíti ehhez az etikai célhoz. A közvetett
motiváció megszokott leírásától abban különbözik ez
a kép, hogy az etikai érdek itt nem csupán az intéz-
ményi eljárások háttérében – ezek mögöttes céljaként
– jelenik meg, hanem az eljárások szerves részévé
válík: a mechanizmus nem működne, ha nem len-
nének a Kritikusok, akik megfogalmazzák a demok-
ratikus politika erkölcsi normáit, és szembesítik őket
a politikusok cselekedeteivel, s ha nyilvános közlése-
ik nem indítanának el valamiféle kettős – egyszerre
deliberatív és instrumentális – befolyásoláson ala-
puló folyamatot. Ennek a gyakorlatnak a minden-

kori ügyeken túlmutató, távolabbi következményei is
vannak. Valahányszor fölmerül az erkölcsi felelős-
ség kérdése, a körülötte zajló vitákba óhatatlanul be-
lejártszik a korábban már végigküzdött esetek konk-
lúziója. A már lezárt esetek precedenssé válnak, és
beépülnek a későbbi küzdelmek kiinduló feltételei kö-
zé”. (142–144.)

Igen, a politikában ilyen mechanizmusok is
működnek. De vajon e mechanizmus kapcsán
nem tehetők-e fel ugyanazok a – közöttük eti-
kai – kérdések, mint a politikában működő
többi mechanizmus kapcsán?

Az „ethokrata” és a demokrácia

Kezdjük a kifejtés sorrendjében. Vajon önálló
szereplője-e a Kritikus a politikának? Ha igen,
kizárólag azok a motívumok vezérlik-e tevő-
kenységét, amelyeket Kis János megjelöl? S ha
netán szubjektíve meg van is győződve arról,
hogy az igazat és csakis az igazat mondja, azt
mondja-e valójában? Nem lehet-e áldozata
tévedésnek, netán megtévesztésnek? Hogyan
védekezhet ezek ellen? Mi teszi alkalmassá ar-
ra, hogy soha ne tévedjen? Mit jelent a többi
szereplőtől megkülönböztető sajátossága, az
ugyanis, hogy bár a politikai küzdelmek része-
se, „nem száll ringbe hatalmi pozícióért”? Az ér-
telmezés és az ítékezés fölött való rendelkezés
nem hatalmi pozíció-e? A bírónak nem volna
hatalma? Továbbá: hogyan válik valaki Kri-
tikussá? Mi teszi alkalmassá erre a szerepre?
Kitől kapja a felhatalmazását, és kinek tarto-
zik saját lelkiismeretén túl felelősséggel? Ki
őrzi az őrzőket? – hogy a klasszikus kérdést te-
gyük fel. A magam részéről kevésnek tartom
azt, amit Kis a „demokratikus nyilvánosság” sza-
bályairól mond. A „tömegközlelési eszközök plura-
lizmusának” létrehozásához és fenntartásához
elegendő volna a politikai akarat, és elegen-
dők volnának a „világos sajtóetikai normák”?
Például anyagi feltételek nem szükségesek? Az
egyes hatalmak nem konvertálhatók?

A szerzőnek igaza van: amennyiben a Kri-
tikus hatalmi pozíciót birtokol, valóban meg kell
harcolnia terepének és eszközének a nyilván-
osságának a „helyéért” a „demokratikus poli-
tikában”. Meg kell küzdenie a politikusokkal,
a demokrácia intézményeivel, netán a törvé-
nyekkel, az igazságszolgáltatással. És meg kell
küzdenie közvetlenül nem politikai hatalmas-
ságokkal is, például a Választók szokásaival,
előítéleteivel, meggyőződéseivel, érdekeivel.

Vagy a gazdasági, szervezeti hatalommal – és tovább folytathatnánk a sort. Elegendő-e ehhez a harchoz az igazság melletti elkötelezettség? Vagy szövetségeseket kell keresni? Ha igen, hogyan mondhat le a kompromisszumokról? Kivel, mivel köthet szövetséget, és kivel-mivel nem? Attól tartok, ha a Kritikus a politika szereplője lesz, nem kerülheti el, hogy a politika „benyelje”. Már csak azért sem, mert nemcsak az Ellenzárók és a Kormánypártnak, de neki is szüksége van támogatókra, hogy feladatát végezhesse. Hogy elérje például: a nyilvánosságot a számára kedvező „jogi szabályok tagolják”, hogy kellő médiafelület fölött rendelkezzen, hogy számára megfelelően alakuljon a „tekintélyek” megoszlása a kulturális elitben, az újságírók között és persze a politikában.

De miben különbözik akkor az „egyesített modell” új szereplője, a Kritikus a felvilágosult abszolutizmus egyik kulcsszereplőjétől, a Filozófustól? Demokratikusabb-e ez a modell, jobban megfelel-e az „emberek morális egyenlőségének”, mint a Filozófus által irányított abszolút monarchia? És működőképesebb-e a szóknak abban az értelmében, hogy alkalmas az „ideájának” való megfelelésre?

Számomra nagyon is kétséges annak a hipotézisnek az igazolhatósága, amely Kis János további fejtegetéseinek fundamentumát jelenti. Idéztük már: „*Fogadjuk el, hogy létezik ez a független és pártatlan nyilvánosság.*” Létezik-e, létezhet-e egyáltalán? Hiszen maga mondja: „*Ez a nyilvánosság politikai lesz.*” Mitől lesz tehát független? Az még elképzelhető lenne, hogy egyik vagy másik politikai párttól független lehet; de lehet-e független a politikai tagoltságtól? Lehet-e független attól a **politikai** harctól, amely az „*erkölcsi minimum*” tartalmának meghatározásáért és az értelmezés, az ítékezés jogának birtoklásáért, a Választók befolyásolásának lehetőségéért – azaz a hataloméért – folyik? Változtat-e bármit is a politikai hatalom természetén, az érte folytatott harc minőségén és jellegzetességén, hogy a hatalomgyakorlás a jutalmazás és a büntetés képességén nyugszik-e, vagy az értelmezés és ítékezés monopóliumán alapul, netán a tényleges intellektuális és morális fölényből következő értelmezési és ítélezési képességből származik? Tekintet nélkül arra az ugyancsak feltehető kérdésre, hogy a nyilvános deliberáció során megszerzett értelmezési és ítélezési hatalom tényleg az intel-

lektuális és morális képességekből vagy pedig máshonnan vagy máshonnan is származik.

A kérdéseket tovább szaporíthatnánk, ám már csak egyet teszünk fel. Kis János skandalumelemzése az azon a feltevésen alapulnak, hogy a Kritikus vádjai igazak, a kimondott ítélet igazságos volt. Lehetséges, hogy a felidézett példákban tényleg így volt. De a kérdés még ez esetben is feltehető: honnan tudjuk ezt? Honnan tudjuk, hogy valóban megtörtént-e a normaszegés, hogy valóban igazságos volt-e a mozgásba hozott mechanizmusok által kiszabott büntetés?

Természetesen nem döntő fontosságú érv a modellel szemben, hogy a megvizsgált esetekben többen vitatták az állítások igazságtartalmát, a méreteként használt normák helyességét, az eljárás tisztességes voltát, az ítélet igazságosságát. Erkölcsi kérdésekben még az sem perdöntő, hogy mi volt a Választók többségi véleménye. Bár nyilván szembeötlő, ha valaki egyedül marad erkölcsi ítéletével, ám ebből nem következik feltétlenül, hogy tévedett. Az „*itt állok, s nem tehetek másként*” teljesen adekvát válasz lehet ilyen helyzetekben. Sőt: akár az erkölcsi méltóság megőrzésének egyetlen lehetősége.

Akkor hogyan dönthetjük el, hogy erkölcsileg és politikailag helyes volt-e az eljárás és az ítélet? Az eredményesség, a szankció érvényesítése nem lehet elegendő érv. Egyetértek Kis Jánossal: „...*annál mégiscsak többet kell tudni mondani, mint hogy az erkölcsi minimum az, aminek a kikényszerítéséhez éppen akad erő*”. (148.)

Valóban. De mit? Úgy véljük, a válaszkeresésben vissza kell térnünk egy korábban tárgyalt problémához, a normarendszerek közötti, illetve a politikára való alkalmazásuk közötti különbségekhez.

Az „erkölcsuralom-tézis”, avagy az erkölcs politikai instrumentalizációja mint morális probléma

Korábban arról beszéltünk, hogy a jogrend szükségképpen „monista”, a joguralom nem jelenthet mást, mint hogy a törvény mindenkire egyformán vonatkozik. De ugyanakkor korlátja is van: az állam mindenkinek a törvényt és **csakis a törvényt** kérheti számon. Továbbá: éppen azért, mert a jogalkalmazás állami kényszerintézkedéseket jelent, az igazságszolgáltatást szigorú eljárási szabályok kötik. Az erkölcs

nyilvánvalóan más természetű, plurális jelenlég, amely mögött ma már nem áll semmiféle intézményi hatalommal rendelkező szervezet. Igaza van Kis Jánosnak: nagy közösségekben, a társadalmakban az erkölcs érvényesítésének egyetlen terepe van, a nyilvános deliberáció. Ami viszont magában foglal egy előfeltevést: a vitázó felek jogi és morális egyenlőségét. Nem azt természetesen, hogy mindenkinek egyformán igaza van, hanem annak elfogadását, hogy mindenkinek lehet igaza, hogy nem a Jó és a Gonosz áll szemben egymással, akik között együttélés és vita aligha, csupán a harc volna lehetséges. Nem helyes és helytelen erkölcsrendek, hanem helyes vagy helytelen normák, normaértelmezések, eseteleírások, ítéletek vannak. Továbbá igényli annak befogadását, hogy e vita nem lezárható, nem fejezhető be totális győzelemmel. Nem, mert az ellenfél megsemmisítését a jog és az erkölcsi rend is tiltja, és nem, mert a vitázó felek *főltt* nem léteznek legfelső autoritás, amely a végső, „jogerős” ítéletet kimondja. A „korlátozott államhoz” kapcsolódó joguralom tézise azt a kötelezettséget is jelenti, hogy az állam a szabadságot mindenkivel, az állammal, szervezetekkel, embercsoportokkal szemben megvédi. Ennyit tehet az állam – további szabályozás a társadalomban létező többi normarendszerre tartozik. De vannak-e a jogrendszer mellett létező normarendszerekhez kapcsolódó eljárás szabályok? Léteznek-e olyan mércék, amelyek alapján megítélhető, hogy a norma értelmezése helyes volt, az eset leírása korrekt és objektív, a kettő egymásra vonatkoztatása adekvát, a kimondott ítélet pedig igazságos? Mi teszi elfogadhatóvá a normák érvényesítését, a szankcionálást, a szankciók alkalmazását?

Úgy véljük, kell legyenek ilyen eljárás szabályok, mércék, egyébként mi igazolná az ítéletet, a szankcionálást. Ezek a szabályok biztosan különbözni fognak a jogi eljárás szabályaitól. Ám a normák, a normaérvényesítés, az ítéletalkotás, a szankcionálás közös, hogy úgy mondjam szubsztantív tulajdonságaiból következően hasonlóságokat is fel fognak mutatni. Például: a normasértés vádját bizonyítani kell, a vádból magából nem következhet ítélet; sem a normaértelmezés, sem az eset leírása nem lehet önkényes; az ítéletalkotónak kell legyen valamiféle igazolható kompetenciája. Úgy gondolom, hogy aki valóban az erkölcsi

normák érvényesítésére törekszik, aki tényleg azt kívánja elérni, hogy az erkölcsi válságból kilábaljunk, annak be kell tartania az eljárási szabályokat. Talán ezt nevezhetnénk az erkölcsi megítélés minimumának: az értelmezés, az eseteleírás alaposságának, az ítéletalkotás objektivitásának és pártatlanságának, a mérce igazolhatóságának követelményét. Az eljárási szabályok betartása persze megnehezíti az ítéletalkotást. Még az is előfordulhat, hogy – miként a jog alkalmazásánál – az eljárási szabályok érvényesítése következtében egy-egy normaszegő, egy-egy normaszegés büntetlen marad...

Megkövetelhetjük-e az eljárási szabályok betartását a Kritikustól, aki a politika szereplője lesz? Hogyan oldható fel esetében az összeférhetlenség? Vajon ő nem politikai irányzatot képvisel-e? Ha nem is azok egyikét, amelyeket az Ellenzék, illetve a Kormánypart képvisel, hanem egy harmadikat? Lehet-e pártatlan egy olyan politikai szereplő, akit pozíciója nem emel a politika „főlt”, de nem is helyezi *kívül* a politikai küzdelmeket? Nehéz elgondolni *egy politikai hatalommal rendelkező politikai szereplőt* ebben a helyzetben. Bevallom, én nem vagyok képes rá. Kis János modelljében viszont a Kritikus állandó, tevékeny résztvevője a politikának, állást foglal, ítéletet alkot, befolyást gyakorol a politika mindennapjaira. Ledönt és feleml. Vádat emel és dönt. Felülbírálhatja nemcsak a politikusok, hanem a Választók többségi ítéletét is. Politikai hatalmat birtokol, politikai játszmákban vesz részt, támogatókat kell felsorakoztatnia, eszközökkel kell rendelkeznie, mert hisz ezek nélkül hogyan szerezhetné meg hatalmi pozícióját, hogyan érvényesíthetné befolyását. Ha így van, aligha várható el tőle, hogy ne politikusként, hanem moralistaként viselkedjék. A két szerep aligha összeegyeztethető. Max Webernek adok igazat Kis Jánossal szemben: az akaró és az elmékedő ember mégiscsak különbözik. Annyiban mindenképp, amennyiben a fegyveres próféta és a fegyver nélküli próféta különbözik. Hiszen különbözik a politikai cselekvés és a megítélés, a politika és az erkölcs.

Természetes, hogy érintkeznek is egymással. Az erkölcs – többször leírtam már – korlátozza, és kell is, hogy korlátozza a cselekvéseket, beleértve a politikai cselekvést. De a tevékenységet magát nem határozza meg, legfel-

jobb minősíti egy sajátos nézőpont alapján. Egy asztalos lehet tisztességes és tisztességtelen. A bútorkészítés mint foglalkozás mégsem erkölcsi probléma. A politika mint tevékenységforma, mint strukturálisan elkülönült alrendszer sem az. A politikának sajátos funkciói vannak, és ezek határozzák meg mibenlétét. A legfontosabbak egyikét Kis le is írta, éppen a politika védelmében: „*Mintha a lehetséges közecélok közti választás – a politika legfőbb tárgya – nem politikai feladat volna...*” (301.)

Az egyes politikai cselekedetek, az egyes politikai irányzatok minősége különböző lehet. A minősítést több nézőpontból és több mércén el lehet végezni, így az erkölcs nézőpontjából és egy meghatározott „erkölcsrend” mércéjén. „*A bolsevizmus mint erkölcsi probléma*” például miért ne volna vizsgálható? A bolsevizmusnak ugyanis van erkölcsi minősége, ugyanúgy, mint más politikai irányzatoknak. Lukács György – érthetően – a bolsevizmus választását erkölcsi dilemmaként fogta fel, és morális döntést hozott. A „politikának” azonban nincs efféle minősége. Ha így van, akkor viszont A POLITIKA MINT ERKÖLCSI PROBLÉMA olyasmint tűz ki vizsgálata tárgyául, amire a megadott nézőpontból nincs válasz. Legfeljebb annak konstatálása: más fenomén az erkölcs és más a politika.

A politikai cselekedetek morális kritikája és a politika autonómiája

A címben rejtőzködő állítás azonban nem ennyire „ártatlan”. Kiolvasható belőle egy nagyon is tartalmas üzenet, amely így szól: a politika és az erkölcs különbözik egymástól, azaz a politika nem erkölcsös, tehát erkölcstelen, sőt erkölcsellenes. És ezt a sort is folytathatnánk, hasonló szillogizmusok konzekvenciáit említve: a politika gazdaság-, művészet-, tudományellenes. Kis János nem vonja le ezt a következtetést. A politika megvédését azonban féldoldalsan végezte el. Úgy hiszem, a politikát – a „demokratikus politikát” – nem csupán a „populizmusok” ellen kell megvédeni. Meg kell védeni az „arisztokratizmusok” ellen is, akár a vagyonra, akár az észre, akár a különös erkölcsi érzékre épül is fel a hatalmi igény. Mert bizony a politika ellenébe állított gazdasági észszerűség, tudományos igazság, morális ítékezés politikai fegyver is lehet, és nem csupán egy sajátos nézőpont megjelölése, amelyről egy adott tevékenység értékelése, értelmezése meg-

történik. És meg kell védeni az „abszolútizmusok” minden formájával szemben is, mondjuk a „filozófus királyok”, a „Szellem Lovagjai”, a „fegyveres próféta” uralmától, még ha ezeknek az embereknek a hatalmi igényei kivételes képességekre és a legjobb szándékokra alapozódnak is. Thomas Mann gyilkosan ironikus kritikát írt a politikát mint „szellemi”, esztétikai kérdést felfogó „civilizációs irodalmárok”, a „belles-letres-politikusok”, az „esztéticista politika” ellen. Egyetlen passzust idézünk: „*Hogy nem a szó praktikus-közönséges értelmében vett politikusról, tehát a szak- és a hivatásos politikusról beszélünk, nyilvánvaló. Az egy alantas és korrupt lény, aki egyáltalán nem arra való, hogy a szellemi szférában bármi szerepet játsszon. Nem, a politikus, akire mi gondoltunk, a szellem embere, éspedig a tiszta és szép, radikális és irodalmi szellemé; ezért ő a szó embere, éspedig a tiszta és szép, radikális és irodalmi szóé: a belles-lettres-politikust látjuk magunk előtt, a politikust mint irodalmárt és az irodalmárt mint politikust, az »entellektüelt«, a »voluntaristát«, az »aktivistát« – és sorolhatnánk még tovább a kiütemítő elnevezéseket, amelyekkel önmagát illeti.*”³

Másként fogalmazva: a **politika autonómiáját** kell megvédeni, megértve és elfogadva, hogy egy sajátos funkcióról van szó, amelyhez sajátos szerepek, működési szabályok, cselekvés- és gondolkodásmódok tartoznak. Meg kell értetni, hogy a politika önmagában se nem jó, se nem rossz. Egyike a társadalom működését lehetővé tevő funkcióknak és struktúráknak, amelynek van **különossége** a többi szerephez és struktúrához képest. Autonómiája tehát. Amelyen belül néhány dolog másként van, mást jelent, és másként érvényes, más kívánalmak, feladatok, viselkedésmódok adekvátak.

Egy kézenfekvő példán értelmezhetjük állításunkat. A futballnak vannak „jogi” szabályai, amelyek betartását a pályán lévő bírók bírói hatalmuknál fogva kikényszeríthetik. Továbbá vannak „erkölcsi” szabályai, a „fair play”, amelyet ugyan kényszereszközökkel senki nem érvényesíthet, de az gyakran mégis érvényesül. Mert elvárják egymástól a játékosok, elvárja a közönség is – talán a legelfogultabb szurkolók kivételével – a játék összes résztvevőjétől. És megköveteli maga a tevékenység „értelme”, a

³ Thomas Mann: EGY APOLITIKUS EMBER ELMÉLKEDÉSEI. Ford. Györfly Miklós. Helikon, 2000. 206.

játék öröme is, ami elvész, ha a „fair play” nem érvényesül, ha a játék verekedéssé vagy üzletté, „bundává” válik. Ezek a szabályok – a „jogi” és az „erkölcsi” szabályok egyaránt – a játékból magából következnek, nem mondanak ellent a játék lényegének, annak, hogy két csapat vetélkedéséről van szó. E játék lényegét viszont éppen az adja, hogy az ellenfelek igyekeznek megtéveszteni egymást, igyekeznek érvényesíteni fizikai és intellektuális fölényüket, kihasználják az ellenfél gyenge pontjait, becsapják őket, megingatják önbizalmukat, megtörik a győzelembé vetett hitüket. Egyszóval csupa tisztességtelenséget vagy értelmetlenséget követnek el a futballt nem játékként értelmező, a játékszabályokat nem ismerő vagy magát a szituáción kívül helyező Kritikus nézőpontjából. De képzeljük el egy futballmeccset, ahol nem szabad cselezni, megtéveszteni, „átverni” az ellenfelet. Vagy képzeljük el azt a mérkőzést, ahol a résztvevők valami értelmes tevékenységet keresnek a maguk számára egy labda ide-oda rugdosása helyett. Ki venne részt ilyesemben, és kit érdekelne mindez? Hiszen maga a játék tűnne el.

Az analógia nem önkényes. Hasonlítsuk össze a futball, a politika és a háború szókincsét: támadás, védekezés, küzdelem, győzelem, vereség, stratégia, taktika, haditerv. A hasonlóság nem véletlen, s a lényegre is utal. Emberek, embercsoportok vetélkedéséről van szó mindegyik esetben, amelyet kötnek ugyan bizonyos szabályok, ám magát a folyamatot nem a szabályok mozgatják, hanem a győzelmi vágy, a szenvedély. A játékszenvedély, a politikai szenvedély.

Az analógia érvényessége persze korlátozott. Egyfelől azért, mert a politikai döntések következményei sokat és súlyosan érintenek. És azért is, mert a politika és a sport mégiscsak más tevékenység.

Kis Jánosnak igaza van: a politika veszélyes üzem, a politikusokat – legyenek a legderekből is – igen sok veszély fenyegeti. Nem csak azért piszkolódhat be a kezük, mert a politikából a tisztességtelen emberek nem zárhatók ki, nem csak azért, mert a Gonosz mindig jelen van. Jó emberek is gondolkodhatnak másként a világról, állíthatnak fel más követelményeket és igényeket. Jó emberek között is kialakulhatnak konfliktusok, jó és erkölcsös emberek is hozhatnak másokat sértő dön-

téseket, okozhatnak érdeksérelmeket, fájdalmat, szenvedéseket. A politika nem – vagy nem csak – azért veszélyes üzem, mert rossz emberek is megjelennek benne. Széchenyi egyik politikai vitájában egy drámaelméleti fejtegetéssel keresztyűl értelmezi a saját álláspontját és a kossuthi politikafelfogás közötti különbséget: *„Lenne nemzeti és alkotmányos állásunk bonyodalma olyan, mint például a »Fridolin« című tragoedia szövevénye, akkor az én taktikám felesleges volna, mert hiszen... kisülne végre a veres hajúnak ravasz-sága, s legott »jó ízű vacsorához ülhetne az erény, a bűn fölött halotti tort ünnepelendő. Helyzetünk azonban nem ily könnyen feloldható bonyodalom természetét viseli, de olyféle somorú játékhöz hasonlít, mint például Sophokles Antigone, Alfieri Sofonisbe színdarabjai... melyekben tulajdonkép vagy éppen nincs igazi gonosztevő, vagy nincs olyan, kinek leléptével megszűnnék a szerencsétlen csillagzat, hanem melyek tragikái helyzetét viszonyi szövevények alkotják.”*⁴ Azt hisszük, igaza van Széchenyinek. A politikát – és különösen a demokratikus politikát – nemcsak nem lehet, de nem is szabad a Jó és a Gonosz küzdelmeként felfogni. Ebben az esetben ugyanis minden szabályról le kellene mondani. A politika totális háborúvá, „totális politikává” válna, amelyben az erkölcs – ha e szó egyáltalán jelenthet valamit ilyen körülmények között – alighanem mindent megenged, sőt meg is követel. Mert: *„És hogyha Isten közém és a nekem rendelt tett közém a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?”*⁵

De mi most nem ilyen politikáról, a politikának nem erről az állapotáról beszélünk. A normarendszerekben megfogalmazott követelmények hatékony számonkérése csökkentheti a politikusokat – és persze, az állampolgárokat – fenyegető veszélyeket. Ám a közösségre vonatkozó fontos döntések egy jelentős részét mégiscsak a politikusok fogják meghozni. Racionális megfontolások alapján is persze. Továbbá szemmértékükre, valóságérzékükre, erkölcsi érzékükre támaszkodva. De meggyő-

⁴ Széchenyi István: A SZENTGRÓTI LEVÉL ELEMZÉSE. In: GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÍRÓI ÉS HÍRLAPI VITÁJA KOSSUTH LAJOSSAL. Szerk. Viszota Gyula. (MAGYARORSZÁG ÚJABB-KORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI. SZÉCHENYI ISTVÁN ÖSSZES MUNKÁI VI.) Bp., 1927–1930. II. k. 604.

⁵ Idézi Kis, 343.

zódésüket követve is; miként Max Weber fogalmazott: követve istenüket vagy démonukat.

A politikusok szemmel tartására tehát van épp elég okunk. Épp elég okunk van arra is, hogy a normarendszerek korlátozó hatását velük szemben érvényesítsük. A morált is természetesen, amelynek a politikusokkal szembeni érvényesítése igencsak fontos *politikai* probléma. Az erkölcsi *ítélkezés* azonban másként is politikai kérdéssé válhat. Akként ugyanis, hogy a politikai szereplők politikai fegyverként használják föl.

Az erkölcs tényleges erejét mi sem mutatja jobban, mint hogy a politikusok igen gyakran és nagy előszeretettel alkalmazzák ellenfeikkel szemben. A morális fölény elismertetése a választópolgárok körében komoly előnyt biztosít a hatalmi versengésben. Az persze más kérdés, hogy erkölcsösen vagy erkölcstelenül éri-e el a sikert ebben a küzdelemben. Korántsem mindegy az erkölcs nézőpontjából, hogy igazak vagy igaztalanok-e a vádak, betartották-e az ítélezés során az eljárási szabályokat, nem áll-e fönn összeférhetlenség a Kritikus esetében, hogy a védelemnek rendelkezésre állnak-e ugyanazok az eszközök, mint amelyekkel a vád élhetett, nem történik-e meg az erkölcsi ítélezés fórumának monopolizálása egy-egy csoport által és így tovább. Talán nem alaptalan a feltételezés, hogy legyenek bár a legderekből emberek a Kritikusok, a politika szereplőivé válva a politikai harc logikája szerint, a politikai szenvedély hatása alatt hozzák meg és érvényesítik döntésüket. Követve istenüket vagy démonukat...

Hogy milyen módszerek lesznek sikeresek a politikai hatás kiváltásának értelmében, nem csak a Kritikustól függ. Azt hiszem, az ország morális állapota perdöntő ebben a kérdésben. Ez pedig az egyes emberek, a média, a kulturális elitek morális állapotából is következik. Abban tehát egyetérték Kis Jánossal, hogy a politikusaink cselekedeteinek megítéléséről zajló nyilvános deliberáció – ha közvetetten is – javíthatja a politikai elit teljesítményének minőségét. De e deliberáció résztvevőjének önmagával szemben is vannak kötelességei. Például az önreflexió. Megértése annak, hogy mi az a tevékenység, amiről a vita szól, és hogy mi valójában az a szerep, amelyet magára vállalt, és melyek e szerephez kapcsolódó szabályok. Szokták mondani, hogy nevelésben a

példamutatás a leghatásosabb eszköz. Gondolom, így van ez abban az esetben is, ha a szabálykövetést szeretné valaki általánosan elfogadott normává tenni.

Kis János egyik, már felidézett példájához visszatérve, Václav Havel döntött. *Belépett* a politikába, és *politikus*i pozíciót vállalva lett politikai szereplővé, a politikai döntések résztvevőjévé. De ezzel egyszersmind le kellett mondania a Kritikus szerepéről. Lehetséges, hogy a cél azonos volt, kísérlete során azonban más utat választott, mint amit könyvében Kis János ajánl.

Azt a kérdést, hogy Václav Havel döntésének eredményeképpen megváltozott-e, és ha igen, hogyan a politika minősége a Cseh Köztársaságban, most ne tegyük föl. Hiszen sem a könyv szerzője, sem kritikus nem Csehországról beszélt.

De mi történt a Magyar Köztársaságban? Kis János könyvének megjelenésével szinte egy időben Medgyessy Péter távozott. A Kritikus által elindított deliberáció következménye az „*egyesített modell*” működőképességét igazolja tehát? A válasz elől kitekerek, a kísérleti tudományok ama szabályát követve, hogy egy eredmény nem eredmény a kísérlet bizonyítóerejét tekintve, illetve, hogy kísérleti eredményt értékelni, értelmezni kell. Idemácsolok azonban egy „*294, pártoktól független magánszemély*” által a miniszterelnök lemondása után meglejtetett politikai hirdetést. A személyek névtelenek maradtak, ám – állításuk szerint – őket is a politika erkölcsössé tételének problémája foglalkoztatja. Írásukban ez áll: „*Medgyessy Péter nem tehetett mást, mint hite szerint erkölcsi kérdést csinált a politikából. Úgy tanítják, a klasszikus drámákban a főhősnek el kell buknia az erkölcsi tanulság győzelméért. De vajon lesz-e, lehet-e az erkölcsnek győzelme a mostani helyzetben? A kérdés még várat magára. Remény azért van – ezt egy valódi államférfi üzeni saját sorsával. Lehet ugyan, hogy egy kis párt és pár politikus ellene, de a közvélemény vele...*”⁶

Nos, kinek és hogyan kell helyesen „*erkölcsi kérdést csinálni a politikából*”? Bizony, a princípiumok és az aspektusok folyton-folyvást összeütköznek...

Schlett István

⁶ *Népszabadság*, 2004. augusztus 25.

„AZ ÉN SZÁZADFORDULÓM”

Antal László: Fenntartható-e a fenntartható növekedés? Az átmeneti gazdaságok tapasztalatai

Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 2004. 435 oldal, á. n.

„Egy könyv”

Antal László sajátos szemüvegen keresztül néz a még korántsem ezerszer megénekelte kilencvenes évekre, és mikor felnézve mesélni kezd, elhisszük neki: a kelet-európai országok túljutottak a transzformációs válságon, és esélyük van, hogy a fenntartható növekedési pályán maradjanak, ha elfogadják, hogy a gazdaságpolitika nemcsak politika, hanem szakma, aminek jól kezelhető, fegyelmező erejű technikai apparátusa van. Ez az apparátus – a szerző állítása szerint – az ezredforduló környékén a fenntartható növekedés követelményrendszerére épül. A súlyosabb üzenet az, hogy ha a gazdaságpolitikusok nem fogadják el a követelményrendszer által meghatározott kereteket, akkor előbb vagy utóbb menthetetlenül hibázni fognak. És ez az üzenet majdnem független a napi viták kimenetétől.

Nem túlzás: a FENNTARTHATÓ NÖVEKEDÉS... jelentőségben, mondandójával a hajdani FORDULAT ÉS REFORM-mal mérhető össze. Az akkori hatást azonban nem lesz képes reprodukálni – akkor a befogadó közeg sokkal nyitottabb volt, ma a szakma sokkal fásultabb, kiábrándultabb – nem lenne meglepő, ha szó nélkül baktatna el a korszak meghatározó jelentőségű írása mellett.

A könyv szigorúan szakmai, gazdaságpolitikai alapvetést jelentő alaplum – de ugyanakkor sodró, szubjektív, sajátos hangvételtől eszszé is. Ez korántsem hátránya – számomra egyik legnagyobb erőnye. Nemcsak citálja az adatokat, hanem érezhetően közeli barátságban van velük (tudja, mi a lényeges, és mi a lényegtelen). Noha igencsak tekintélyes mennyiségű statisztikát dolgozott fel, az adatokat – számos ex-ökonóméter kollégámmal ellentétben – nem irreleváns állítások megfogalmazására használja. A nagyságrendeket érzi – tudja, miről beszél. És ez a lényeges: nem biztos, hogy precíz, de csak ott megy „mélyebbre”, ahol a „nagyságrendek” érzése ezt megköveteli.

Számára az elmélet sosem elvont tézisek sokasága; az elméletben mindig azt látja meg, ami „lefordítható” a napi gyakorlat elemzésére, netán javítására. Gazdaságpolitikus írta ezt a könyvet – egy elméleti közgazdász írta ezt a könyvet. E kettő egy normális gazdaságban egybeesik (Friedman vagy Lucas koruknak nemcsak Nobel-díjas elméleti szakemberei, hanem kiemelkedő gazdaságpolitikusai is voltak), egy periférián küszködő gazdaságban a két szerep nemegyszer elszakad egymástól. Antal a klasszikusok magabiztosságával egyetérti újra őket. A fenntartható növekedés nem l'art pour l'art érdekes, hanem „itt és most”, a mindennapi gazdaság élhetősége miatt.

Kevés olyan vitatéma lehet, amire ne tért volna ki a szerző, betartva a tudományos kutatás alapszabályát: „Mindig magad ellen keress érveket!” (Mindazonáltal az ellenérvek nem arra szolgálnak, hogy könnyedén meg legyenek cáfolva, hanem végig vannak gondolva.) Egyszerre mozog részben és egészben, mint a profi sakkjátékos, egyszerre látja a taktikai lépést, a stratégiát és a tábla egészét. Azt hiszem, sokkal többet tud az egészről, mint számos általa idézett nemzetközi szaktekintély. Hihetetlen, mit tud: ha a vita hevében bárki rámondulna, hogy „mondj rá példát”, valószínűleg gondolkodás nélkül sorolna esetet, adatot, tanulmányt – és ellentétben néhány hasonlóan lendületes és impulzív kortársával, a példák többnyire konzekvensek, és hivatkozási hely is társul hozzájuk (ezért a töméntelen mennyiségű hivatkozás, lábjegyzet, idézet, ezért olvas el mindent – és sajnálatosan emlékszik is rá). Talán mert őskövületként ragaszkodik ahhoz az ódon alaptéziséhez, hogy nem illő a tényektől elvonatoztatva elemezni a valóságot.

Ha ennek alapján úgy tűnik, hogy véleményem alaphangját a pozitív jelzők fogják adni, akkor helyes a benyomás. Ez a könyv figyelmet és elismerést érdemel. Szakmám iránti végtelen pesszimizmusom mondatja velem, hogy hatás és elismerés nélkül fog elmúlni, szerzője még egy Mindentudás Egyeteme-előadás sem érdemel majd ki.

A fő állítások

Lássuk a részleteket! Kezdjük a „szemüveg”-gel: ez a fiskális politika szemüvege. Az állítás az, hogy a fenntartható növekedés egyik leg-

fontosabb, a döntéshozók szempontjából mindenképpen alapvető kritériuma a finanszírozhatóság. A fenntarthatóság ebből a szempontból azt jelenti, hogy folyamatosan finanszírozható a növekedési pálya. Ezért jelenik meg az elemzésben egymás mellett a legrövidebb távú költségvetési azonosság, a középtávú deficitfinanszírozási feltétel és a leghosszabb távú, a generációs elszámolásokon alapuló államháztartási mérleg. A szerző megmutatja, hogy nemcsak elengedhetetlen (azaz jelszó szinten megvalósítandó), de lehetséges is (azaz a praxis szintjére lefordítható) az egyszerre közelre és távolra nézés. A fenntartható növekedés számára nem egy választási ciklusra érvényes fogalom. Ezt az állítást, ezt az üzenetet járja körül a könyv – talán legfontosabb – harmadik fejezete.

A fenntartható növekedés egy adott pillanatban látható, a gazdaság adott kapacitásait optimálisan felhasználó trend. Csak akkor érdemes elkezdni foglalkozni vele, ha a gazdasági folyamatok már stacionáriusak, azaz létezik egyfajta „normál” gazdasági struktúra – ez indokolja, miért kell megvizsgálni, lezárult-e a transzformációs válság. A gazdasági szerkezet átalakulása közepette nem érdemes fenntarthatóságot elemezni (pontosabban azt konzerválhatóságnak nevezik, és a nyolcvanas évek magyar gazdaságpolitikájának az alapkérdése volt). Több ilyen pálya is létezhet a termelési tényezők önmagukban vett, illetve kombinált hatékonyságától függően. A pályán haladás stabilitást, a tényezők optimális kiaknázását jelenti. Ennek feltétele egyrészt a pályát biztosító tényezőkombináció fenntartása – ezt hivatott kifejezni a „versenyképesség megőrzésének” kritériuma – másrészt a fejlődési út finanszírozhatósága, amihez a belső és külső egyensúly kritériumait kell figyelembe venni. Innen kezdve „egyszerű technika” a feltételek megfogalmazása, amelyeknek nem is az a lényegük, hogy az egyedül tökéletes szabályrendszert adják meg, hanem hogy jól kezelhető apparátusként fegyelmezőerővel bírjanak.

A transzparenca kapcsán fogalmazza meg a szerző: nem az a legfontosabb, hogy két százalék vagy négy százalék az adott mutató, hanem az, hogy minden évben kiszámítják, a többiekkel összehasonlítják, és igyekeznek elkerülni a durva eltéréseket, mert akkor óhatatlanul el

kell kezdeni magyarázni a bizonyítványt. Ez a „Nem illik látványosan nagy marhaságot csinálni” szabály... Sajnos, a hazai gyakorlat elemzése kapcsán az embernek óhatatlanul az a benyomása támad, hogy „a fenntartható növekedés kutatási irányból a gazdaságpolitikai döntéshozatal szerves részévé válik” állítás nálunk egyelőre jövő idejű állítás.

Ezt az elemzési keretet felhasználva mutatja be a II. fejezet elsősorban Közép- és Kelet-Európa (kiemelten: Magyarország, kitekintően: Európai Unió) közelmúltját. A technicista nézőpontot mindig oldja (bármilyen képzavar is) a gazdaságtörténeti vagy inkább gazdaságfilozófusi szellem. A schumpeteri *romboló építés* a szerző egyik legkedvesebb gondolata, nem véletlen, hogy a könyv több pontján előbukkan, megerősítve vagy éppen ellenpontosva a „látottakat”. Állítása szerint a transzformációs válság a közép-európai térségben véget ért, az első nagy és kényszerű stabilizációkkal egyetemben (ahol is a rosszat egyszerre kell rázúdítani a társadalomra, és nem szabad adagolni – mint azt Antal László másik kedvenc eszméje sugallja).

A fenntartható pálya nem légtüres térben létezik – meghatározó a gazdaság institutionális szerkezete, elsősorban az állam, mégpedig a globalizálódó világban (szerencsére) egyre inkább korlátozott szerepvállalású állam és a finanszírozhatóság szempontjából kulcs szerepet játszó pénzügyi közvetítőrendszer (IV. fejezet).

A fenntartható pálya látszik – ez a pálya biztosítja a konvergenciát a nagyobb gazdasági egységhez, jelen esetben az Unióhoz (ennek sebességéről már vannak vitái a különböző álláspontok képviselőivel), s erre a pályára számos kritérium szerint sikerült is ráállni –, de egyáltalán nem biztos, hogy sikerül rajta maradni. A könyv jelentős része még a „boldog békeidőkben” született, és kicsit azt sugallta, hogy veszélyes lesodródásra már nem kerülhet sor, az alapkérdés csak az, mennyire „sebezhetőek” ezek a gazdaságok. Mire azonban a könyv elkészülni látszott, eljött 2002 tele, és az ismét Kasszandra-szerepre készülő szerzővel együtt szorongva nézzük: a lesodródás mégis lehetséges, ha a fiskális és monetáris politika sikeresen találja meg a legrosszabb játékelméleti egyensúlyt, s akkor menthetetlenül megint

az lesz a kérdés: „hogyan kerüljünk a fenntartható pályára”, és nem az, „hogyan maradjunk rajta”. Ezt a szomorú konklúziót fogalmazza meg az „utolsó utáni” V. fejezet.

Vitapontok

Vitáírás – a könyv folyamatosan vitatkozik a leendő olvasóval és a szerző által olvasott művekkel. Vitára ingerlő, de nehéz vele vitatkozni – hiszen Antal László hihetetlenül magabiztosan mozog a maga által létrehozott, végig gondolt, jól felépített rendszerben.

A fenntartható növekedés kulcsfogalom annak jelzésére, hogy a szerző nem hisz a „nagy ugrás”-ban. A nagy ugrás lehetetlenségét meggyőzően állítja, de nem bizonyítja (és azért mindig reménykedünk: talán nekünk, most az egyszerű, mégis sikerül). A bizonyíték annak szakszerű demonstrálása lenne, hogy a nem egyensúlyi, rövid távon nem finanszírozható változás valóban olyan kaotikus mozgáshoz vezet, ahonnan nincs visszatérés a fenntarthatósághoz (ezt az állítást akár matematikai képzavarának is nevezhetnénk).

A fenntartható pályán maradási veszélyeztetési a gazdaságok „sebezhetősége” – e nagyon fontos fogalomnak viszont túlságosan elnagyolt a meghatározása, így aztán mérése is csak pontatlan lehet. Változatlanul nem tudom, miért vagyunk sebezhetőbbek, mint a lengyelek, észtek, litvánok – erre legfeljebb az ezeréves turáni átok ad magyarázatot.

Nem látom bizonyítva, hogy az exportorientáció az egyedül lehetséges stratégia, és a siker feltétlen biztosítéka – inkább csak meg vagyok győzve, hogy a közelmúlt ezt igazolja. De mi lesz, ha elvész ez a mérce, mert ami eddig kivitel volt, az belföldi együttműködés lesz?

Hogyan lehet mikroszinten, a vállalati döntéshozatal szintjén megfogalmazni „a termelőkapacitások szükségszerű és optimális összekapcsolódását”?

Meggyőzőnek, sőt bizonyító erejűnek tartom, amit a szerző a költségvetési stabilitás követelményeiről állít a fenntarthatóság kapcsán – ehhez képest elnagyoltnak és kevésnek a külső egyensúlyról elméletileg írottakat. Több bizonyítékot várok arra a ki nem mondott, de latensen megfogalmazott állításra, hogy „nem lehet kinőni a költségvetési csapdát, de ki lehet kerülni (ki lehet nőni) az adósságcsapdából”.

A végső megoldás

Végül is „végtelenül leegyszerűsítve a kérdést” (idézet a szerzőtől) bízunk abban, hogy a négy- (esetleg öt-, de legalább a mesebeli három-) százalékos növekedési pálya meglesz, fenntartható lesz (versenyképesség!), és fenntarthatóan finanszírozható lesz (költségvetés!). És ekkor:

„Körülbelül száz-száztizenöt év múlva egy szép nyári napon, soron kívül megkondítják majd az ország összes harangjait. Sokan rá se hederítenek, pedig az a csengés-bongás nagy változások hírnöke lesz. Addigra Visegrádon újjáépül az egykori királyi palota sosem látott pompával, óriási termekkel, függőkertekkel. Az avatási ünnepségen – ezt jelzi a harangkongás – néhány aggastyánnak könnybe lábad a szeme. Valóban ez lesz az a perc, az a nagy és régen esedékes perc, amikor véget ér az ezeréves pech-széria.

[...]

Addig, ezt a pár évet ki kell bírni.” (Örkény István: NÉZZÜNK BIZAKODVA A JÖVŐBE!)

Király Júlia